

ƏMÜASİR AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

HÜSEYN
CAVİD

ƏSƏRLƏRİ

HÜSEYN CAVİD

ƏSƏRLƏRİ

BEŞ CİLDDƏ

I CİLD

“LİDER NƏŞRİYYAT”

BAKİ-2005

*Bu kitab "Hüseyn Cavid. Əsərləri. Dörd cildə. I cild"
(Bakı, Yazıçı, 1982) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edəni:

Turan Cavid

Ön sözün müəllifi:

Yaşar Qarayev

Redaktoru:

Teymur Kərimli

894.3611 - dc 21

AZE

Hüseyn Cavid. Əsərləri. Beş cildə. I cild. Bakı, "Lider nəşriyyat", 2005, 256 səh.

Çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatının ən yaxşı ənənələrini inkişaf etdirən, zənginləşdirən qüdrətli söz ustası Hüseyn Cavid öz yaradıcılığı ilə, dərin hikmətli və fəlsəfi poeziyası, təkrarsız dramaturji əsərləri ilə Azərbaycanda milli şüurun intibahına xidmət göstərmişdir. 1937-ci il repressiyalarının qurbanı olmuş böyük mütəfəkkirin, anadan olmasının 100 illiyi ilə bağlı hazırlıqların getdiyi dövrdə, Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə məzarının Sibirdə tapılıb nəşinin Azərbaycana gətirilməsi, təsadüfi deyil ki, bir çox dünya tarixçiləri tərəfindən ölkədəki müstəqillik arzularının və milli-azadlıq hərəkatının başlanğıc nöqtəsi kimi səciyyələndirilmişdir.

Müqtədir sənətkarın yaradıcılığındakı romantik coşğunluq ilk öncə türk millətinin sabahına olan sonsuz inamdan qidalanırdı.

Sənətkarın "Əsərləri"nin I cildinə "Keçmiş günlər" (Tiflis, 1913), "Bahar şəbnəmləri" (Bakı, 1917) şeirlər silsiləsi və "Azər" (1920-1937) poeması daxil edilmişdir. Bütün yaradıcılığı insanda, təbiətdə və dünyada gözəllik axtarışlarından ibarət olan mütəfəkkir şair bu şeirlərində gözəlliyin pozulan qaydalarını nizama salmaqla məşğuldur. Odur ki, söz sənətinin bu böyük rəssamını yalnız geniş fəlsəfi mənada gözəlliyi axtara-axtara və gözəlliyə salınan işığın izi ilə axıracan başa düşmək olar.

Əsərlərin imlasına toxunulmamış, dil və üslubunun qorunulmasına çalışılmışdır.

ISBN 9952-417-25-8

© "LIDER NƏŞRİYYAT", 2005

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

“Azərbaycan dilində latın qrafikası

ilə kütləvi nəşrlərin həyata

keçirilməsi haqqında”

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı

ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına

hədiyyə edilir

BİR NEÇƏ SÖZ

“Babam Hüseyn Cavid bir günəş idi. Yüksəldi, parladı, yarasaların gözünü kor etdi. Lakin dumanlar onun qarşısını aldılar...”.

Qardaşım Ərtoğrul Cavid bu sözləri 1939-cu ildə yazıb. Mən isə Hüseyn Cavid haqqında heç vaxt yazmamışam, demək olar ki, yazmamışam. Buna indi ehtiyac duyuram. Xatirələr qalaq-qalaqdır. Hər şeyi təfərrüatına kimi qələmə almaq niyyətindəyəm. İndilik isə mətnləri bərpa edib beşcildliyi çapa hazırlayarkən və onun qarşısında övlad olaraq son borcumu yerinə yetirərkən səbəbini bilmədiyim bir duyğu məni bu kitaba ön söz yazmağa sövq edir.

Ərtoğrulun ifadə etdiyi kimi, kor yarasalar 1937-ci ildən sonra Cavidin ailəsinə də, onun əsərlərinə də həqarət ediblər. Bu isə 1956-cı iləcən davam edib. Sonralar da ara-sıra bu həqarətlərin şahidi olmuşam. Cavidin əsil bəraəti 100 illik yubileyinin keçirilməsi ilə əlaqədar Mərkəzi Komitənin 21 iyul 1981-ci il tarixli qərarından sonra baş verdi. Bir küll halında isə mətnlərinin, əsərlərinin bəraəti indi, yəni bu beşcildliyin vasitəsilə gerçəkləşir.

Xatırlatmaq istəyirəm ki, beşcildlik Cavid əsərlərinin ən mükəmməl nəşridir və oxucuların, tədqiqatçıların, rejissorların, nəşirlərin, bir sözlə, Cavidə üz tutacaq hər bir kəsin indən belə yalnız bu nəşrə istinad etməsini istərdim. Bunun isə bir sıra səbəbləri var:

Əvvəla, imlasının qorunması Hüseyn Cavid üçün çox əhəmiyyətliydi və elə bu səbəbdən də o, bəzən əlyazmalarının sonunda bunu xüsusi xatırladırdı: “İmlasına toxunmamalı!”. Bir halda ki, özü belə istəmişdi, deməli, bu sözləri onun bir müəllif olaraq vəsiyyəti kimi də qəbul etmək olar.

1958-ci ildən etibarən nəşr edilməkdə olan kitablarını istisnasız olaraq mən tərtib etsəm də, dilinin, imlasının qorunması naminə göstərdiyim bütün cəhdlər uğursuzluqla nəticələnib. Bəzən Mərkəzi Komitə, bəzən Yazıçılar İttifaqı, bəzən də nəşriyyatlar səviyyəsində yaradılan əngəlləri ortadan qaldırmaq mümkün olmayıb. Cavid əsərlərinin indiyəqədərki bütün nəşrlərinin redaktələrini onun dilinə kobud müdaxilədən başqa nə adlandırmaq olar?

İndi Hüseyn Cavidin orijinal mətnini oxucuya müəllifinin yazdığı şəkildə təqdim edərkən Əliağa Vahidi də rəhmətlə anmaq istəyirəm. 1958-ci ildə Cavidin bəraətdən sonrakı ilk kitabını “Azərnəşr”ə təqdim etdim. Mətni sadələşdirməyi, Cavidin dilini “islah” etməyi o zaman ehtiyac içərisində yaşayan Əliağa Vahidə təklif etdilər. Vahid isə: – Mən nə karəyəm ki, ustadın yazdığına əl gözdirim? – deyə təklifdən imtina etmişdi. “Azərnəşr”də çalışan rəfiqəm Həbibə Məmmədخانlı bu söhbətin şahidiydi.

Cavid yaradıcılığına bəzən hətta kobud zorakılıq səviyyəsində müdaxilələr çox olub. Bu baxımdan təkcə “Hərb və fəlakət” şerini xatırlatmaq bəs edər. Şeir əslində üç hissədən ibarətdir. 1958-ci ildə onun yalnız birinci hissəsi, 1984-cü ildə nəşr olunan dördcildlik “Əsərlər”də də birinci və üçüncü hissələri çap olunub. “Hərb və fəlakət”in başlıca qayəsi isə onun ikinci hissəsində ifadə olunur. Bu, artıq imla məsələsindən daha ciddi bir problemdir. Yaxud, 1918-ci ildə yazdığı və bütün digər nəşrlərdə “Məzlumlar üçün” başlığı ilə verilmiş şerin əsli “Kars və Oltu ətrafında səbəbsiz (!?) olaraq alçaqcasına qətl və yəğma edilən məzlumlar için” adlanır.

Müxtəlif illərdə guya Hüseyn Cavid müasir oxucu üçün daha anlaşılıq etmək niyyətində olan nəşir və redaktorları başa düşməkdə çətinlik çəkmişəm. Axı belə bir təşəbbüsdə bulunanların heç biri Cavid mətnlərinin ədəbi-estetik, tarixi və məfkurəvi mahiyyətinə vaqif olmayıblar. Dahi türkoloq Mehmet Fuad Köprülü yazırdı ki, Hüseyn Cavid təmiz və kamil bir üsluba malikdir. Amma təəssüf ki, o illərdə Köprülünün səsi buralarda eşidilə bilməzdi.

Cavidin dili barədə nisbətən müfəssəl və obyektiv qənaətləri ilk dəfə Mustafa Haqqı Türkəqul yazdı: “Cavidin dili istər Azərbaycan daxilində, istərsə Azərbaycan xaricində ən çox münaqişə və mübahisə olunan bir mövzudur. Məlum olduğu kimi, İstanbul türkcəsi ilə Azərbaycan türkcəsi arasında ufaq da olsa bir ləhcə fərqi vardır. Cavid İstanbul türkcəsini mənimsəmiş, bu şivəni bütün incəliklərinə qədər öyrənmişdir. Yaradıcılığının ilk dövrlərində, bilxassə şeirlərində İstanbul şivəsini məharətlə işlədən şair, sonralar yaratdığı əsərlərində bu şivəni Azərbaycan ədəbi türkcəsinə yaxınlaşdırmağa çalışmış və demək olar ki, bu işdə müvəffəq olmuşdur. Bunun üçün də Cavidin türkcəsinə nə tamamilə İstanbul türkcəsi, nə də tamamilə Azərbaycan ədəbi türkcəsi demək qabildir. Cəsarətlə deyə bilərik ki, Cavid bu iki türkcə şivə arasında bir körpü yaratmış və bu iki şivə arasındakı məsafəni qısaltmışdır... Cavidin işlətdiyi türkcə olduqca dadlı və işlənmiş, gözəl bir türkcədir. Şimali və Cənubi Azərbaycan, Türkiyə və Türküstan və s. türk ellərində tək bir münəvvər bulunmaz ki, Cavid oxusun və anlamasın”.

...1937-ci ildə NKVD nümayəndələrinin evimizdən apardığı “Attila”, “Çingiz”, “Telli saz”, “Şəhla” və “İblisin ilhamı” faciələri istisna olunarsa, Cavid əsərlərinin külliyyatı hesab edə biləcəyimiz bu nəşrdə istər Köprülünün dəyərləndirdiyi həmin təmiz və kamil üslub, istərsə də Mustafa Haqqı Türkəqulun ümumtürk ədəbi dilinin XX yüzil Azərbaycan ədəbiyyatındakı yeganə timsalı olaraq səciyyələndirdiyi Cavid yaradıcılığının əldə olan bütün nümunələri olduğu kimi, yazıldığı şəkildə ilk dəfədir ki, təqdim edilir.

Qeyd etdiyim kimi əvvəlki nəşrlərdə təhriflər çox olub. Bu barədə Azər Turanın “Cavid Əfəndi” kitabında ətraflı bəhs olunduğundan mən indi onların üzərində ayrıca dayanmaq istəmirəm. Bu nəşrdəki mətnlərlə əvvəlki nəşrlərin müqayisəsi də bunu aydın göstərəcək.

Beşcildliyə Hüseyn Cavidin indiyə qədər bizə məlum olmayan şeirləri, məktubları (əvvəllər ixtisarla dərc olunmuş məktublardan tam mətni), hətta yaradıcılığının ilk dövrlərində fars dilində yazdığı şeirlərin tərcümələri də daxil edilmişdir. Beləliklə, beşcildlikdə Cavid dilinin təkamülünü də müşahidə etmək mümkün olacaqdır.

Bilirəm ki, Cavid əsərlərinin bu nəşri hamı tərəfindən heç də birmənalı qarşılanmayacaq. Bu mənada etiraf etmək istərdim ki, həyatımı həsr etdiyim müqəddəs bir işi yekunlaşdırarkən mən yalnız belə hərəkət etməliydim. “İmlasına toxunmamalı!” Bu, atamın tövsiyəsi və vəsiyyətiydi.

***

Yeri gəlmişkən Hüseyn Cavidin “Peyğəmbər” əsəri ilə bağlı bir neçə kəlmə demək istərdim. Tövsiyəm xüsusilə teatrlarımıza aiddir. Cavid “Peyğəmbər” dramını səhnə üçün yazmamışdı və əsərin tamaşaya qoyulmasında israrlıydı. Bunu nəzərə almağınızı istərdim.

***

Hər şeyə görə – atamı Vətən torpağına qovuşdurduğuna, əzizlərimi bir sərdabədə – Cavid məqbərəsində görüşdürdüynə, Cavid ocağının çirağını yenidən yandırdığına görə unudulmaz Heydər Əliyevə Tanrıdan rəhmətlər diləyirəm.

Turan Cavid

19 mart, 2004-cü il

HÜSEYN CAVIDİN YARADICILIĞI

Mütəfəkkir şair, görkəmli dramaturq Hüseyn Cavid Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində orijinal ədəbi simalardan biridir. Minillik Azərbaycan ədəbiyyatının növbəti inkişaf mərhələsi sayılan XX əsr Azərbaycan romantizmi hamıdan çox Hüseyn Cavidin adı ilə bağlıdır. “Şeyx Sənan” və “İblis”, “Xəyyam” və “Səyavuş” bizim dramaturgiyamızda romantizmin bütün problematikliyi, ideya və məzmun xüsusiyyətləri ilə təzahür etdiyi əsərlərdir. Öz yaradıcılığı ilə H.Cavid Azərbaycan dramaturgiyasının mövzu sərhəddini genişləndirir, tragik xarakterin, romantik qəhrəmanın, dramatik konflikt və kolliziyaların yeni tiplərini yaradır, qəhrəmanı qadın olan ilk Azərbaycan faciəsini qələmə alır, onu humanist, nəcib və bəşəri ideyalarla daha da zənginləşdirir. H.Cavid bizim dramatik poeziyada qüvvətli bir faciənəvis, mənzum və romantik dramın yaradıcısı kimi unikal və şərəfli bir yer tutur.

H.Cavid orijinal bir dramaturq kimi ədəbiyyat aləmində 1910-1912-ci illərdən tanınır. Hələ 1910-cu ildə yazdığı bir pərdəli ilk “Ana” səhnəciyi ilə o, gələcəkdə ustad faciənəvis olacağını vəd edirdi. Bu əsər öz maraqlı tragik situasiyası ilə diqqəti cəlb edir: böyük ürəkli ana öz balasının hələ isti meyiti üzərindən onun namərd qanlığına xilas yolu göstərir. Bəşəri analıq məhəbbəti şəxsi qisas duyğusuna qalib gəlir. Bu cəhət, insan ləyaqətinə inam, yüksək, ülvi duyğuların tərənnümü, sonralar Cavidin bütün əsərlərinin əsas məziyyətlərindən biri kimi meydana çıxır.

1913-cü ildə H.Cavidin “Keçmiş günlər” adlı ilk şeirlər məcmuəsi nəşr edilir. Bu lirik və romantik şeirlərdə şair müasir ictimai mühiti tənqid edir, köhnələn etiqadlara, din və fəlsəfələrə qarşı çıxır, eyni zamanda, fərdin arzuları ilə cəmiyyətin tələbləri arasındakı ziddiyyətləri açıb göstərməyi bir mütəfəkkir sənətkar, humanist şair kimi qarşıya qoyur.

H.Cavidin mövcud həyatdan narazılığı, şairin narahat ruhu, ideya axtarışları onun “Bahar şəbnəmləri” adlı ikinci kitabında toplanmış şeirlərində də hiss olunur.

H.Cavid böyük dramaturq olmazdan öncə böyük şair, böyük lirik olmuş və lirik-fəlsəfi yaradıcılığını bütün ömrü boyu davam etdirmişdir. Onun şeirlərini oxuduqca sanki başlanğıcda sakit axan, qıjıldayan, daşlardan töküldükcə isə etirazlı bir nərə çəkən dağ çeşməsinin, dağ çayının səsini eşidirsən. Elə buna görədir ki, H.Cavidin şeir dili səmimi, saf insan duyğularının tərənnümündə nə qədər həzin, kövrək, lirikdirsə, insanlara zülm və müsibət gətirən şər qüvvələrə, heyvani instinktlərə tabe olub öz həmcinslərini zülmət və cəhalətdə saxlayan riyakarlara qarşı mübarizədə o qədər kəskin, amansız, qəti

və hayqırtılıdır. Bu baxımdan H.Cavidin poeziyasında romantika ilə realizmin heyrətamiz bir vəhdətini görürük. Şair xeyirin tənənəsinə nə qədər işıqlı romantik xəyallar bəsləyirsə, şərin məhvi üçün də o qədər səbirsiz, acıqlı tədbirlər irəli sürür.

H.Cavid bir şair kimi orijinaldır, təkraredilməzdir, yalnız özünə, öz sənətinə xas olan poetik ifadə və vasitələrin müəllifi kimi çox uğurlu bir dəstixətti vardır.

Cavidin şeir yaradıcılığında romantik bədbinlik, ruh düşkünlüyü və ümitsizlik zaman keçdikcə mübariz bir ovqata, nizamıvarı bir “inqilabçılığa” çevrilir. Şairin ilk poetik örnəkləri didaktik məzmunu, keçmişin ideallaşdırılması ilə seçilir. “Hübuti-Adəm” (“Adəmin (cənnətdən) enməsi”), “Yadimazi” (“Keçmişin yada salınması”) kimi “Keçmiş günlər” poetik toplusuna daxil olan şeirlər bu qəbildəndir.

Lərzan ediyor ruhumu bin dürlü məzalim,
Əfsus... ki, mazi ədəm, ati isə müzlim...

H.Cavid poeziyasının bu dövrü üçün solğun, xəstə bənizli gözəllərdən, onların tezliklə heçliyə qovuşacağından danışmaq – o dövr romantizminin ayrılmaz əlamətlərindən biri kimi nəzərə çarpmaqdadır. Ancaq maraqlıdır ki, ümumbəşəri problemlərdə bədbinlik göstərən şair, feminizm məsələlərində sanki bu bədbinlikdən silkinib çıxır, bəşəriyyətin xilas yolunu qadına məhəbbətdə, qadın gözəlliyində, qadın sevgisində görür. Bu baxımdan “Bənim Tanrım” şeri proqram səciyyəsi daşıyır:

Hər qulun cihanda bir pənahlı var,
Hər əhli-halm bir qibləgahlı var.
Hər kəsin bir eşqi, bir ilahlı var;
Bənim Tanrım gözəllikdir, sevgidir.

Həzz etmədim firqədən, cəmiyyətdən,
Zevq alamam hərbdən, siyasətdən,
Bir şey duymam fəlsəfədən, hikmətdən;
Bənim ruhum gözəllikdir, sevgidir.

Gözəl sevimidir, cəllad olsa da,
Sevgi xoşdur, sonu fəryad olsa da.
Uğrunda bənliyim bərbad olsa da,
Son dildarım gözəllikdir, sevgidir.

Gözəlsiz bir gülşən zindana bənzər,
Sevgisiz bir başda əqrəblər gəzər,
Nə görsəm, hanki bəzmə etsəm güzər,
Həp duyduğum gözəllikdir, sevgidir.

Qoşma janrında yazılmış bu şeirdə Hüseyn Cavid Füzuli poetik məktəbinin birbaşa varisi kimi çıxış edir. “Sevgisiz bir başda əqrəblər gəzər” poetik ifadəsi Füzulinin Həbibiyə yazdığı təxmisindəki “kəlləmin sümükləri içində əqrəblər məskən saldıqda belə sənin məhəbbətini unutmamam” anlamlı misraları çox xatırladır. “Keçmiş günlər” toplusunda şairin az sayda olsa da, qəzəlləri vardır ki, bu janrda qələmə alınmış ən yaxşı örnəklərlə yarışa girə bilər. XIX əsrin ədəbi ənənəsinə uyğun olaraq, Cavid fars dilində də qəzəllər yaratmışdır. Ancaq aydındır ki, onun ana dilində qələmə aldığı qəzəllərini bədii-estetik cəhətdən farsdilli şeirləri ilə heç cür müqayisə etmək olmaz.

Cavidin bir türkcə, iki farsca qəzəli vardır. Türkcə qəzəl:

Məndən ayırdı fələk cəfəpəşə yarimi,
Tar etdi zülfü-yar kimi ruzigarimi.

beyti ilə başlayır.

Farsca qəzəllərin biri vətən mövzusunda, o biri isə məhəbbət mövzusunda. H.Cavidin ilk qələm təcrübələrindən biri kimi Hacı Zeynəlabidin Tağıyevə həsr etdiyi farsca qəsidə də maraq doğurur. Ümumilikdə, Cavidin şeirlərində dərin bir həyat fəlsəfəsi, sağlam bir məntiq, insanın kamalına möhkəm inam özünü göstərməkdədir. Gələcəkdə dramlarında qoyub həll edəcəyi bir çox problemlərin “eskizini” şeirlərində cızır Cavid:

Pək tuhaf!.. Bir firqə digər firqənin
Xaliqindən diksinib olmaz əmin.
Halbuki, hər kəscə haq bir, Tanrı bir...
Ya bu sərsəmlik, bu azgınlıq nədir!?

Ancaq poeziyasında Cavid hər şeydən öncə, böyük bir lirikdir, ulvi məhəbbətlə sevən və bəzən məşuquna ərklə şikayətlənən, hətta ondan küsən bir aşiqdir:

Bana anlatma ki, eşq, aləmi-sevda nə imiş,
Bilirim bən səni, get! Hər sözün əfsanə imiş.
Get, gülüm, get, gözəlim! Başqa bir aşiq ara, bul!
Duydum artıq sənə eşqindəki mənə nə imiş!..
Bivəfasın, mələk olsan belə uymam daha, get!
Kim ki, uymuş sana, gönlüm kibi divanə imiş.
Yetişir, get! Bəni qəhr eyləmə, tərsa qızı, get!
Anladığ şəfqəti-ayini-məsiha nə imiş...

1912-1918-ci illərdə H.Cavid dalbadal ilk böyük faciələrini yazır. Mövzusu mülkədar həyatı, ailə və məişət münasibətlərindən alınan “Maral” (1912) əsərinin mərkəzində Azərbaycan qadınlığının faciəsi durur. Təsadüfi

deyildir ki, ilk variantında əsərin adı “Zavallı qadın” idi. Yaşlı mülkədara zorla ərə verilən Maral qızıl qəfəsə salınmış əsir quş kimi yaşayır. O, bu taleyə qarşı üsyan edir, dini ənənə və adətləri tapdalayıb keçmək qərarına gəlir. Amma həlledici bir anda Maral minillik instinktlərin təsiri altında tərəddüd edir. Dini əxlaq normaları və bunlardan doğan qadağalar bütün dəhşəti ilə Maralın gözləri önündə canlanır, müqəddəs sayılan adətlər, ənənələr onun yolunu kəsir.

Bir faciə kimi “Maral”da hələ bir sıra qüsurlar vardır. Baş qəhrəmanla bağlı səhnələr əsərdə bütün hadisələrin əsas özəyinə çevrilmir. Dramatik hərəkət baxımından əsərdəki ikinci xətt – Cəmil və Humay xətti Maral xətti ilə yüksək bədii vəhdətdə birləşmir. Buna görə də H.Cavidin ilk daha kamil, ülvi bir sevgi dastanı kimi adətən “Şeyx Sənan” faciəsi nəzərdən keçirilir.

“Şeyx Sənan” (1914) – Hüseyn Cavidin ən qüvvətli faciələrindən biridir. Əsər Azərbaycan teatrlarında uzun müddət müvəffəqiyyətlə tamaşaya qoyulmuş, şərəfli bir səhnə yolu keçmiş, tamaşaçıların böyük rəğbətini və məhəbbətini qazanmışdır.

Faciənin belə xoşbəxt sənət taleyinə səbəb ondakı yüksək sənətkarlıq, gərgin dramatik münaqişə, parlaq xarakterlər, nəcib bir məhəbbət və insanlıq fəlsəfəsi idi. Hələ faciəni qələmə almazdan öncə yazdığı “Şeyx Sənan” şərinə Cavid öz bədii-estetik qayəsini bu cür ifadə edirdi:

“Nədir mənası eşqin?” söyləyənlər nərde, bir gəlsin,
Görüb qüdsiyyəti-Sənanı lal olsun xəcalətdən!..

“Şeyx Sənan” eşqin qüdsiyyəti haqqında mahnı, lirik, şairanə bir nəğmə idi. Poeziyamızda “eşqin mənası” haqqında böyük mahnını hələ XII əsrdə Gəncə dahisi Nizami oxumuşdu. “Xosrov və Şirin”də ali bir sevginin qüvvəti pozğun bir hökmdarı əsil insana çevirirdi. “Şeyx Sənan” isə eşqin dini etiqad üzərində təntənəsi idi, mövhumat və xurafatda, əqidə və zehniyyətdə olan puçluğun, quruluğun və saxtılığın üzərində qələbəsi idi. Süjetin bədii həllində əksini tapan əsas dramatik hadisə məhz bu qələbənin ifadəsi idi: burada “böyük şeyx” “böyük aşiqə” çevrilirdi...

Məhəbbəti tərənnüm etmək üçün müəllif əvvəlcə öz fəlsəfəsini qadınlığa, dünyəvi eşqə qarşı çevirmiş bir filosofu təsvir edir. Bu filosof həm də din və təriqət başçısıdır. Maraqlıdır ki, əsərin qadın qəhrəmanı da başqa cinsə könül verməməyi qərara almışdır. Şeyx Sənan “eşqi-ruhani” xatirinə Zəhranın odlu məhəbbətini rədd edərək səhralara qoşduğu kimi Xumar da monastıra hazırlaşır. Lakin əsər hər iki qəhrəmanda bu saxta inamın sarsılması və böyük, təmiz bir məhəbbətin hər şey üzərində qələbəsi, üstünlüyü ideyası ilə bitir.

Hələ ilk səhnədən Şeyx Kəbir qəhrəmanın gələcək faciəsini xəbər verir. İslam ehkamını yaymağa, yüksəklərə qaldırmağa ömür sərf etməyi qərara

almış Sənanın ürəyində real məhəbbət ehtirasının baş qaldıracağını Şeyx Kəbir bir təriqət müridi üçün “mənəvi alçalma” kimi qiymətləndirir. Məhz buna görə ki, şeyxlər və müridlər əhatəsində Sənan öz mənəvi yüksəlişini bir faciə kimi keçirir. Sənan öz faciəsini “öz ləyaqətinin qurbanı olan” ağılın və əxlaqın faciəsi kimi yaşayır.

Şeyx Sənan səhnədən-səhnəyə yüksəlir, mənəvi böhranlardan, fırtınalardan keçir. Şeyx və mütəfəkkir, aşiq və insan – faciədə onun dindarlıqdan insanlığa doğru yolda keçdiyi əsas mərhələlərdir. O, dini təbliğ edən bir mübəlligh, qadınlara nifrət edən bir fanatik kimi əsərə daxil olur və tamamilə təbii bir inkişafdən sonra fədakar bir aşiq, inkarçı bir mütəfəkkir kimi son səhnəni tərk edir.

Maraqlıdır ki, müəllif öz qəhrəmanını, böyük bir məhəbbətlə təsvir etdiyi Qafqaza gətirir. Sənan axtardığı “haqq nurunu” məhz burada tapır. Əsərin ən qüvvətli hissəsi də ikinci pərdənin ikinci səhnəsidir. Din üzərində eşqin qələbəsi başdan-başa əsərin pafosudur, lakin o, ən yüksək səviyyəyə bu səhnədə çatmışdır.

Budur, bütün möminlər səcdə üçün Şeyxə müntəzirdir. Şeyx isə Xumarın səcdəsinə gəlmişdir:

Vətənim, cümlə niyyətim, Kəbəm,
Şimdi yalnız odur, o, əl çəkməm...

Burada din bütün huriləri, bütün mələkləri ilə birlikdə səmədan enib məhəbbətin səcdəsinə yıxılmışdır! Həm də Sənanın əl çəkdiyi din yalnız islam dini deyildir. O, hətta kinayə ilə xaç da taxaraq xristian ehkamlarını da məsxərəyə qoyur:

Bumu İsanın ərşə meracı?
Mən nəyəm şimdi? Canlı dar ağacı!..

İştə bir parçacıq gümüşdür bu...
Bunu asmaqla bir üzük taxmaq
Məncə birdir, bir... anladınmı, uşaq?

Şeyxin kamal və cəsarəti qarşısında papas gülünc və zavallı bir vəziyyətdə qalır...

“Haqqı ilk dəfə bulduğunu” qət edən, gözəlliyin, əsil həyatın böyük həqiqətini qürurla elan edən Şeyx öz müridlərinə üz tutur:

Eşqdən başqa hər nə varsa əvət,
Tövbə, min tövbə!.. eylədim nifrət.

İştə mən naili-vüsal oldum,
Aradım nuri-həqqi ta buldum.

Gediniz gərçi hiylə, ya təzvir
Sizcə xoş... Bəncə eşq yüksəkdir!..

İndi o, öz müridlərinin mənəvi puçluğu, saxta etiqad əsirləri olduqlarını daha yaxşı dərk edir, donuzlara çoban olmağı avamlar, fanatiklər mürşidi olmaqdan üstün tutur:

O donuzlar ki, otladır Sənan,
Şübhəsiz, fərqi yoxdur onlardan.

Odur ki, o, heç də təəssüf etmir ki:

Unudub cümlə hökmi-Quranı,
Oldum axırda bir donuz çobanı...

Böyük alim və filosof Faust (Gete, "Faust" faciəsi) dünyəvi elmin və biliklərin zirvəsinə qalxmış, Mefistofelin köməyi ilə göyləri və əbədiyyəti dərk etmiş, bütün bunlardan sonra isə bataqlıqdan qurudub əldə etdiyi bir parça torpaqda əkinçiliklə məşğul olmuşdur. Faust axtardığı böyük həqiqəti, həyatın mənasını, dünyada ən "bəxtiyar anı" yalnız bu zaman tapmış və yalnız bu zaman "dayan, ey an, sən gözəlsən, dur!" – demişdi.

Şeyx Sənan "min dürlü" və "pərdəli" hikmətlərə nüfuz etmiş, din və islam rəhbəri olmuş, ölkələr, məmləkətlər dolaşmış və ən nəhayət, təmiz, təbii, dünyəvi bir hissini naminə iki il donuzlara çobanlıq etmişdir. "Aradım nuri-həqqi ta buldum" – deyə Sənan yalnız bu zaman həqiqi müdrik, əsil bəxtiyar bir insan kimi təntənə etmişdi! Hər iki ideya – Sənanın "azad duyğuların təbiiliyi və sərbəstliyi hər şeydən yüksəkdir" və Faustun "əkinçilik sxolastik fəlsəfəçilikdən yaxşıdır" ideyası bir nöqtədə birləşirdi: insan fəaliyyətində realizmi, əməli istiqaməti, həyat sevgisini təsdiq edirdi!.. Sonda Sənanın sevgisi ideallaşsa da, xəyali, əfsanəvi mənalar kəsb etsə də, bütövlükdə əsərin pafosu, onun həyat sevgisini təsdiq edən fəlsəfəsi idi.

Faciədə geniş və mühüm yer tutan vəfalı, füsunkar və fədakar qız Xumar, sirli, nurani və mərdümgiriz dərviş, şeyxlər, ərəb gözəli Zəhra, qoca Platon, kinli və daş qəlbli papas, Xumarın uğursuz aşıqları Anton və Simon müəllifin müvəffəq olduğu və əsas ideyanın bədii ifadəsinə xidmət edən bitkin, mənalı surətlərdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, "Şeyx Sənan" məhəbbət nəğməsidir. Əsərin dili və vəznə lirik bir mahnı qədər səlisdir. İştirakçıların çoxluğu, hadisələrin zənginliyi, faciənin dramatik quruluş nöqtəyi-nəzərindən incə tərtibi diqqəti cəlb

edir. Süjet və səhnələr arasındakı vəhdət sənətkarlıqla qurulur. İki obraz bütün hadisələrin mərkəzində qoyulur: Sənan, bir də Xumar. Onlar adət və ənənələr, dinlər və təriqətlər fəvqünə qalxır, çirkin bir cəmiyyətdən uzaqlaşırırlar. Təmiz insan sevgisinin saf, mənəvi gözəlliyin şairanə zirvəsinə yüksələn Sənan və Xumar avam şeyxlər, kinli papaslar mühitini aşağıda buraxır, simvolik bir yüksəklikdən Kür sularına atılırlar...

H.Cavidin ikinci böyük faciəsində – “İblis”də də məkan konkretliyi yoxdur. Hadisələr qeyri-müəyyən bir yerdə – harada isə Şərqdə cərəyan edir. Bir vaxtlar H.Cavidin başqa əsərlərinə görə də “kənar mövzulara uymaqda” ittiham etmiş bu “kənar mövzular” əslində bizim poeziyaya həmişə doğma olan Şərq mövzuları idi. Cavidlə bizim dramaturgiyaya bir tərəfdən də Şərq daxil olurdu. Məgər bu, milli dramaturgiyanın yalnız zənginləşməsinin xeyrinə deyildimi? İkinci tərəfdən, milli koloritin realist əsərlərdən, komediyadan tələb olunan səviyyəsini faciədən tələb etmək mümkün deyildir. Epoxallıq, vüsət və bəşəri mənəvi faciə üçün, xüsusən də romantik faciə üçün daha çox səciyyəvidir. Romantik faciədə konflikt, adətən, “mən” və “dünya”, “mən” və “varlıq” arasında ziddiyyətləri əhatə edir, əbədiyyət və kainat ölçüləri miqyasında baş verir. “İblis” və “Şeyx Sənan” məhz belə tipli faciə nümunələridir. “Şeyx Sənan”ı təəssüb əleyhinə yazılmış bütün başqa əsərlərdən ayıran birinci növbədə məhz ondakı konfliktin miqyasıdır.

Burada tənqid edilən, bu və ya digər din xadimi, hətta ayrıca bu və ya digər din sistemi də deyildir. Sənanın xristianlığa, yaxud müsəlmanlığa münasibəti arasında elə bir fərq yoxdur. Sənanı düşündürən “mübhəm” və “pərdəli” hikmətlərdir: nədir haqq? – “etiqaqmı, ya həqiqətmi?”, “dinlərin”, təriqət və təlimlərin mənası, zəruriliyimi, yoxsa insan duyğularının təbiiliyi, saflığı və azadlığımı?”, “həyat, məhəbbət, yoxsa sitayiş, etiqaq” – hansı haqdır? Sənanın aradığı – “haqqın nurudur”, həqiqətin işığıdır.

Bəs başqa qəhrəmanın – Arifin axtardığı nədir? Yenə də “nuri-həqiqət!” – Əsrlərin və nəsillərin tapmadığı əzəli, əbədi bir hikmət: nə qalib gələcək? – kamal, yoxsa qüvvət? Bəşər dühası, ya şər? İblis, ya İnsan?

Hətta Şeydanı (“Şeyda” faciəsi) düşündürən bütün dövrlərdə bütün insanları düşündürmüş ümumi və əbədi məsələlərdir: “...Məni üzüb bitirən bir qüvvət var ki, o da yalnız həyatdakı boşluqdan, həyatdakı mənasızlıqdan ibarətdir...”

Şeydanı ömrün, həyatın səbəbi və mənası düşündürür... Ümumiyyətlə, H.Cavidin bütün faciələrinin əsas qəhrəmanı həqiqət axtarıcısıdır. Bu faciələrdən hər biri bu və ya digər dərəcədə həyatı dərk etməyə can atan, həm də ehtirasla və çox vaxt bihudə can atan narahat ağılın və biliyin faciəsidir. Bu qəhrəmanların mənəvi aləminə, həmçinin dramaturqun öz yaradıcılığına məxsus tərəddüd və ziddiyyətlər, ideya böhranları da məhz bu narahat axtarışlarla bağlıdır.

Adətən, böyük sənətkarlar həmişə əsrin fəlsəfi, ən qabaqcıl dünyagörüşü səviyyəsində dayanmışlar. Böyük bədii sənət cəmiyyətdə həmişə yeniliyin, ictimai inkişafın, yüksələn inqilabi qüvvələrin ehtirashı tərəfdarı olmuşdur. İnqilab dövründə və inqilablar mühitində yaşamaq və həm də cəmiyyətdəki bu böyük ictimai hadisədən kənarda qalmaq sənətkar üçün faciədir. Hüseyn Cavid öz əsərlərində “zehniyyətçiliyə”, idealizmə, mistik və sxolastik fəlsəfələrə qarşı üsyan edir, onlara Sənanın, İblisin məsxərələri, kinayələri ilə gülürdü. Onun əsərlərində əsas tragik konfliktlər çox vaxt “bəşəriyyətçilik” və “ümumi məhəbbət” ideyaları, humanizm və maarifçilik ideyaları cəbhəsində həll edilirdi.

Qeyd etdiyimiz kimi, H.Cavidin bütün faciələri romantik faciələrdir. Romantizm bu faciələrin bədii obrazlar sistemində də özünü göstərir. Bu faciədə bəzən odlar və alovlar içindən iblislər çıxır, altın şəfəqlər arasından mələklər görünür, ölümlər və kabuslar rəqslər düzəldir, cəhənnəm sədası, cənnət səsləri eşidilir. Müasir oxucu üçün bəlkə də yabançı görünən bu ünsürlərə necə qiymət vermək lazımdır?

Hər şeydən əvvəl, iki cəhəti bir-birindən ayırmaq gərəkdir. Romantik faciədə bədii təsir və təsvir ünsürü kimi bunlardan, əlbəttə, istifadə etmək olar. Dantedən Miltona, Geteyə, Bayrona, Lermontova və Haqverdiyevə qədər bu ünsürlər bədii ədəbiyyatda həmişə mövcud olmuşdur. Məsələ bu ünsürlərdən necə və nə məqsədlə istifadə etməkdədir. Bunları “mürtəce romantizm ünsürləri” kimi qiymətləndirmək yanlış olardı. Romantikanın xarakterini və ondakı realizmin dərəcəsini təyin edən bədii təsvir vasitələri deyildir, fikirlərdir, ideyalardır, əsərin ruhu və pafosudur. Mütərəqqi fikrə xidmət etdikdə canlı estetik emosiya doğuran hər bir vasitə xeyirlidir. Nə qədər ki, bu ünsürlər sağlam ideyaya, qabaqcıl dünyagörüşə xidmət edir, onlar təbii və qanunidir. Həyat həqiqətlərini düzgün dərk edən müəllif, onu həyatdakı formasına daha uyğun gələn təsvir yolu ilə verir, lazım gəldikdə isə, simvol və alleqoriyadan da istifadə edir.

“İblis” əsərində İblis surətinin təsviri ilə dramaturq bir həqiqəti ifadə etmək istəyir: “İnsan öz səadətinin səbəbi olduğu kimi, öz fəlakətinin də səbəbidir. İnsan şərəfinin səbəbini insandan kənarda, göylərdə, iblisdə axtarmaq mənasızdır”. Ənənəvi-rəmzi surət olan İblis bu ideyanın həlli və qüvvətli bədii təsdiqi üçün ən yaxşı vasitəyə çevrilir.

Şeyx Sənanın təsvir edilən yuxusu və gözüne görünən xəyalların səhnədə görünməsi təbiidir. Çünki bunlar psixoloji cəhətdən də əsaslandırılır. Oxucu daima xəyal və şübhələrlə yaşayan Sənanın gözlərinə belə xəyalların görünəcəyinə inanır.

Romantik faciədə simvolik obrazlara meyli (“Faust”, “Habil” və s.) bir buradakı ümumiləşmənin yüksək səviyyəsi ilə, bir də insanın daxili aləmini

daha çox qabartmaq, “ehtiraslar, arzular və fikirlərə canlı surətlər şəkli vermək” (V.Q.Belinski) ənənəsi ilə izah etmək olar. Bütün görkəmli romantiklərdə olduğu kimi, bu ünsürlər H.Cavid romantizmində də öz əksini tapmışdır. Bu isə o deməkdir ki, Azərbaycan ədəbiyyatında romantizm bütöv ideya və forma zənginliyi ilə təzahür etmişdir.

“İblis” – müharibə əleyhinə yazılmış qüvvətli fəlsəfi faciədir. Birinci dünya müharibəsi ilə əlaqədar olaraq “İblis” kimi bir əsərin meydana çıxması ədəbiyyatımızın həmişə mühüm ictimai hadisələri ən geniş şəkildə ehtiva etmək ənənəsi ilə bağlı idi.

Müharibə mövzusu, ümumiyyətlə, o dövrün dünya ədəbiyyatında geniş yayılmışdır. Hərbi-utopik romanlar, müstəmləkəçilik poeziyası, himnlər və marşlar yazılırdı. Bütün bu yazıları tərənnüm edən “təbil və şeypur” poeziyası idi. Belə bir dövrdə, Avropa romantikləri qəhrəmanlığın yeni kultu kimi Napoleonu qaldırdıqları bir vaxtda, Hüseyn Cavid öz müharibə faciəsinin qəhrəmanı kimi İblisi seçir.

Təkcə bu cəhət müəllifin ideya və görüş istiqamətini təyin etmək üçün çox şey deyir. Faciədə müharibənin mücərrəd rəmzi və romantik şəkildə təsvir edilməsinə gəldikdə isə bu yenə də şairin üslubu və dünyagörüşü ilə əlaqədar olaraq meydana çıxır. Faciənin mərkəzində ordular və siniflər deyil, öz mənəvi psixologiyası ilə insanlar dururlar. H.Cavid müharibəni təsvir etmək üçün müharibə əhval-ruhiyyəsini hərəsi bir cür keçirən insanları təsvir edir. Hadisələrin, müharibənin mənzərəsi psixologiyaların müstəvisində görünür. Daha doğrusu, şair, həmişə olduğu kimi, yenə də ictimai hadisələrin özündən çox, bu hadisələrin əksi olan ideyalarla maraqlanır.

Dramaturq ən böyük şər hesab etdiyi müharibənin əsas səbəbini şər idyeylarla yaşayan insanda, insan təbiətindəki şərdə görür. Odur ki, süjetin əsasında yenə də xeyir-şər fəlsəfəsi, təzadlı ehtiraslar, etik və əxlaqi problemlər konflikti dayanır.

Əsər, H.Cavid faciələri üçün səciyyəvi bir ekspozisiya ilə başlayır. Top və tüfəng partlayışları arasından İblis qəhqəhələri və Mələyin fəryad səsi eşidilir. Bir qədər sonra isə Arif görünür. O, rəng-rəng köhnə fəlsəfələr içərisindən öz aradığı həqiqəti tapa bilmir. Odur ki, Arif kömək üçün Allaha müraciət edir. Ancaq hələ səsinin haqqa, Tanrıya çatacaq bir səviyyədə mənəvi kamilliyə yüksəlməməsi səbəbindən, Arifin harayına gələn İblis olur. O nə üçün gəlmişdir?

Baxdım səni məhv etmədə min dürlü xəyalət,
Gəldim verəyim qəlbinə bir nuri-həqiqət.

Bəs Arifin axtardığı həqiqət nədir? “Nə üçün insanlar bir-birlərinə zülm edirlər?” Nə üçün:

“Yalnız deyil insanlara, vəhşilərə sorsan,
Onlar belə insandakı vəhşiliyə heyran!”.

İxtiyarın, Mələyin və Arifin özünün dediyindən məlum olur ki, bunun səbəbi “bəşəriyyətin İblisə uyması”dır. Hamı İblisi müqəssir bilir. Hər kəs tanımadığı, görmədiyi İblisə bol-bol lənət yağdırır. O zaman İblis göylərdən enib insanlar arasında görünür və “insanlığı təhqir edən”, “duygusu”, “varlığı sönük” həqiqi iblisləri insana nişan verir. İblis, kimi məhv etmək, kimə lənətlər demək lazım olduğunu göstərir, həm də gələrkən sübut üçün bir əlində “altun”, bir əlində “qurşun” gətirir.

İblisin “altun” və “qurşun” silahına Arif də məğlub olur. Humanist, güşənişin bir filosof olan Arif arvadı Xavəri boğur, qardaş qatili olur, beş qızıl üstündə bir yəhudini öldürür və s. Deməli, insan insanlığı unutmuşdur, insanlığı onun yadına salmaq lazımdır. Bu məqsədlə Cavid insanın qüsurluğunu ən sərt boyalarla təsvir edir, onun bəşəri qürurunu silkələyir, özlərində şəri daşıyan bütün insanları insanlar arasından yox etmək haqqında düşünmək ehtiyacı doğurur. Ənənəvi rəmzi surət olan İblis bu məqsədə xidmət edir.

İnsanın törətdiyi cinayətlərdən sonra İblisin qəhqəhəsi eşidilir. O, cinayət eləyən insanlara gülür, bundan həzz alır. Bəşər alçalanda İblis məmnun olur.

O, insana ona görə gülür ki, insan aciz və gücsüzdür. O, xilqətə ona görə gülür ki, o, naqis və yarımçıqdır. O, insanlara, onların gücsüzlüyünə gülür:

Dərdə bax, millətə bax, niyyətə bax!

Ölülərdən ölülər feyz alacaq!

O, mənfilik mücəssəməsidir, lakin mənfilikləri gizlətmək üçün lazım olan mənfi sifətlər: tərəddüd və yalançılıq, mütilik və ikiüzlülük onda yoxdur; o, ən obyektiv və təəssübsüzdür, çünki tərəf çıxmaq üçün tanıdığı müqəddəslik yoxdur. O, xeyirə inansaydı, bəlkə də xeyirxah olardı...

Sonda insanlar yığışib İblisi – bu şər filosofunu öz aralarından qovurlar. Lakin bu, hələ şərin insanlar arasından qovulması demək deyildi.

Çünki insan təbiətində şəri İblis yaratmamışdı və o da məhv edə bilməzdi. Bu, insanın öz missiyası idi; odur ki, İblis səhnədə görünməz olur. Həyatın səhnəsində insan öz missiyası ilə yalnız qalır...

İblis – bizim dramatik poeziyada klassik simvolik surətdir. Öz bədii qüdrəti ilə o, – Lüssifer, Demon, Mefistofel kimi iblis tipləri ilə yanaşı durur. M.Lermontovun Demonundan sonra H.Cavidin İblisi demonizm poeziyasında sonuncu qüvvətli iblisdür.

Adətən, böyük, üsyançı və narahat iblislər müəyyən əxlaqi-fəlsəfi sistemlər, ziddiyyətlərlə dolu dövrlərdə meydana çıxır. Mefistofelin görüşlərinin

də Avropa tənqidi realizmini, bu realizmin ən kəskin bir təzahürünü görürlər. Rennsans fəlsəfəsi öz yeni pafosunu bir də Lüssiferin (Bayron, “Habil” faciəsi) azadlıq ideyalarında tapmış olur. Bu mənada İblisin qəhqəhələri (H.Cavid, “İblis” əsəri) mistikaya, “mərhəmət” fəlsəfəsinə, etiqad, təvəkkül və xurafata yeni üsyanın, acı, məğrur bir kinayənin ifadəsi idi.

Hüseyn Cavidin hələ 1917-ci ildə tamamladığı “Şeyda” isə dramaturgiyamızda tamamilə yeni bir hadisə kimi səsləndi. “Şeyda” öz məzmunu ilə “Şeyx Sənan” və “İblis” mövzusunda tamamilə fərqlənirdi. Hadisələr Bakıda vaqe olur, mətbəə fəhlələrinin əmək və həyatının təsvirini verirdi. Əsər, istismar dünyasına qarşı üsyan qaldıran, odlı-alovlu çıxışlar edən, lakin mübarizə yolunu tapmadığı üçün məğlub olan ziyalı gəncliyin faciəsi idi. Şeyda sonralar ədəbiyyatımızda geniş yayılan mütərəddid ziyalı tiplərinin sələfi oldu.

Cavan mühərrir Şeyda əsərin ilk pərdələrində çox mübariz bir proqramla çıxış edir, birlik və fəallıqdan danışır, fəhlələrə öz hüquqlarını başa salır, onları, azgınlıqları kənardan seyr edən “qoyun sürüsü” adlandırır. O, hətta coşqun ruhlu inqilab nəğmələri də bəstələmişdi.

Lakin bu nəğməni Şeyda fəhlələrə verməmiş, onlar özləri “gizlicə onun dəftərləri arasından” götürmüşlər. Fəhlələr şəri əzbərləyib bir ağızdan oxuyurlar. Elə bunun üstündə də Şeydanı mətbəədən qovurlar.

Mətbəədən kənar edilməsi ilə ondakı inqilabi coşqunluq öz yerini bədbin, dumanlı əhval-ruhiyyəyə verir. O, özünü “dərviş” adlandırır, səfil və divanə həyat keçirir. Şeydanı həbs edirlər.

Əsərdə Şeyda ilə yanaşı fəhlə Qara Musanın taleyi də təsvir edilir. Onun qardaşı mətbəədə vərəmdən ölür, öz əli şikəst olur, evini borc yerinə mətbəə müdiri qəsb edir və “tək əlli” qaldığı üçün onu işdən qovur. Müəllif də “tək əlin” intiqamını təsvir edir. Həm də “tək əlin” intiqamı Şeydanın bədbin və tərəddüdlü üsyanından daha qorxulu olur.

“Şeyda”dan sonra H.Cavid “Uçurum” faciəsini bitirir. Burada da Qərb burjua əlaqələri ilə birlikdə yayılan yeni əxlaqi münasibətlər və onların ölümə məhkum etdiyi sənətkar bir gəncin müsibəti təsvir edilir. Rəssam Cəlil özü ilə keçmiş arasında açılan böyük “uçurum”da məhv olur.

Burjua-feodal əxlaqının doğurduğu başqa bir müsibəti, ailə-məişət faciəsini isə “Afət”də görürük.

“Afət” (1922) Hüseyn Cavidin baş qəhrəmanı qadın olan ikinci faciəsidir. “Maral”da qadınlığın, “övrət tayfası”nın çoxdankı, ümumi, “ənənəvi” müsibəti təsvir edilir. Afət isə artıq “yüksək cəmiyyət qadını”, xalis kübar və zadəgan bir xanımdır. Odur ki, Afətin faciəsi nisbətən fərqli məzmun daşıyır, burjua-zadəgan mühiti, kübar adətləri və əxlaq normaları ilə şərtləndirilir. Öz qeyri-adi ehtirası ilə də Afət dramaturgiyamızda özünəqədərki qadın tiplərindən fərqlənir, faciədə qadın xarakterinin daha çox Medeya tipinə yaxın bir

surət kimi meydana çıxır. Belə xarakterə sonralar yenə də Cavidə, “Səyavuş” əsərindəki Südabə surətində rast gəlirik.

Afətin faciəsi də ailə fəlakəti ilə başlayır. Gənc və füsunkar Afəti əyyaş Özdəmirə ərə verirlər. Afətin məğrur, həm də qüvvətli bir sevgi üçün yaranan qəlbi yaşlı, küskün bir mühərririn soyuq təbiəti, kobud, qaba mənəvi varlığı ilə qarşılaşır. Afət 16 il sevgisiz və səadətsiz yaşayır. Zahirən çox nəcib və gözəl görünən doktor Qaratayla görüşərkən Afət onunla maraqlanmağa başlayır. Hiyləgər, pozğun və soyuqqanlı Qaratay xoşbəxtlik arzusu ilə çırpınan qadının bütün varlığına hakim kəsilir. Afət sevir. Bu sevgi məşum, demonik bir qüvvəyə çevrilir. Heç bir maneə, heç bir əngəl daha bu sevgiyə mane ola bilmir. Sevgisi ucundan Afət cinayətə də əl atır. O, Qarataydan öz eşqi üçün əbədiyyət vədi istəyir və bu vədə inanarkən əyyaş ərinə zəhər içirir. Özdəmir ölür, lakin faciə daha da şiddətlənir. Qaratay indi də Altunçayla evlənir. Ehtirashı, fədakar, günahkar bir məhəbbətlə sevirəkən Afət aldadılır, tərk edilir.

Lakin bütün nifrəti ilə bərabər Afət Qaratayı fanatik bir məhəbbətlə, dəli-cəsinə sevməkdə davam edir. Öz intiqam ehtirası naminə o, Qaratayı öldürür; sonra isə özü zəhər içir, cənazəni qucaqlayır və nəhayət, bu yolla ona “qovuşur”.

Göründüyü kimi, qüvvətli bir məhəbbət ikiüzlü, xəyanətkar bir münasibətlə qarşılanır, aldadılır, təhqir edilir və cəzalanır. Faciədə Ərtoğrulla bağlı səhnələr və ideya xətti də maraqlıdır. Ərtoğrul H.Cavidin o dövrdəki faciələri üçün bir ziyalı surətidir. O da “düşkün bir mühitdə çırpınan bir zavallı, sönük varlıqları yıxmaq istəyən bir qığılcım, pəncələrlə qəlbi didilən bir bədbəxt, bir biçarə, mənasız saylar ətrafında dolayan bir sıfır, bir heçdir”. Daha doğrusu, Ərtoğrul da Şeyda tipli, Cəmil tipli küskün, əsəbi bir üsyancı, “şaşırmış” bir ziyalıdır.

1920-1926-cı illər arasında Hüseyn Cavid daha iki əsər – “Peyğəmbər” və “Topal Teymur” pyeslərini yazır. Hər iki əsər dramaturqun tənqiddə ən çox məruz qalmış əsərləridir. Bunun səbəbi nə idi? Məsələ onda idi ki, H.Cavid öz ənənəvi humanizm, xeyirxahlıq və maarifçilik ideyalarını indi qanlı bir fətehin, ya da islam peyğəmbərinin dili ilə təqdim edirdi! O dövrün poeziyasında və fəlsəfəsində ideya-bədii iflasa uğradılmış Məhəmməd və Teymurləng kimi surətlər Cavidin qələmi ilə ideallaşdı. Bu isə 20-ci illərin ədəbi-ictimai fikrində, həmçinin Cavid yaradıcılığında geriləmə kimi anlaşılırdı. Doğrudur, əsərdə Məhəmməd bir peyğəmbər kimi ideallaşdırılmırdı, Hüseyn Cavid Məhəmmədi “yoxsul ərəblərin müdafiəçisi, ədalət, hüquq bərabərliyi ideyasının təbliğatçısı, əsarət, köləlik əleyhinə çıxan bir qəhrəman, qadın azadlığı tərəfdarı, hər cür mövhumat, xurafat, cəhalət əleyhinə mübarizə aparan elm, mədəniyyət aşiqi, şair təbiətli, sülhsevər bir insan və nəhayət, panteist bir mütəfəkkir... hətta öz əsrini qamçılayan üsyankar bir şair kimi” (M.Cəfər) göstərirdi.

Kütləvi və keçici hakim təmayüllərə, koformist və radikal inqilabçı təsirlərə, açıq ideoloji soyqırımına bədii müqavimətin klassik örnəyi olaraq bu dövrdə Cavid yaradıcılığını nəzərdən keçirmək mümkündür. “Peyğəmbər” əsərinin mövzusu və qəhrəmanı tarixdən alınsa da, əsərdəki fəlsəfə və ideal yazıldığı dövrün hadisələri ilə yaxından bağlı idi. “Zamanın qırılmış bağlarını” (Şekspir, “Hamlet”) yenidən bağlamaq vəzifəsini Mələk Məhəmmədə həvalə edir. Cavid “düşünüb haqqı bulan arif” insanı peyğəmbər, Tanrı səviyyəsinə qaldırır, dünyanı öz məhvərinə qaytarmaq vəzifəsini onun üzərinə qoyur.

“Topal Teymur”un (1922) estetik mahiyyəti və obyektiv-fəlsəfi mahiyyəti çağdaş “cahangirciklər”ə, cırıtdan tiranlara qarşı etiraz və istehza ilə dolu idi. Cavid nifrət etdiyi və lənətlədiyi “qan püskürən, atəş savuran” şahlar və xaqanlar haqqında mədhiyyə yazmazdı və Teymurləng də səhnəyə bu məqsədlə gətirilməmişdi. Bəlkə əksinə, Cavid “İblis”də şəri şər dühasının – İblisin dili ilə ifşa etdiyi kimi, “Topal Teymur”da da tiranlığı müharibə tanrısının – Teymurun dili ilə ifşa edirdi. İblis insanın özündə olan yamanlıq və şər deməkdir. Teymur da Cavidə məhz “özünü dərk etmiş tiran” kimi cəlb edirdi. Əsərdə gerçəkləşən və ancaq gerçəkləşdikdən sonra qavranılan mənəvi korluq və topallıq-şikəstlik ən parlaq şəkildə Teymurun Ankara savaşına qərar verdiyi anda özünü göstərir. Fəciədə bu qərar bütün İslam, Yaxın və Orta Şərq miyqasında bir günah, “siyasət və rəyasət” bəlası, “qardağ qırğını” olaraq damğalanır. “Qanlar tökülüb, Ankarada qiyamət qopduqdan” (M.Ə.Sabir) sonra Teymurun son sözləri bu savaşdakı qalibiyyəti bir məğlubiyyət olaraq dərk etdiyini göstərir: “Hiç mərağ etmə, xaqanım! Sən kor bir abdal, bən də dəli bir topal! Əgər dünyanın zərrə qadar dəyəri olsaydı, yığın-yığın insanlara, ucu-bucağı yox məmləkətlərə sənə kibi bir kor, bənə kibi bir topal müsəllət olmazdı.”

Hər iki dramda təhlil və təsvir ənənəvi maarifçi-romantik məcrada, tarixi və dini mövzular çərçivəsində, XX yüzil Azərbaycan romantizminə verilən fəlsəfi, estetik son şəklin, ovqatın və bədii ritmin davamı kimi cərəyan edir.

Hüseyn Cavidin yaradıcılığı bir tərəfdən də Türkiyə-Azərbaycan ədəbi əlaqələrini əks etdirmək baxımından son dərəcə səciyyəvidir. Onun pyeslərinin əksəriyyətində hadisələr Türk-Turan dünyasında cərəyan edir və qəhrəmanlar bu dünyadan seçilmiş igid türk oğul və qızlarıdır. Məhz buna görə böyük Səməd Vurğun ustası tənqid edərək:

Nədən şerimizin baş qəhrəmanı
Gah Turandan gəlir, gah da İrandan?
deyə sual verirdi.

1932-ci ilin mayında, böyük İran şairi Əbülqasım Firdövsinin anadan olmasının min illiyi münasibətilə qələmə alınmış “Səyavuş” faciəsi Cavidin yaradıcılıq xorunda kənar səs kimi qəbul edilə bilmir. Təsadüfi deyil ki, əsərə yazdığı epigraf-qeyddə Cavid bu sözləri işlədir: “Başda həkim Firdevsi olaraq şü vaqiəyi təsvir edənlər az deyil. Müəllif də yorğun duyğularını dinlətmək üzrə şü mevzuya doqundu və “Şahnamə”yə yaqlaşmaq istərkən uzaqlaşmış bulundu.”

Əlbəttə, Cavid bu uzaqlaşmaq sözü ilə onunla Firdövs arasında keçən min ildə insan psixologiyasının necə dəyişdiyini bildirmək istəmişdi. Bir İran-Turan qarşılaşması yaratmaq istəyən Firdövsidən fərqli olaraq, Cavid bir insan yaxınlaşması səhnəsi təsvir etmək və bu yolda hansı ehtirasların maneə yaratdığını göstərmək istəmişdi.

1923-cü ildən yazılmağa başlanmış və eləcə də başa çatdırılmamış “Azər” poeması Azərbaycan və Avropa lövhələrini, xalqımızın həyatından alınan ayrı-ayrı səhnələri əks etdirir.

Bütün yaradıcılığı boyu xeyirlə şəri qarşılaşdıran və ümumbəşəri xeyirin qələbəsinə öz sənətkar töhfəsini verən Cavid, sənətkar qələminin bu son quşunda həm də iki fərqli həyat və dünyagörüşü tərzini kimi Şərqlə Qərbi qarşılaşdırmış, son nəticədə üstünlüyü yenə də insanlığa vermişdir.

Gözlərini müalicə etdirmək üçün Avropaya gedən Cavid bu əsərini canlı müşahidələri və təəssüratları əsasında qələmə almışdır. Əsərdə xüsusən Rusiya qaçqınlarının Avropadakı acınacaqlı həyatı, Şərq xalqlarının azadlıq mübarizəsi təbii və səmimi boyalarla verilmişdir.

“Azər” lirik-epik, fəlsəfi bir poemadır. Şair ömrü boyu onu düşündürən problemləri bu orijinal quruluşlu poemada bədii şəkildə təsbit etmişdir. “Azər” əslində, poema ilə mənzum dram arasında keçid mövqeyində duran bir əsərdir. Əsərin bir sıra hissələri lirik, bir sıra hissələri epik poema təsiri bağışlayırsa, bir sıra hissələrində mənzum dram ünsürlərini görməmək mümkün deyildir. Beləliklə, Cavid öz bədii-estetik və ideya amalıni ifadə etmək üçün poetik janrın bütün formalarından istifadə edir.

Əsər öz dramatik xarakteri və ayrı-ayrı nəğmələrdən ibarət lirik süjet quruluşu ilə də poeziyamız üçün yeni bir forma idi.

Əsas qəhrəman olan Azər elə bil ki, poemaya H.Cavidin faciələrindən çıxıb gəlmişdi. Lakin bu ənənəvi qəhrəman bir fikir təzəliyi ilə seçilir və H.Cavidin özünün keçirmiş olduğu fəlsəfi kamilləşməni əks etdirirdi. Azərə qədərki qəhrəmanlar, adətən, düşünən və axtaran, lakin aradığını tapmadığı üçün şaşıran insanlardır, üsyan, böhran və iflas qəhrəmanlarıdır. Azər də düşüncə, idrak və həqiqət aşıqıdır. Azər, sanki əvvəllər həm Arif, həm Şeyda, həm də Sənan olub başı daşdan-daşa dəyərək qocalmış və bu günkü “həqqi bulmuş” bir ixtiyardır. O, artıq günün müasir ictimai fikri səviyyəsində durur və özündən əvvəlki fəlsəfələrə yekun vurur, onları saf-çürük edir:

Dedilər: “Zülmə qarşı durma, əyil!”
Dedilər: “Hərbə qoş, ya əz, ya əzil!”
Mən dedim: “Həpsi laf, inanma, saqın!
Rəhbər olsun da qüvvətin, aqlın,
Yeri gəldikcə sülh üçün çabala,
Öylə yer var ki, hərbi alqışla.
Quzu gördünmü sev, o kin bilməz,
Canavar qarşı gəlsə, parçala, əz!
Qüvvət üstündə varsa əqli-səlim,
Sana həp kainat olur təslim!”

Poemada müasir həyatın və müxtəlif tabloların, köhnə və yeni, ölən və yüksələn mədəniyyət və mənəviyyatdan lövhələr verilir. Azərin, buludları yaran şahin təyyarəçiləri göstərərək, dedi ki bu sözlər indi daha nikbin səslənmirmi:

Buzlu qütbləri aşar, əgər fürsət bulursa,
Bu gün, yarın yüksələcək heç şübhə yox ki, Marsa!

1926-cı ilin ortalarında teatr texnikumunda və Bakı Müəllimlər İnstitutunda dərs deyən Hüseyn Cavid Maarif Komissarlığı tərəfindən Almaniyaya ezamiyyətə göndərilir. O, Berlində gözlərini və qara ciyərini müalicə etdirir. Berlin təəssüratının məhsulu kimi “Azər” poemasından yeni parçalar və “Knyaz” dramının süjeti doğulur.

“Azər” və “Knyaz” Cavid poeziyası və Cavid dramaturgiyasında yeni dövrün başlanğıcı idi. Gürcüstanda vətəndaş müharibəsindən bəhs edən “Knyaz” artıq yeni dövrü, yeni mühiti təsvir edən sənətkar əsəri idi. Təsadüfi deyil ki, “Knyaz” hələ o dövrdə səhnəyə qoyulmuş, böyük rəğbətlə qarşılanmışdı. Əsərin mənfi qəhrəmanı olan Knyaz ilk pərdələrdə firavan həyat sürən, zülmkar və əhli-kef bir müstəbiddir. Səhnədə məharətlə canlandırılan bu rolun klassik ifaçısı qüdrətli tragik-aktyor Abbas Mirzə Şərifzadə idi. Knyaz kəndin füsunkar gözəli Jasməni zorla alır. Lakin Jasməni Knyaz qapısında qulluqçuluq edən Marqonun oğlu bolşevik Antonu sevir. Anton fəhlə və kəndlilərin üsyan hərəkatına qoşulur. Yaxınlaşan inqilab iğtişalarını qarşısında Knyaz öz ailəsini və sərvətini götürüb Berlində qaçır. “Sosialist cildinə girmiş” menşevik Şakro burada onun var-yoxunu talayıb qaçır. Müflis olmuş 60 yaşlı qoca Knyaz səfil bir həyat sürür. Knyazın qızı Lena Berlin kafe-şantalarında rəqqasəlik etməyə məcbur olur. Jasməni də onu tərk edərək İsveçə gedərkən yolüstü Berlindən keçən Antona qoşulub vətənə qayıdır.

Tərk edilən, məğlub və müflis olan Knyaz Berlində də nümayiş səsləri, inqilab mahnıları eşidir, aqlını itirir və intihar edir.

Əsərdə iştirak edən bolşevik-kəndli surətləri Azərbaycan səhnəsi üçün yeni hadisələr idi. Dövrün görkəmli tənqidçilərindən Mustafa Quliyev “Knyaz” əsərinin meydana çıxması münasibəti ilə yazırdı: “Nəhayət, Azərbaycan şairi Hüseyn Cavid bizim inqilab qatarımıza oturdu... Cavid inqilabi yaşayışımızı həqiqi surətdə təsvir etməyə başlamışdır. Hüseyn Cavid dəli knyazlardan dəli xanlara keçməli, inqilabçı türk (Azərbaycan – Y.Q.) həyatını, Azərbaycan əməkçilərinin mübarizəsini təsvirə başlamalıdır”. Ancaq onu da qeyd etmək lazımdır ki, bolşevik tənqidçisi H.Cavidi öz qatarlarına oturtmaqda bir qədər tələsmişdi: belə ki, Knyazın bir insan kimi keçirdiyi sarsıntılara və fiziki məhvəyə öz təəssübünü bildirən Cavid, əslində qeyri-insani bolşevik rejiminə üstüörtülü ittihamnamə oxuyurdu.

1930-1937-ci illərdə Hüseyn Cavid “Telli saz”, “Səyavuş”, “Şəhla”, “İblisin intiqamı”, “Xəyyam” dramları ilə çıxış edir. Bütün bu əsərlərdə şairin müsbət qəhrəmanları yenə də müxtəlif xalqların nümayəndələridir. Bu əsərlər içərisində tamaşaya qoyulan və səhnə şöhrəti qazanan faciə – “Səyavuş”dur.

“Səyavuş” Cavidin Firdovsi yubileyinə hədiyyəsi idi. Bu əsərdə artıq tarixi mövzu yeni dövrün ədəbi tələbləri səviyyəsində həll edilirdi. H.Cavid “Şahnamə” motivlərinə, çox geniş yayılmış, dəfələrlə işlənmiş “Səyavuş” dastanına yeni baxımdan yanaşırdı. Hadisələrin şahlar və sərkərdələr həyatından alınmasına, İran və Turan saraylarında cərəyan etməsinə baxmayaraq, şair tarixi keçmişdə daha çox müasirlik motivləri axtarırdı.

Kənddə böyüyən və tərbiyələnen Səyavuş da əslində şahın və sarayların oğlu deyil, kəndin və kəndlilərin oğlu idi. Qəhrəmanın əsas faciəsi də elə bununla bağlı idi: onun real vəziyyəti ilə şahlıq və şahzadəlik borcu arasında böyük bir ziddiyyət vardı.

Kənddə ikən onun ilk mürəbbisi elin ağsaçlı anası olan “köylü qadın”, ikinci müəllimi isə elin böyük qəhrəmanı Zal oğlu Rüstəmdir. Odur ki, Rüstəmin və “el anasının” xeyir-duası ilə saraya qayıdan Səyavuş burada özü üçün yabançı bir mühitə düşür. Sarayda onu qəddar bir atanın qəzəbi, çılğın və ehtirash analığı Südabənin qorxunc məhəbbətindən doğan iftiralar gözləyir.

“Almazla deyil”, qanla parlayan taclara nifrət edən Səyavuş, babası Keykavusun qəzəbinə düşər olur. İrandan Turana – hökmdar Əfrasiyabın yanına gəlir. Səyavuş burada hökmdarın gənc və gözəl qızı Firəngizlə evlənir. Lakin Səyavuş yağışdan çıxıb yağmura düşür. Onu kəndə xalq üsyanını yatırmağa göndərirlər. Sərkərdə Səyavuş içində böyüdüüyü xalqa əl qaldırmır, əvəzində zülmkar valiyə qarşı çıxır, üsyan rəhbərlərini müdafiə edir. Lakin saray sərkərdəsi Gərşivəzin intriqası ilə Turan xaqanı Səyavuşdan şübhələnir. Səyavuş iki sarayın fitnə və fəsadının qurbanı olur.

Süjet əsasən iki hissədən ibarətdir; müəllif iki sarayı təsvir edir. Qəhrəman bir saraydan çıxıb başqa saraya daxil olur. Saraylar dəyişir, lakin

hadisələr təkrar olunur. Hər iki sarayın eyni zamanda ifşası ümumiyyətlə saraylara qarşı ittihama çevrilir.

H.Cavid yaradıcılığında danışarkən “Xəyyam” kimi bir əsəri nəzərdən qaçıрмаq mümkün deyildir. H.Cavidin böyük fəlsəfi faciəsi “Şeyx Sənan”, yaxud “İblis”dirsə, ən şairanə dramı, şübhəsiz, “Xəyyam”dır. Əsər hələ o zaman (1935) ən yaxşı səhnə əsəri müsabiqəsində mükafata layiq görülmüşdü.

“Xəyyam” mövzusu bütün yaradıcılığı və ideya ruhu ilə dini təəssübkeşlik və mövhumat əleyhinə olmuş H.Cavid qələmi üçün doğma idi. H.Cavidi cəlb edən Xəyyamdakı ayıq şübhə, həyata odlu bir məhəbbət fəlsəfəsi idi. Əsərdə “Şeyx Sənan” ideyaları daha da inkişaf etdirilir, həm də burada Sənanı məşhur materialist filosof Xəyyam əvəz edirdi. Xurafata, dini əfsanələrə, hər cür mistik etiqada qarşı H.Cavid İblisin qəhqəhələrindən sonra indi də Xəyyamın dərin eyhamları ilə gülürdü.

Xəyyamdakı nikbinlik, həyat sevgisi H.Cavidin xüsusilə son əsərləri üçün səciyyəvidir. Yeni cəmiyyət, yeni dünya qurmaq ilqımı yaşayan xalqın inqilabi çəşqunluğu H.Caviddə də həyata qarşı bir nikbinlik doğurmuşdu. Cavid hələlik kağız və şüarlar üzərində qurulmuş bu yeni dünyanı alqışlamalı idi. Axı, onun bütün qəhrəmanları bu gələcək haqqında düşünmüşdülər, gözəlliyə, həqiqətə, ideala cəsarətlə can atmışdılar, nəcibliyə, humanizmə inanan xeyirxahlıq qəhrəmanları olmuşdular. Ancaq Xəyyamın faciəsi bütün bunların ilqım və butaforiyadan başqa bir şey olmadığını ifşa edirdi və bu ifşanı öz küt beyini ilə anlayan bolşevik rejimi H.Cavidi bağışlaya bilməzdi.

Cavidin əksər dramları kimi, “Xəyyam”ın da mövzusu “İrandan” gəlirdi. Görkəmli alim, filosof və şair Ömər Xəyyamın bütün mütərəqqi bəşəriyyət tərəfindən keçirilən minillik yubileyinə böyük Şərq şairi Cavid də öz töhfəsini verməli idi. Ancaq təbii ki, Cavid bir türk şairi kimi Xəyyam fenomenini doğuran ictimai-ədəbi mühiti də ön plana çəkməli idi. Firdövsini türk dövlətinin demokratizmi, şərə-sənət verdiyi yüksək dəyər doğurmuşdusa, Xəyyamı da eynilə oxşar mühit – bir türk hökmdarı olan Alp Arslan və onun oğlu Məlikşahın elm, şeir və sənət üçün yaratdığı münbit mühit doğurmuşdu. Cavid bunun vurğulanmasına xüsusi fikir verir və sanki bundan bir türk şairi kimi qürur duyur, türk hökmdarının bəşər tarixi qarşısında xidmətini vurğulamaqla öz etnik mənşəyi ilə fəxr edir.

Faciənin əsasında fərd və cəmiyyət qarşdurmasından daha çox, Mosart və Salyeri sindromu – istedadla cılızlığın qarşılaşması və bu mübarizədə ikinci tərəfin hər cür xəyanətə əl ataraq butaforik qələbə çalması durur. Əslində isə, “Topal Teymur”da olduğu kimi, bu yalançı “qələbədən” uduzan bütün bəşəriyyət olur. Şeyx Sənandan sonra Xəyyam Cavid yaradıcılığında yeni monumental aşiq obrazı kimi canlanır. Bütün yaradıcılığı boyu bir aşiq kimi təzahür edən Cavid lirik qəhrəmanı dördüdə bir əsrdən sonra Xəyyamda

yenidən ətə-qana dolur, öz şirin və cəlbedici eşqini oxucuya və tamaşaçıya yoluxdura bilir. Böyük dramaturq göstərmək istəyir ki, xeyirlə şər yalnız ictimai münasibətlər sferasında, müharibə və sülh məsələlərində deyil, eyni zamanda şəxsi münasibətlər sferasında da böyük faciələrə səbəb olur, ictimai inkişafa öz mənfi təsirini göstərə bilir, insan talelərini sındırmaqla kənar müşahidəçilərdə katarsis doğurur.

Sosialist realizminin “konfliktsizlik” nəzəriyyəsindən xeyli əvvəl qələmə alınmış “Xəyyam” faciəsində Cavid sosialist cəmiyyətində sənətkarın düşdüyü ağır vəziyyəti, qələm azadlığına vurulan dəhşətli zərbəni də incə eyhamlarla ifadə etməyə nail olmuşdur. Əsərdə türk hökmdarı Məlikşaha nə qədər hörmət və məhəbbət ifadə olunsa da, ümumilikdə, sənətkar şəxsiyyətini dar çərçivəyə alan inzibati-amirlik sistemi imperiyanın timsalında dərin tənqiddə məruz qalmışdır.

Hüseyn Cavidin romantizmi XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının mürəkkəb, çoxşaxəli və zəngin gedişində öz səsi və nəfəsi ilə seçilən qanunauyğun və əlamətdar bir hadisə kimi bu gün də öz mənə və əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

Yaşar Qarayev

1963

Seiribon

Keçmiş günlər

HÜBUTİ-ADƏM

Diyorlar bir zaman Adəmlə Həvvə
Yaşarmış rövzeyi-cənnətdə tənha.
O bir mə'va ki, pək biganəyiz biz,
Bu topraqdan uzaq, qəmsiz, kədərsiz.
O bir mə'va ki, ruhani, münəvvər,
Uçarmış orda zərrinpər mələklər.
O bir mə'va ki, nəşr eylər sərasər
Əməllər, nəş'ələr, güllər, çiçəklər.
Gözəl, asudə bir mə'vayi-sevda;
Geniş, azadə bir səhrayi-xülya.
Xəzansız bir baharistani-cavid,
Ki solmaz orda əsla bərgi-ümmid.
Fərəhdən ağlar insan bəlkə, bilməm!
Bulunmaz orda lakin hüznü matəm.
Əvət, bir öylə xoş mə'vada tənha
Yaşarmış qayğısız Adəmlə Həvvə.
Yaşarmış məstü şeyda, şadü xəndan;
Yaşarmış vəqfi-sevda, safü üryan.
Degilmiş süs geyim onlarca adət;
Fəqət geydikləri bir tül ki, iffət.
İki dildadəyi-zevqü şətarət,
Olub vüslətgüzini-bəzmi-ismət;
Gülümsər daimi bir sur içində,
Yaşarkən öylə nuranur içində,
Hücüm etmiş də süfli ehtirasat,
Qabarmış adəmiyyət hissi... heyhat!
O ülviiyyət, o ülvü sərmədiyyət
Zəbuni-ehtiras olmuş nihayət,
Nihayət, incə bir vəhşi təmayil,

O ülvi eşqi etmiş məhvü zayil.
 Birər heykəl kibi məbhutü heyran,
 Hicab altında qalmışlar hərasan.
 Sararmış bət-bəniz, uçmuş tərəvət;
 Hücum etmiş haman rəngi-səfalət,
 O dəm ənvarə müstəğrəq, sərazad;
 Gözəl bir qız, səmavi bir pərizad
 Gəlib Həq canibindən əldə fərman,
 Demiş: Çıq, ey səfalətpərvər insan!
 Çıq, ey qafil bəşər! Dəf ol, çəkil, get!
 Bu lahuti təfərrücgahı tərək et!
 Degil layiq sana gülzari-cənnət...
 O süfliyyətlə hissi-adəmiyyətlə
 Bu ülviyyəti hiç eylərmi idrak?
 “Çe nesbət xakra ba aləm-e pak!?”¹
 Düşün, baq nerdəsin, bir kərrə anla!
 Bu mə’va öylə bir firdevsi-ə’la
 Ki, hər bir levsdən, hər məfsədətdən,
 Bütün vəhşətdən ari bir nişimən...
 Sən əvvəl xeyrü şərdən bixəbərdin,
 Çocuq ruhilə bipərva gəzərdin;
 Nə buldun, qürbi-Həqdən böylə sapdın?
 Düşün! Naqis bəşər, bir baq nə yaptın!?
 Bu gün qüdsiyyətin olmaqda bərhəm;
 Yazıq! Aldandın, ey biçarə Adəm!
 Təəssüf biəsər... Pək çox yanıldın,
 Nədəmət bisəmər... Pək gec ayıldın.
 Edər lahutiyan səndən şikayət,
 Səninçin burda pək müşkül iqamət.
 Çəkil, get! Rəhbərin şəhmari-isyan;
 Açılmış onda baq bir qövri-nisyan
 Ki, həp müzlim, kədərza, tabfərsa,
 Müləvvəs bir cədəlgah: iştə dünya!
 Degilmişsin hərimi-qüdsə məhrəm;

¹ Torpaq pak aləmə yaraşarmı? (red.)

Eşin Həvvayı al kəndinlə bahəm.
Enib qıl aləmi-nasuti məskən,
Nədir əzvaqi-dünya anla, ögrən!
Əzil, qəhr ol, keçənlər keçdi, heyhat!
Budur Həqdən səninçin son mükafat!
Qoşarsın bir zaman məhkumi-xüsrən,
Ararsın gülşəni-lahuti giryan.
Yaşarsın vadiyi-zillətdə mə'yus,
Fəqət dönməz, o günlər keçdi, əfsus!
Cihan durduqca həp nəslin bərabər,
Bu müdhiş zərbədən qurtulmaz, inlər.
Bu qəflət, öylə bir süfli cinayət
Ki, verməz kimsəyə bir ləhzə rahət.
Bu gün əxlaf için səndən əmanət
Qalan yalnız fəlakətdir, fəlakət!..
Əmin ol, nerdə nəfs olmuşsa hakim;
Həqiqi eşqi məhv etmiş məzalim.
Kimin ülviysə ruhu, söz onunur,
Əsiri-nəfs olan daim zəbundur.

BAKIDA

*Balaxanı neft mə'dənlərinə gedərkən Məs'ud ilə Şəfiqə arasında bir müsahibə
Şəfiqə bir az xəyalpərvərdir, uzaqdan neft buruqlarını görünə sevinərək*

Məs'uda göstərir.

Ş ə f i q ə

Uzaq, uzaq, pək uzaq yerdə iştə bir orman!
Nasıl da xoş, nə qədər şairanə sərvistan!
Baq, iştə baq, nədir onlar? Nə söylədin sənə yalan...
Gəzib dolaşsa diyordun bu şəhri bir insan,
Çiçəkli bir küçücük bağçadan əsər bulmaz.
O sərvlər səni təsdiq içinmi? Ay qurnaz!
Nədir o mənzərə? Bir baq, nasıl da cazibədar
Ki, hər baqışda doğar qəlbə bir süruri-bahar.
O sərvlikdə gəzənlər degilmi həp məs'ud?
Degilmi Allah için söylə həpsi vəcdalud?

(birdən-birə heyratlə)

Dəğişdi bət-bənizin, söylə zəhrəndinlə
Nə söyləmək diliyorsun? Aman, çabucq söylə!..

M ə s ' u d

Nə söyləyim, nə düşündünsə həpsi nəş'əpəzir,
Gözəl, sevimli, fəqət şairanə bir təsvir...
Bu bir həqiqətə bənzər xəyali-müzlümdür
Ki, pişgahi-nigahında söylə dalğalanır.
"Xəyal içində bəşər daima səadət arar,
Həqiqətin yüzü lakin, gülümsəməz, ağlar".¹

¹ "Az, çox xəyaldan gəlir insanə təsliyət,
Pürigbirardır, yüzü gülməz həqiqətin".

Əbdülhəq Hamid

O sərvlər ki, uzaqdan sana təbəssüm edər,
Bir az da yaqlaşalım: baq, həməən təcəssüm edər:
Önündə bir sürü dəhşətli, sisli abidələr
Ki, daima saçar ətrafa kirli rayihələr.
O sərvlikdə çayırdan, çiçəkdən iz yoxdur,
Görürkən anlıyacaqsın ki, həp bataqlıqdır.
Gözəl, təmiz su bulunmaz, cəhənnəmi bir çöl...
Ki, zift aqar, birikir, hər tərəf olur göl-göl...
Şu "sərvlik" dedigin həp müləvvəs ehramlar,
Çamurlu, isli buruqlardır, öylə mənzərədar.
Yığın-yığın bəşəriyyəət o müzlim ormanda
Yaşar, qoşar, çalışır zift içində, hər yanda.
Həyatı güldürəcək bir ümidə bağlanaraq,
İş arqasınca qoşuşmaqda həpsi çırpınaraq.
Bir az da yaqlaşalım, gör zavallı insanlar
Nələr çəkər yaşamaqçın! Nasıl yaşar onlar!
Görüncə tab edəməzsən, acırsın, ağlarsın,
Nədir bəlayi-məişət, duyarsın, anlarsın.

Ş ə f i q ə

Xayır, o levhəyi bən görmək istəməm, dönəlim...

M ə s' u d

Fəqət niçin əcəba! Söyləməzmişin, gözəlim?

Ş ə f i q ə

Niçinmi? Göksümü gəl dinlə, sonra halımı bil,
Baq iştə, öylə tamaşaya varmı taqəti-dil?
Birər-birər bana anlatdığın o mənzərədən
Gönüldə hasil olur sadə gizli bir şivən.
Həməən dönüb gedəlim, bəncə fəzlə seyr etmək...
Yazıq!.. Bəlayi-məişət həyatı məhv edəcək.
Ağır dəmirlərin altında həp əzilmək için
Uzaq, fəqət pək uzaq, pək yabancı ölkələrin
Fəqir, zavallı, səfalətkəşidə evladı

Qoşub gəlir iş için, həpsinin bu mö'tadı...
 Çoluq-çocuq, ana, həmsirə, qız, nişanlı, gəlin;
 Vətəndə həp gözü yollarda müztərib, qəmgin...
 Mələli-həsretə düşkün kədərli ailələr,
 Bu gün, yarın diyə həp intizar içində mələr.
 Yarınkı gün, kimi mə'yus olub təvərrüm edər;
 Sönüb gedər, yaşamaz, cümlə kainata küsər.
 Fəqət yaşar kimi, yə'sü ümid içində yaşar,
 Soluq həyat ilə aqşam, səhər yanar, sızlar.
 O binəvaları yad eylədikcə həp bunlar...
 Cəfayə, zəhmətə qarşı göküs gərib çabalar.
 Bu rəzmgahi-məişətdə yıpranır həpsi,
 O zift aqan quyular onların əcəl qapısı...
 Səqətlənir çoqu qoldan, qabırğadan, beldən,
 Yarım cəsəd, yarım insan qalib düşər dildən.
 İkinci bir yeni zillət təməsxür eyləyərek
 Gülər zavallıya, bədbəxt adam nə yapsa gərək...
 Xayır, bu halı düşündükcə artıyor kədərim;
 O qanlı məzbəhə getməkdən ehtiraz edərim.
 O sərvlər nə imiş şimdi anladım, bildim;
 Birər məzar daşdır həp kədərnüma, müzlim.
 Uzaqdan öylə gözəlkən, təqərrüb etdikcə
 Xəyalı, hissi üzər cəngüza bir işgəncə.
 Xayır, şu kirli, müləvvəs mühitə bən varamam!
 Həmən çabuq dönəlim, hər şey anlaşıldı, tamam.

M ə s' u d

Fəqət çoq aldanıyorsun, bənim gözəl mələyim,
 Düşündüğün gözəl, amma yanılma, sevdiciyim.
 Bu nəş'əsiz, bu kədərza, bu müzlim aləmdən
 Ziyalanır bütün evlər, cihan olur rövşən.
 O zift aqan quyular mənbəyi-səadətdir;
 Aqıb gedən sular altındır, eyni-sərvətdir.
 Baq, iştə həp o buruqlar birər böyük bütdür
 Ki, pişgahinə çoq kimsə varmadan bükülür.
 Bu şəhr içində görüb duyduğun o hissi-nişat,

Bütün o dəbdəbələr, həp o anlı, şanlı həyat,
Bütün o tənənələr, həp o süslü heykəllər (!?)
Bu sisli, hisli buruqlarla iftixar eylər.

Ş ə f i q ə

Əvət!.. O sərvəti saman içində zənginlər
Kədər nə... bilməyərək istirahət etsinlər!
Fəqət zavallı fəqir orta yerdə qəhr olsun,
Zəhərli qazları yutsun da yıpranıb solsun.
Səbəb nə? səhhətə düşman o nəmli yerlərdə
Fəqir olan çürüsün!.. Haqqü mə'dələt nerdə?

M ə s' u d

Bu anlaşılmayacaq bir sualı-müşkildir
Ki, həll edilməsi zənnimcə, qeyri-qabildir.
Bu fikrə qarşı nə mazi cavab verdi, nə hal;
Sənin bu fikrini kəşf eylər ancaq istiqbal...

YADI-MAZI

Mazi!.. O gözəl xatireyi-şevqü-şətarət
Hər an oluyor hafizəpirayi-təhəssür.
Ati!.. O qaranlıq gecə, pürteyfi-mərarət
Daim ediyor ruhumu ləbrizi-təəssür.

Hərdəm nəzərim maziyi-pürnəşvəyə nazir,
Cuşiş veriyor gönlümə hala o mənazir.

Hala o mənazir, o üfüqlər, o səmələr!..
Ruhumda oyandırmada bin sübhi-rəbii.
Tə'qib edərək bir-birini leyli-səfalar,
Əyyami-ələm əqlimə gəlməzdi təbii.

Bir ləhzə düşünmək nədir anmazdım o dəmlər,
Yaqmaqda bu gün ruhumu suzişli ələmlər.

Hər şey bana xəndan görünürdü o zamanlar,
Oqşardı küçük qəlbimi həp tazə çiçəklər.
Pərran idi bir yanda tərəbza kələbəklər,
Guya sevişirlər, öpüşürlərdi həp onlar.

Gülcönçələr eylərdi səhər vəqti təbəssüm,
Bülbüllər isə həpsi yekavaz tərənnüm...

Əflaka baqarkən bəni məftun ediyordu
Parlaq günəşin mənərəyi-şə'səədari.
Aqşam duramaz, qərbə misafir gediordu
Şərqin o gözəl bakireyi-ləm'ənisarı.

Lakin gecə bir başqa təmaşa buluyordum,
Yıldızlara heyrətlə baqıb şad oluyordum.

Yıldızlara heyrətlə baqar, öylə sanırdım,
Hər tazə gəlinlər gəzinir ruyi-səmada.
Bir heykəli-sevda kibi pürşö'lə sanırdım,
Gördükcə o məhzun qəməri seyrü səfada.

Hər mənzərə binlərcə lətafət saçıyordu,
Guya ki, bədaye' bana ağuş açıyordu.

Əfsus!.. O gözəl günləri etdikcə təxəttür,
Coşmaqda bu gün duyğularım böylə dəmadəm.
Məhv etmədə şimdi bəni alami-təhəssür;
Hərdəm qara xülyalar olub qəlbimə məhrəm.

Lərzan ediyor ruhumu bin dürlü məzalim,
Əfsus... ki mazi ədəm, ati isə müzlim...

OTUZ YAŞINDA

Otuz yaşında sararmaq, açılmadan solmaq;
Bu, işlə bir mələyin viridi-şairanəsidir.
Otuz yaşında gömülmək məzara, məhv olmaq;
Bu, bir şikəstəməl dilbərin təranəsidir.

Əvət, bu sisli, dəyərsiz həyat üçün hər kəs,
Nə umsa cümlə hədə, həp birər çocuqca həvəs...

“Otuz yaşında!?” Fəqət pək tuhaf... nasıl? Nə demək!
Bu sirri bilmək üçün bir gün eylədim israr,
O nazlı çöhrə şəfəqlər saçıb gülümsəyərək;
Sevimli gözləri ta qarşısında xəndənisar

Olan bir aynaya mə'tuf olub da söylədi: “Baq!
Gülümsəyən şu rəsim yoqmu? Sevdiyim ancaq

Şu levhədən, şu gözəl çöhrədən ibarətdir,
Bən istərim o tərəvətlə daimi yaşamaq...
O, yirmi bir sənəlik qönçeyi-lətafətdir
Ki, həp tərəvəti-hüsniylə zevqyab olaraq

Həyata qarşı gülər gözlərində istiğna,
Nasıl da bənziyor insaf üçün o çöhrə bana...

Əvət, şəbabımı təsvir edən o kölgə üçün,
Pərəstiş eyliyərək bən həyatı sevmədəyim.
Duyunca bir ufacıq inhitat o çöhrə üçün
İçimdə hiss edərim sanki bir əzabi-əlim.

Şəbabü hüsnlə az-çoq həyata imrənilir;
Şəbabi-afəl üçün həfreyi-məzar iyidir.

Bütün qadınlığı təsmim edən, əzib bitirən,
Çoluq-çocuqlu, müşəvvəş həyat için daim.
Bir iştika duyulur ruhi-lərzədarimdən,
Sürəkli ömrə onunçin tənəffür etmədəyim.

Bən istəməm ki, şəbab ömr için sürüklənsin:
Bu fikrə bir deyəcək varmı? Söylə, Allah için!”

– Xayır, gözəl mələk! İnsaf için düşündüyünüz
Bir az xəyala, bir az şe'rə bənziyorsa da... siz
Əmin olun ki, pək aldanmıyorsunuz: yalnız
Bu tatlı fikri yaşatmaq qolay deyil, biliniz!

Bu gün, yarın dəyişir ruhunuz, təbiətiniz,
O yolda başqalaşır zevqi-şairiyyətiniz.

Bu gün sıqıntılı zənn etdiyin sürəkli həyat,
Həyati-ailə bilsən yarın nasıl sevilir?
Çoluq-çocuq sana ithaf edər də xoş nəğəmat,
O dəm gözündə cihan pərdə-pərdə cilvələdir.

İnan, o türreysi-şəbrəngin olsa bərfalud,
Həyata sən yenə məftun olursun... olma ənüd!

GECƏYDİ...

Gecəydi... Hər yeri sarmışdı bir sükuti-həzin,
Donuq ziyalı fənərlər baqardı həp qəmgin.
Yavaş-yavaş gediordum yolumla pürfikrət,
Önümdə ərzi-vücuda etdi bir soluq surət.
O, bir cavan idi, küskün baqışlı, həm yorğun;
Vücudi xəstə, mükəddər, həyatı pək durğun...
Kəsik nəfəslə yürür, söylənir də, inlərdi,
O bir xəyali-bəid arqasınca titrərdi.
Nədənsə cəzb ediyordu o hər adımda bəni,
Həməni məraq ilə tə'qibə başladım izini.
Onunla, iştə onun kölgəsilə pək məhzun
Yürür, gedər, düşünürdüm; göründü bir balkun
Ki, süslü pencərəsi, şıq, ipəkli pərdələri
Nasılsa eylədi dilxun zavallı dərbədəri.
Dayandı qarşıda, həsrətlə əşkbar olaraq,
Həzin-həzin baqınıb söylüyordu sızlayaraq:

“Sən, ey sevimli mələk! Ah... zalım, ey zalım!
Sən ey nədiməyi-ruhum, ümidi-iqbalım!
Sən, iştə həp sən idin cəlvəgahi-amalım,
Keçərdi günlərim əvvəl sənənlə şatirü şən.
Nə oldu? Söylə, niçin böylə bəvəfa çıxdın?
Şikəstə gönlümü bilməm niçin yaqıb-yıxdın?
Niçin ümidimi məhv eylədin? Nədəni bıxdın?
Nədəni atıb bəni, əğyara həmdəm oldun sən!?
Bən eşqə uymaz, inanmazdım, ey pəriyi-səhər!
O hissi bəndə fəqət sən yaratdın... ey dilbər!
Hüzuri-qəlbimi aldın da, ömrüm oldu hədər,
Tutuldu iştə o dami-bələya qafil ikən...

Bənimlə hər gecə həmbəzm olub gülümsər idin,
Məhəbbət olmasa aləm xarab olur der idin.

Dodaq-dodaqda öpüşdükcə xeyli söz verdin,
Nə oldu, yüz çevirib, qaçdın aqibət bəndən?
Fəqət bahari-şəbabımda bir çiçək buldum,
Qaçırdım əldən, onun həsrətilə məhv oldum.
O sənsin, ah... sən! Uğrunda baq nasıl soldum?
Səninlə söndü həyatım, yanıb kül oldum bən.
Gəl, iştə qəlbimi gəl yar, çıxar məhəbbətini!
Gözəl mələk! Bəni gəl qurtar, al əmanətini!
Yetər, yetər!.. Çəkəməm qeyri bari-firqətini,
Qapında kəndim için qazmaq istərim mədfən.”

Zavallı gəncin o titrək pürıştika səsini,
Sükuti-leyli yaran nəş'əsiz tərənəsinə
Kim anlar, ah... ona kim e'tina edər? Heyhat!..
O aşiyana girən şey fəqət süruri-nişat...
O infialı, o suzişli halı kim dinlər?
Verir cavab ona ancaq sitəmli qəhqəhələr.
Qopub gələn o şətarətli səs bir istiğna
Ki, daima onu yaqmaqla həzz alır guya...
O sərsəri, o səfil... onca fəzlədir yaşamaq,
Yaşarsa, həp yanaraq yə's içində məhv olacaq.
Sönük vücudu saçar hər dəm atəşin fəryad,
Fəqət nə çarə! Əsərsiz bütün bu istimdad...

Nihayət, oldu rəhakari-iztirabı onun
Əlində patlayan atəşli bir cılız qurşun.
Ayaqda durmaq için onda yoqdu tabü təvan;
Sərildi yerlərə, lakin püriztirabü fəğan.
Diyordu: “Yoq daha səbrim, gecikmə, gəl, mələyim!
Gəl, iştə, getməliyim; əlvida!.. Gözəl mələyim!..”

BİR RƏSM QARŞISINDA

Həzin bir çöhrə, baygın bir nəzər, suzişli bir mənzər,
Geniş bir cəbhə, ülvi bir zəka, düşküncə bir sima.
Əvət, düşküncə bir sima; fəqət pək nazlı, pək dilbər...
Bənim ən sevdiyim bir levhə, bir təsviri-pürmə'na.

O dalğın gözlərə baqdıqca ruhum eylər iste'la,
O gözlər hər baqışda fikrə yüz bin rəmz edər ima.

O lahuti baqışlar pək dərin, pək heyrətəfzadır,
Nə hikmətlər arar bilməm ki, əlvahi-təbiətdən?
O solğun çöhrədə bir nuri-səfvət var ki, pək nadir...
O, bəncə, mürtəsəm bir levhədir rəngi-həqiqətdən.
Məhəbbət, ya səmimiyyət təcəssüm etsə aləmdə,
Təcəlli eylər ancaq böylə bir ruhi-mücəssəmdə.

Nə küskün bir nəzər, ya Rəb? Nə mə'sumanə bir surət!
Nə düşkün bir sehir, ya Rəb? Nə məzlumanə bir fitrət!
Gülərmə, bilməm ağlarmı? Bütün iczimlə heyranım,
Fəqət bir nazənin sima ki, təqdisə şitabanım.

Silinməz levhi-qəlbimdən o nəqşi-nazənin, ölsəm;
Ona ruhumla, vicdanımla məftunim. Niçin? Bilməm!

ELMİ-BƏŞƏR

“Bir məktub münasibətilə”

Bəradərimə:

“Kəsbi-irfan için, fəzilət için
Çalış, uğraş!” diyorsun... İştə bənim
Ən böyük, ən sevimli amalım,
Qayeyi-məqsədım budur. Lakin,
Nə için gizləmək gərək, yetişir...
Nə qədər pürümidü biaram
Gecə-gündüz çalışsam, uğraşsam,
Yenə ən son nəticə hiçlikdir.

“Aramaq, bulmaq, ictihad etmək,
Arif olmaq...” diyordun, iştə bu bir
Ruhpərvər, sevimli xülyadır
Ki, inanmaq əbəs... nasıl, nə demək.
İstərim anlıyormusun? Məsələ:
Şimdi yerdən səmaya doğru dərin,
Pək dərin bir fəza təsəvvür edin,
Yüksəlib bir bəyaz qanatlı hüma

Tizpərvaz bir firiştə kibi
Şöylə dalsın onun dərinliyinə;
Nə olur? Şübhə yox ki, şəhpərinə
Bir rəxavət olur da müstevli;
Yorulur, sonra çırpınır, bayılır,
Sönər əvvəlki e'tila həvəsi;
Uçamaz artıq, iştə son nəfəsi...
Qafil insan da həp o fikrə əsir.

Bəşəriyyət zavallı, pək mə'sum...
Daima bir səraba aldanaraq,
Qoşuyor, sanki bir dəniz bulacaq,
“Bilmək, öyrənmək” öylə bir uçurum

Ki, onun intihası yoq, dibi yoq...
“Bilirim” söyləyən də var pək çoq.
Nəmə lazım... o bir xəyalətdir.
“Elmü irfan” nədir, bən anlamadım,
Çünki həp cəhlə doğrudur hər adım.
“Bəşəriyyət kamalı buldu” denir...
İştə bürhan! “Bu gün də bir qanun
Kəşf olunmuş...” fəqət bitərmi zünun!?
Bir həqiqət bu gün müsəlləm ikən,
Onu mütləq yarınkı hikmətlər
Zəhrxəndilə örsələr, zədələr,
İki gün sonra eyni hikmətdən
Daha çoq şübhələr, tərəddüdlər
Duyar insan, bu iştə elmi-bəşər!..

QADIN!

Qadın! Ey sevgili həmsirə, oyan!
Ana! Ey nazlı qadın, qalq! Uyuyan
Daima mevtlə həmduş oluyor,
Zillü mehnətlə həmağuş oluyor,
İştə sıyrılmada həp zülmətlər!..
Ağarır dan yeri, qalq, iştə səhər!..
Oyan, ətrafını seyr et də, düşün!
Bütün evladi-vətən iştə bu gün
Yalınız səndən umar sədrə şəfa,
Yalınız səndə bulur ruha qida.
Ana evladını bəslər, böyütür,
Anasız millət, əvət, öksüzdür.
Sənin aləmdə vəzifən, hissən
Nə böyük, həm nə ağırdır, bilsən!?

Qadın! Ey sevgili, şəfqətli mələk!
Bu qədər səbrü təhəmmül nə demək?
O lətafət, o nəcabətlə sana
Bu əsarət, bu həqarət nə rəva!?
Sən nəsin?.. Kəndini bil, zə'fi biraq!
Həp nəsibinmi sənin sillə, dayaq?
Çəkmə ah öylə mükəddər, məhzun,
Ağla, göz yaşların aqsin, coşsun!
Ağla, fəryadını duysun ərlər,
Bəlkə insafa gəlib rəhm edələr.
Ağla, çırpın! O lətif, incə səsin
Çınlasin, mevcənib yüksəlsin.
O səsin qüvvəti, tə'siri böyük...
Ağla, ta lərzəyə gəlsin yer, gök.

Baq, baq insan nə qədər aldanıyor?
Xayır, əsla bəni sən dinləmə, dur!

“Ağla, həp ağla!” dedim, pək yanılış.
Ağlamaqdan nə çıxar sanki? Çalış!
Oluyor işlə hüququn pamal,
Çalış, öyrən, ara, bul, haqqını al!
Pərdeyi-zülmət içindən sıyrıl!
Qəhrəmanlar kibi qavğaya atıl!
Fəzlü irfanla mücəhhəz olaraq
Cəhli yıq, qəfləti yaq, iczi bıraq!
Kimsədən gözləmə yardım əsla;
Yalnız kəndinə kəndin ağla!

KÜÇÜK SƏRSƏRİ

Uyuyor... caməxabi toz, topraq;
Nə bir ümmidi var, nə kimsəsi var.
O bir öksüz, o bir soluq yapraq;
Nə də məhzun göküs keçirməsi var!?

Ona yoldan keçənlərin yürəgi
Daş kəsilmiş də yasdıq olmuşdur.
Yoq onun şimdi kimsədən diləgi;
Uyuyor... binəva yorulmuşdur.

Günəşin qızgın, odlu zərbəsinə
Hədəf olmuş vücudu; həm də əlil...
Bir küçük qulbə yoq ki, kölgəsinə
İltica eyləsin zavallı səfil!

Zülmü fışqın, cinayətin yolunu,
Sədd için həbsxanalar yapılır.
Şimdi mə'sum ikən, səfalət onu
Mücrim e'lan edər, yarın asılır.

Haqqa varmaq, pərəstiş etmək için
Yücəlir bir tərəfdə mə'bədlər.
Daş, çamur, haq rizası namümkün...
Aldanır, aldanır zavallı bəşər.

ÖKSÜZ ƏNVƏR

Doquz yaşında zəki, uslu bir çocuq: Ənvər...
Sınıfda tam iki yıldır, birincilikdə onun
Şərəfli bir adı var; daima müəllimlər
Sevərdilər onu. Lakin o şimdi pək yorğun.

O şimdi pək mütəfəkkir... cihanda iştə onun
Həyatı, nəş'əsi, ümmidi tək bir annəsi var.
Fəqət o, bəlkə üç ay var ki, xəstə, giryənümün
Nəzərlərilə üzər binəvayı leylü nahar.

Zavallı annəsi söndükcə yavrucuq yanıyor,
Yanıb da qavruluyor; ən böyük düşüncələri
Yarınki matəmi güldürmək üzrə aldanıyor,
Fəqət qadın ərimiş, onda yoq həyat əsəri.

Çocuq davam ediyor dərsə hər sabah; lakin
Nə söylüyorsa müəllim, o bir şey anlamıyor.
Dalıb, dalıb gediyor, dərs için, vəzifə için,
Toqat yiyorsa da biçarə susmuş, ağlamıyor.

Səviz gün oldu ki, artıq xəbər yoq Ənvərdən,
O şimdi dərsə davam etmiyor, qadınıcağazın
Qoşar məzarına, öksüzəcə ağlar, inlərkən
Gəlincə xatirə mazi, düşüb qalır baygın.

Sorar sınıfda müəllim o kimsəsiz çocuğu,
Qızar da söylənərək hər gün arqasınca onun:
“Aman, nasıl yaramaz! Baq, bu həftə keçdi dəxi
Nə bir xəbər, nə bir iz var? Demək o bir çapqın...”

Yarınki gün o soluq çöhrə pürməlalü təəb,
Sınıfda ərzi-vücuda etdi. Dərsə başlanaraq

Müəllim əkşi, çatıq yüzlə püritabü qəzəb,
Görüncə Ənvəri, qaldırdı:
– Ey! Çocuq, bana baq!
Sən, iştə hanki cəhənnəmdə, söylə, nerdə idin?
Düşünmə, söylə!
– Əfəndim, şey...
– Ah, dəni, yaramaz!
nasıl da baq dalıyor, sanki tilkidir qurnaz!..
Çocuqçıqazda cavab: iştə bir sükuti-həzin...
Gözündə dalğalanır incə bir bahar buludu,
O həp baqıb duruyor, yoqdur onda hiylə və suç...
Sükuta qarşı müəllim qəzəblə bir, iki, üç
Toqatlayınca, çocuq bircə kərrə hiçqırdı:
“Aman, vay, annəciyim!..”, sonra qəşş olub getdi;
Bu səs sınıfda olan cümlə qəlbi titrətdi.

İLK BAHAR

Küçük bir məktəbliyə

Bahar, bahar gəlmiş, yenə ilk bahar;
Güllər, çiçəklər gülər, quşlar oynar.
Göyün altın saçlı qızı nur saçar,
İnsanların tutqun gönlünü açar.
Dağlar, çəmənlər geyinir al, yaşıl;
Yerlər, göylər parıldar ışıq-ışıq.
Bülbüllər ötüşür, cəh-cəh vururlar,
Güllüklərdə düyün, dərnək qururlar.
Sevgili bir çoban, on bir yaşında,
Düdüklər çalar aqar sular başında.
Ətrafında qoyun, quzu hoplaşır,
Oynar, mələr, qoşar yenə toplaşır.
Bir yanda bir dul qadın ağır-ağır
Xəstə yavrusunu öpüb oynadır.
Bir yanda məktəbli bir çox qız, oğlan
Oynaşır oquşur hər bir ağızdan.
Əl-ələ, qol-qola şadan olurlar,
Haqqın qüdrətinə heyran olurlar.

QIZ MƏKTƏBİNDƏ

– Quzum, yavrum! Adın nədir?

– Gülbahar.

Pəki, sənın anan, baban varmı?

– Var.

Nasıl, zənginmidir baban?

– Əvət, zəngin, bəyzadə...

– Öylə isə, geydiyın geyim niçin böylə sadə?

Yoqmu sənın incilərin, altın biləzicklərin?

Söylə, yavrum! Hiç sıqılma...

– Var əfəndim, var... lakin

Müəlliməm hər gün söylər, onların yoq qiyməti,

Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir ziynəti.

– Pək doğru söz... Bu dünyada sənın ən çoq sevdiyın

Kimdir, quzum, söylərmisin?

– Ən çoq sevdiyim ilkin

O Allah ki, yeri-göyü, insanları xəlq eylər.

– Sonra kimlər?

– Sonra onun göndərdiyi elçilər.

– Başqa sevdiklərin nasıl, yoqmu?

– Var...

– Kimdir onlar?

Anam, babam, müəlliməm, bir də bütün insanlar...

ÇİÇƏK SEVGİSİ

Ədibi-möhtərəm Əli bəy Hüseynzadəyə

Sevimli, nəş'əli; dörd-beş yaşında bir sarışın,
Mələk baqışlı, gözəl bir qız iştə oynayaraq
Qoşardı bağçada... bir şey görüb də etdi məraq:
Əfəndim, annəciyim! Şöylə saçdığın nə?

– Saqın,

Quzum, ayaqlama! Bunlar çiçək toxumlarıdır.
Səninçin iştə bir az sonra pəmbə, mavi, sarı
Gözəl çiçəklər açar həpsi; anladınmı?

– Xayır,

Xayır, bən onları sevməm; bənimki pək ayrı,
Şu yanda, baq şu küçük yerdə ayrı olmalıdır.

– Pəki, mələk çocuğum, hər toxumdan al da bir az,
Bəyəndiyin yerə saç... Kəndin iştə qönçeyi-naz!..
Çocuqcığaz gülərək həp birər-birər ayırır;
Bu pək gözəl, bu nasıl? der, saçardı həpsindən,
O, şimdi bir kələbək... hopluyor sevincindən.

Şu vəq'ədən azacıq bir zaman keçib getdi...
Gülümsəməkdə ikən şəms, o nev'ərusi-bahar,
Təbəssüm etməyə yüz tutdu büsbütün əzhar,
Sarıb da bağçayı həp rəngə, nura qərq etdi.
Fəqət o nazlı mələk nerdə!?

– Şimdi yapıalımız,

Dərin bir uyquya dalmış məzar içində o qız!

Bahar səbnəmləri

HƏRB VƏ FƏLAKƏT

Anadolu hərbezədələrinə yardım münasibətilə

Uçar, uçar, yenə ruhum diyari-hüznə qoşar,
Uzaq, uzaq, pək uzaq bir mühit içində yaşar.
Soğuq, soğuq!.. Gecə keçmiş, bütün cihan susmuş,
Uzaqda inliyor ancaq zavallı bir bayquş.
Gözümdən uyqu çəkilməmiş də çarpıyor qəlbim,
Nədənsə bilmiyorum, ah! Xeyli müztəribim.
Önümdə dalğalanır teyflər, qızıl qanlar,
Başımda patlıyor atəşli, sisli vulkanlar.
Təcəssüm etmədə qarşımda bir cihani-ələm,
Dönüb də tərsinə guya yanar bütün aləm.
Yığın-yığın bəşəriyyət ölümə pəncələşir,
Fədayi-nəfs edərək haq için qoşar, güləşir.
Yaqar, yıqar, əzilir, məhv olur, basar, basılır,
Vətən yolunda ölür, öldürür, asar, asılır.
O top, tüfək, o qılıclar, zəhərli qumbaralar
Nə istər, ah, niçin böylə gürləyib parlar!?
Nədir şu qəhrü fəlakət? Nədir bu qəhtü qəla?
Nədir şu kinü ədavət, nədir bu dərdü bəla?
Aman, nə mənzərə! Duyduqca sarsılır vicdan.
Nə dəhşət, ah!.. Düşündükcə çıldırır insan.
Təməddünün sonu vəhşətmidir, nədir əcəba?..
Xayır, xayır... nə diyor baq ricali-bəzmara;
Siyasət ərləri gür-gür gürüldüyor hər an,
Böyük səadət umar həp şu qanlı fırtınadan.
Bütün şu vəlvələ onlarca bir bəşarətdir.
Yarınki bayramı təbrik için işarətdir.
“Böyük, küçük, qara, ağ, həp xristiyan, islam,

Şəhərli, köylü, maarifpərəst, cahili-tam.
Bütün bəşər nə hüquq istiyorsa, həp alacaq;
Qəvi zəif ilə bir yerdə kamran olacaq...” ”
Demək ki, qalmayacaq zülmədən cihanda nişan...
Aman, nə tatlı bir əfsanə, həm nə süslü yalan!
Əvət, bu nəş'əli, həm şairanə bir xülya,
Xəyala, hissə pək uyğun, sevimli bir rö'ya...
Bu tatlı hiss ilə həp ənbiya, bütün ürəfa,
Fününü fəlsəfədən zevq alan böyük üdəba,
Zəif için didinib, çırpınıb yorulmuşlar,
Fəqət nəticədə həp əski halı bulmuşlar.
Qucaq-qucaq edilən tatlı və'dlər pək çoq;
Saqın inanma! Yalan... Yoq, zəif için haq yoq!..
İnanma! Aciz için yoq hüquq, inanma, xayır,
Cihanda haq da, həqiqət də həpsi qüvvətdir.

***

Bir zamanlar şərəfli Turanın,
O cihani gəyuri qavğanın
Qəhrəman, bərgüzidə evladı,
Türklərin anlı-şanlı əcdadı
Saldırıb titrətirdi yer yüzünü,
Hökm edər, dinlətirdi hər sözünü.
Nə zaman kişnəsəydi türkün atı,
Qırılırdı bir ölkənin qanadı.
Həp krallar, prenslər, xanlar,
Ulu şahlar, kibirli xaqanlar¹,
Papalar, həp xəlifələr hər gün
Diz çökərlərdi türkə qarşı bütün.
Çünki parlardı ərlərin qılıcı,
Həpsi qartal kibi ydi saldırcı.
Həpsi bir zevq alırdı qüvvətdən,
Ululuqdan, müzəffəriyyətdən.
Bunu gördükdə qomşu devlətlər,

¹ Çin hökmdarları

Məmləkətlər, zavallı millətlər
Həp boyun bükdü, türkə yalvardı,
Mərhəmət gördü... canı qurtardı.
Sonra lakin bu mərhəmət, bu aman,
İştə tarix!.. Türkə verdi ziyan.
Qavrulub əski sızlayan yaralar,
Fısqırıb durdu odlu qumbaralar.
Mərhəmətkarı mərhəmətlə deyil,
Qəhrü şiddətlə qıldılar tənkil.
Böylə dəhşətli, qanlı mənzərələr,
Hər zaman eyləməkdə cəlbi-nəzər.
İştə bir levhə! ¹
Görmək istərsən,
Baq da gör!.. Ah bir baqıb görsən!?
O şəhəmətli türkün evladı
Şimdi topraq yiyor da, fəryadı
Çıqmış əflaka, həp yanar, sızlar.
İştə baq! Yavrular, xanım qızlar
Titriyor pənceyi-fəlakətdə,
Həp ölüm qarşısında, zillətdə...
Həpsi avarə, həpsi ac-çıplaq,
Həpsi biçarə... Baq, gözündən iraq!?
Həpsi qan ağlıyor da zarü zəbun,
Həpsi məhzun, şikəstəpər, dilxun...
Həpsi qardaşca bir nigah arıyor,
Bir kömək, bir pənahgah arıyor.
Dinləyən kim... fəqət o fəryadı?
Avutan kim... o qəlbi-naşadı!?
Nə fəlakət bu, həm nasıl müdhiş!?
Ah, ölüm ən böyük səadət imiş...

* * *

Arqadaş, yoldaş! Ey vətəndaş, oyan!
Yatma artıq, yetər... Dəyişdi zaman;
Sıyrılır, baq, yavaş-yavaş zülmət,

---

¹ Anadolu hərbezədelərindən kinayə

Barı dan yıldızından al ibrət!
Nə diyor, baq, o pəmbə çöhrəli nur?
Səhər olmuş, demək, günəş doğuyor.
Azacıq varsa hissü vicdanın,
Qalq, oyan! Sönməmişsə imanın,
Qalq, oyan! Gör nə fikrə xadimsin?
Kimlərin oğlusun? Nəsin? Kimsin?
Sürünüb durma böylə, bir yüksəl!
Bir düşün, gör beş-altı əsr əvvəl
Nə idin? Şimdi nerdəsin? Bu nə yə's?
Əcəba yoqmu səndə izzəti-nəfs?
Bir qədər sərxoş oldun, iştə yetər,
Diksinib bir ayıl da gör nə xəbər!?
Adəm evladı qol-qanat açaraq,
Çarpışır yerdə, göydə od saçaraq.
Yetişir, haydı zə'fi, əczi bıraq!
Qan, alev püskürən mühitinə baq!
Baq da bir an təsəvvür et yarını,
Daha sür'ətlə at adımlarını!
Kim baqıb dursa bil ki, qeyb edəcək,
Ayaq altında məhv olub gedəcək...
Sürüsündən kənar olan qoyunu
Canavar parçalar, görüb də bunu
Dona qalmaqda varmı bir mə'na?
Bunca zillət yetişmiyormu sana!?
Çoq əzildin, yetər, ər oğlu ər ol!
Çırpınıb careyi-xilas ara, bul!
Qoşaraq nura, cəhli et pamal!
Həp sənindir şərəf, ümid, iqbal.
Şaşırıb durma böylə... Bir aydın
İdeal arqasınca qoş, çırpın!
İdealsız nicat ümidi məhal...
"İttihad!" İştə ən böyük ideal!
Səni qurtarsa, qurtarır birlik,
Çünki birlikdədir fəqət dirlik!..

Kanuni-əvvəl 1916

DƏNİZ TAMAŞASI

Günəş qürub ediyor; göy... mühitimiz gömgöy...
Göz işlədikcə gönül uçmaq üzrə çırpınıyor,
Günəş qürub ediyor; göy... fəza, dəniz gömgöy...
Uzaqda, yalnız üfüqlərdə var bir aləmi-nur.

Bütün gözəlliyi həp sanki toplamış Yaradan,
Dənizdə xəlqə nişan vermək istiyor əl'an.

Uzaqda bağçalar, əlvan çadırlar, ormanlar,
Alevlənib də parıldar, gümüş sular çağlar.
Mələklər əl-ələ vermiş uçar, qaçar, oynar;
Mənəksə, pəmbə çiçək püskürür yanardağlar.

Qüruba qarşı dəniz səhneyi-lətafət olur,
Qüruba qarşı dəniz başqa bir qiyamət olur.

Çocuqkən, iştə gözəl xatirimdədir, gecələr
Öyüb də cənnəti təsvir edərdilər... daim
Maraqlanır, düşünürdüm: nədir şu bilməcələr?
Yalanmı? Doğrumu – derkən yanardı idrakım.

Fəqət bu gün şu üfüqlərdə parlayan əlvan,
İnan, – diyor bana, – cənnətdən etmə şübhə, inan!

Günəş dalıb gediyor, köşkü andıran gəmimiz
Uçar, uçar, qoca qartal qanatları ilə uçar.
Dərin-dərin düşünürkən sönük baqışlı dəniz
Onun sükutunu yırtar da, bir gürültü saçar.

Günəş sönüb gediyor, ay həzin-həzin doğuyor,
Hava sərinliyor, əsmərcə zərrələr yağıyor.

Fəza, dəniz, bütün ətraf kölgə, həp kölgə...
Köpük saçan gəminin ta ucunda bən tənha,
Qoyulmuşum köpürən xızlı nəhri dinləməyə
Ki, çağlayıb geri aqdıqca sarsılır dərya.

Balıqlar oynaşaraq həp inadü hiddətlə
Hücüm edər, atılır arqamızca şiddətlə.

Gönül çocuq kibi seyr eylədikcə əylənərək,
Şu tərs aqıntıyı keçmiş həyata bənzətiyor.
Baqıb-baqıb düşünürkən, dəniz çiçəklənərək,

Dağıtdı fikrimi naghah bir şələleyi-nur.

O, iştə özlədiyim, sevdiyim gözəl mehtab...

Ki hər dəqiqə edər ruha gizli-gizli xitab.

Qucaq-qucaq əritilmiş gümüş dənizdə aqar;

Aqar da dalğalanır, cəzb edərdi hər nəzəri.

Gönül bu levhəyi duyduqca yüksəlir, qalqar,

Uçardı göylərə, təqdis edərdi həp qəməri.

Fəqət qəmərlə bərabər işıqlı yıldızlar,

Parıldaşır, aqışır, titrəşirdi xəndənisar...

Əvət, əngin fəzada ruh uçaraq,

Kəşf edər sanki bir yığın mə'na.

Kəhkəşan sütlü nəhri andıraraq,

Əzəli bir kitab oqurdu bana.

Göy, dəniz iştə bir-birindən uzaq,

Eyliyər ayrı-ayrı cəlbi-məraq.

Göydə bir bitməyən dərinlik var

Ki, donar hər düşüncə heyrətdən.

Uça bilsəydi bəlkə insanlar,

Bir şey anlardı bəlkə qüdrətdən.

Bu dərinlik, bu ölçüsüz boşluq

Veriyər hissə, fikrə sərxoşluq.

Bu dərinlikdə bir həqiqət var,

Gizlidir gərçi kor beyinlər için;

Lakin ülviyyətilə həp parlar,

Bəllidir görmək istəyənlər için.

Hər təfəkkür ki, istiyər cövlan,

İştə bir bitməyən geniş meydan!

Bu tamaşaya qarşı bir müddət

Qapılıb getdi ruhi-müztəribim.

Arıyorkən fəzada bir qüvvət,

Çarpınıb durdu nagəhan qəlbim.

Dəli, sərsəm düşüncələr coşaraq,

Göydə uçmaq dilərdi həp qoşaraq.

Azacıq keçməmişdi... bir tufan

Qoparaq, çıldırıb qudurdu dəniz.

Baqdım oynar da sallanır hər an,

Bir beşikdən seçilmiyor gəmimiz.

Fırlamış bir gürültü ortalığa,

Dalğa, həp dalğa, hər tərəf dalğa...

Yuca dağlar qədər, əvət, qocaman

Dalğalar gürləyib gəlir hər an.

Gəmi sərsəmləyib şu fırtınadan,

Bağırır, sanki istiyor da aman.

Yüksəlir, yüksəlirdi ərşə qədər,

Alçalır, alçalırdı fərşə qədər.

Vardı hər gözdə bir təlaş əsəri,

Qorqu çökmüşdü hər kəsin yüzünə.

Öndə bir möhtəriz baqışlı pəri

Düşünürkən, baqıb ala gözünə,

Gördüm atəşli bir əməl saqlar,

Ta uzaqlarda bir təsəlli arar.

Bu həzin levhədən nədənsə bənim

Sarsılıb ruhum inlər, ağlardı.

Bora şiddətlə hayqırır daim,

Göy gürüldər, dəniz də çağlardı.

Yalvarıb haqqa dinli ya dinsiz,

“Allah, Allah!” səsilə doldu dəniz.

Bu keşakeşdə möhtəşəm, məğrur,

Qoca, səksən yaşında bir sima,

Ulu bir dağ mətanətilə vəqur

Qoca bir türk edib namazı əda;

Vird oqur, Haqqa eylər ərzi-niyaz,

Bəlkə dağ sarsılır, o sarsılmaz.

Onca tə'siri yoq şu tufanın,

Parlıyor qəhrəmanca nasiyəsi;

Oqunur çöhrəsində Turanın

Şanlı tarixi, keçmiş ən'ənəsi;

Öylə daim mühib, ağır, düşkün

Baqınırkən əzər mühiti bütün.

Göydən ayrılmayan alevli gözü

Saçar ətrafa şö'leyi-iman.

Budur ancaq duası, virdi, sözü:

“Ey böyük Tanrı! Ey böyük Yaradan!

Hər bələdan əsirgə yurdumuzu,

Kamran eylə şanlı ordumuzu...”

Qara dəniz, 1912

ŞEYX SƏN'AN

Türbəsi önündə

Oyan, ey piri-xoşdil! Qalq, ayıl bir xabi-rahətdən!
Qiyamətdir, qiyamət!.. Qalq, oyan, zevq al bu fürsətdən.

Mələklər göydən enmiş, feyz alırlar xaki-pakindən,
Seçilməz şimdi əsla məqbərin gülzari-cənnətdən.

Donanmış hər tərəf pürşö'lə yıldızlarla... caizdir
Ki, Tiflis ərşi-pürəxtərlə dəm vursun rəqabətdən.

Ayıl, ey şeyxi-vəcdavər! Ayıl, baq gör nə aləmdir?
Cihan sərməst olub rəqs eyliyor şevqü-şətarətdən.

Uyub sən bir mələksimayə satdın dini, imanı,
Atıb ehkami-Qur'anı, uzaqlaşdın təriqətdən.

Fəqət xoş bir təriqət qoydun, əsla məhv olub getməz,
Cihan durduqca parlar, yüksəlir, düşməz təravətdən.

Ziyarətgahını gülbusələr təzyin edər hər an,
Sən əhli-eşq için bir Kə'bə yapırdın məhəbbətdən.

“Nədir mə'nası eşqin!?” söyləyənlər nerdə? Bir gəlsin,
Görüb qüdsiyyəti-Sən'anı, lal olsun xəcalətdən.

Məhəbbətsiz bütün mə'nayi-xilqət şübhəsiz hiçdir,
Məhəbbətdir əvət, məqsəd şu pürəfsanə xilqətdən.

Tiflis

RƏQS

Ruhum yenə ləbrizi-səadət...
Ya Rəb, bu nə tufani-lətafət!?
Göydən yerə enmiş kibi cənnət,
Yer-yer saçılır nuri-məsərrət.
Həp qol-qola pürşevqü şətarət
Rəqs etmədə – azadəyi-sən'ət –
Ərvahi-lətifi-mələkiyyət.

Bilməm bu nə halət, nə qiyafət?
Ya Rəb, bu nə səfvət, nə səbahət!
Həp şe'rlə əlhani-zərafət
Mənzuc olaraq sanki bu saət,
Qarşımda gülümsər əbədiyyət.
Bu levheyi-ülviyyətə, əlbət,
Rö'ya deyəməm, eyni-həqiqət...

Olmaz bu qədər nəş'əli rö'ya,
Ruhum buna qane deyil əsla.
Heyhat!.. Bu bir səhneyi-sevda...
Bir səhneyi-sevda ki, sərəpa
Məczub ona hər bir dili-şeyda.
Ərvahi-məlaik belə guya
Eylər onu həsrətlə təmaşa.

Ənvarə bürünmüş kibi hər yer,
Ahəngi-məsərrətlə gülümsər;
Bin naz ilə hər çöhreyi-dilbər
Ərz etmədə bir nəş'eyi-digər;
Gözlər, hələ gözlər, hələ gözlər!..
Ya Rəb, nə qədər cazibəpərvər!?
Ya Rəb, nə qədər xariqəgüstər!?

Titrək, dağınıq, şuxü füsunkar,
Qumral, sarışın, dalğalı saçlar.
Ənzari-tamaşagərə yollar
Mənsur olaraq bir yığın əş'ar,
Gahi olub əzvaqilə sərşar,
Pürxəndə edər hər ləbi-səhhar
Parlaq və bəyaz incilər isar.

Əfsus ki, ömrüm kibi hər an,
Hər xətvədə bu leyli-zərəfşan
Bir hiçliyə olmaqda şitaban,
Həsrlə baqıb iştə uzaqdan
Dan yıldızı guya edər e'lan:
“Yaqlaşmada artıq dəmi-hicran,
Ey məsti-məhasin olan insan!
Al! İştə günəşdən sizə fərman!..”

HƏR YER SƏFALI, NƏŞ'ƏLİ...

Hər yer səfali, nəş'əli, hər şey tərəbnisar...
Hər dəm gülümsədikcə günəş məst olur bahar.
Dağlar çiçəklə süslənərək səbzü dilgüşa...
Quşlar ötər, sular aqıb ətrafa gül saçar.
Seyr eylədikcə bən şu gözəl kainatı, həp
Ruhum uçar, uçar, əbədi bir səfa duyar.
Cənnət qədər bu mənzərə mö'cüzüma... fəqət
Həp bisəmər, deyilsə nəşibim visali-yar.
Didari-yar, iştə odur cənnətim bənim;
İnsan olan cihanda nasıl sevgisiz yaşar!?
Həp sevgidir gözəlliyi insana sevdiren,
Məhrumi-eşq olunca gözəllik də can sıqar.
Dünyada varsa devləti-cavid, o, eşqdir;
Olmaz sevib-sevilməyən ömründə bəxtiyar.

ÇƏKİNMƏ, GÜL!..

Çəkinmə, gül! O lətif, incə, nazlı qəhqəhələr
Simaxi-ruhimi öpdükcə məsti-zevq olurum.
Şaqır-şaqır ötüşündən, ey əndəlibi-səhər,
Bir e'tila duyarım, başqa bir səfa bulurum.

Nədən şəfəqli bulutcuqlar öylə çöhrəndə
Bir ehtizaz ilə nəşr eyləməkdə şəbnəmlər?
Günəş gülər, bulut ağlarsa, ey mələkxəndə,
Səmada qevsi-qüzəhlər saçar təbəssümlər.

Bütün bir ömrə bərabərdir öylə hər gülüşün,
Bilirmisin, gözəlim, ah, sən nə afətsin!?
Bu abü tab ilə bir mevceyi-lətafətsin.

Çəkinmə, gül! Ləbi-lə'lin həyatı güldürsün;
Şu halə qarşı bütün bənliyim qalır məbhut,
Baq, iştə heykəli-camid qadar əsiri-sükut...

SEVINMƏ, GÜLMƏ, QUZUM!..

Sevinmə, gülmə, quzum, kimsənin fəlakətinə,
Bu hal, əvət, eyi bir şey deyil, sevinmə, saqın!
Sevinmə başqasının hali-pürsəfalətinə,
Toqunma qəlbinə bikəslərin, zavallıların.

İnan ki, bir acı söz, bir baqış, bir incə gülüş
Kədərli, sıtmalılı bir qəlbi tırmalar, yaralar.
O qəlb avunsa da, aldanma, incinib küsmüş,
Sağalmaz işlə o, yıllar keçər də həp sızlar.

Toqunma, ruhum! Əvət, kinlidir fələk, bir gün
Qızar, həmənin gücənib intiqam alır səndən.
Bu gün gülən yarın ağlar, saqın öyünmə, düşün!
Düşün də munis ol! İncitmə, qırma kimsəyi sən!..

PƏMBƏ ÇARŞAF

Pəmbə, şəffaf, ipəkli bir çarşaf,
Lərzişi-səfvətilə hər saət;
Ruhi-məcruha eyliyor ithaf,
Nazənin bir firiştə, bir afət.
Bu təsəttür nasıl da cazibədar!
Bunda pək incə bir lətafət var.

Sanki bir nevşükuftə gül fidanın
Pəmbə tüllər ihatə qılmışdır.
Ya ki bir kevkəbi-dirəxşanın
Üstünü həp şəfəqlər almışdır.
Bən açıq şe'rdən də həzz edərim,
Fəqət ən gizli şe'ri pək sevərim.

Açaraq sivrilir çoq afətlər,
Saf və azadə sanki bir zanbaq...
Sən əmin ol ki, ey şükufeyi-tər,
Gülə pək başqa fər verir yapraq!
Söylə! Dünyada hanki sən'ətkar,
Kölgəsiz bir rəsimdə sən'ət arar!?

O vücudi-lətifi qoy sarsın
Nurdan işlənən ipək tellər.
Bəncə məğrurü möhtəriz baqışın
Ruhi təltif için kifayət edər.
Örtün! Örtün!... Fəqət unutma, saqın!
Sənin açmaq zamanın: iştə yarın!..

XURAMAN-XURAMAN

Səhər vaqıtı, ya Rəb, nə gördüm ki, canan
Gəlir şadü xəndan, xuraman-xuraman.
O məstanə gözlər süzüldükcə hər an
Alır can, dökür qan, xuraman-xuraman.

Çəkildim təhəssürlə yoldan kənara,
Dayandım yeşil, sayəban bir çinara.
Baqıb gördüm əzm eyliyor laləzara,
O sevdayi-rəqsan, xuraman-xuraman.

Aqıb getdi... bən biqərar izliyordum,
Nihayət, yetişdik çəmənəzara, durdum.
Kəsilmişdi həp taqətim, bən oturdum,
O eylərdi seyran, xuraman-xuraman.

Cihan cənnət olmuş da, gördüm gülümsər,
Açar qəlbi açdıqca güllər, çiçəklər.
Günəş ruhi-insana bin nəş'ə sərpər,
Füruzanü taban, xuraman-xuraman.

Gəzindikcə baqdım o parlaq sitarə,
Şətarət verir adəta, nevbaharə:
Səfa bəxş edər sanki əğyarə, yarə
Təbəssümlə hər an, xuraman-xuraman.

Nələr bəkliyordum o dilbər mələkdən?
Şaşırıdım, bilinməz nələr söylədim bən,
Gönül çırpınır, sizlər, amma o həp şən...
Saqınmaz, alır can, xuraman-xuraman.

Tərəhhüm bulunmaz o afətdə əsla;
Əvət, fərq yoq onca həp ağla, sızla...
Təbah olsa dünya, gülümsər o hala,
Saçar qəlbə tufan, xuraman-xuraman.

118. Nə sehr eyləmiş derkən, axır nə etmiş!?
Dalıb getmişim, bənliyim sanki bitmiş;
Ayıldım ki, halımdan ürküb də getmiş,
Hərasanü heyran, xuraman-xuraman.

UYUYOR

Əsmə, dur! Əsmə, ey nəsimi-bahar!
Uyuyor, yari-işvəkar uyuyor.
Dalğalandıqca zülfi-zərrintar,
Sarıyor pəmbə hüsnü altın nur.
O gözəl çöhrənin əsiri ikən,
Əcəba, qısqanırmısın bəndən!?

Əsmə, bir dur! Bıraq, bıraq uyusun
Nevbaharın şu nazənin qızını.
Ötüşən quşlar! İştə siz də susun!
Susun artıq! Şu Zöhrə yıldızını
Seyr edin iştियाqü həsrət ilə,
Bu gözəl levhə sonra düşməz ələ.

Bu çiçəklikdə, siz əmin olunuz,
Böylə bir gül yetişməmiş əsla.
Kim bilir! Düşsə cənnətə yolunuz,
Bulunur bəlkə böylə bir sima,
Bulunur bəlkə böylə bir afət!
O da şayani-şübhədir, əlbət...

Günəş! Ey xilqətin gözəl gəlini!
Uyuyor iştə nazlı həmsirən!
Sən də dur! Saçma bir ziyalərini,
Sən də bir an için çəkil, gizlən!
Bir az əylən bulutlu dünyadə,
Mane olma bu tifli-nevzadə.

Bəstəri-nazı həp çiçəklərdir,
Oqşayor iştə gül yanaqlarını,
Yeşil otlar öpər dəqiqədə bir

Pəmbə, tombul, lətif ayaqlarını.
Aqışib ən küçük sular xəndan,
Ninni söylər o şux için hər an.

Uyuyor... bixəbər şu vəlvələdar,
Şu səfasız, vəfasız aləmdən.
Uyuyor... baq nə xoş, gülər yüzü var,
Şaşırır şübhəsiz bu halı görən.
Şimdi rö'yada kim bilir, bu mələk
Hanki aləmdə əylənir gülərək.

Uyuyor... pək sevimli, pək mə'sum,
Bir çocuq ruhi var şu fitrətdə.
Hələ rast gəlməmiş bu taleyi-şum
Böylə bir nazəninə xilqətdə.
Hüsni-mütləq enərsə yer yüzünə,
Qonar ancaq bunun gülər yüzünə.

Uyuyor... Of! Ey bəlalı gönül,
Çırpınıb durma! Sən də sus artıq,
Vurma, sus! İştə susdu həm bülbül;
Dur, həyatım da getsə, dur azacıq,
Uyuyor çünki aşinayi-xəyal,
Uyuyor çünki qayeyi-amal...

GÖRMƏDİM

Bilmədim, uydum şu məcnun gönlümün fəryadinə,
Eşqə dil verdim, bələdan başqa bir şey görmədim.
Ruhi-məcruhum gözəllərdən vəfa bəklər yenə,
Bən hənuz əsla cəfadan başqa bir şey görmədim.

Görmədim əsla dikənsiz gül, qaranlıqsız işıq,
Hər visalı daima tə'qib edər bir ayrılıq.
Söylüyorlar: "Daimi zevqi-səadət var", yazıq!
Seyr edib boş iddiadan başqa bir şey görmədim.

Gördüyüm hər müztərib simaya duydum mərhəmət,
Yara, həm əğyara yar oldum da, sevdim bicihət;
Aşına zənn etdiyim hər yüzdə heyhat!... Aqibət
Boş təməllüqdən, riyadan başqa bir şey görmədim.

Hər məhəbbət bir xəyanət, hər gülüş bir hiylədir,
Hər səadət ruhu oqşar pək sönük bir şö'lədir.
Bəlkə var səhvim? Fəqət gördüklərim həp böylədir...
Görmədim, əsla bələdan başqa bir şey görmədim.

BƏN İSTƏRİM Kİ...

Bən istərim ki, gözəllər, bütün gözəlliklər
Uzaq-uzaq, pək uzaq bir üfüqdə əylənsin.
Uzaq və incə təbəssümlərilə şamü səhər
Həyata nuri-səfa sərperək çiçəklənsin.

Gözəl mələksə... bulutlarda göy yüzündə yaşar:
Uzaq, bəşərdən uzaq bir mühitə mail olur.
Uzaq, bəşərdən uzaq, gizli bir fəzaya qoşar;
Yaşar mələk kibi, xoş bir xəyali-müğfil olur.

Əvət, uzaqda səadət var, eşqə hörmət var,
Yaqın zəhərlidir, amma uzaqda cənnət var;
Uzaqda var əbədiyyət ki, başqa ne'mətdir.

Cihanı cənnətə təşbih edər də bir şair,
Gözəl bir afəti bə'zən mələk sanır, sevinir,
Fəqət səadəti – aldanma, pək müvəqqətdir!

VƏRƏMLİ QIZ

Sarı gül! Ey şikəstə, solğun nur!
Niçin aludeyi-xəyal oldun!?
Çeşmi-nazında başqa rəmz oqunur,
Söylə, bir söylə, sən niçin soldun!?

Düşünüb durma böylə incə, dərin;
İncəlik ya dərinlik afətdir.
Nerdə əvvəlki tatlı cilvələrin?
Bu nə halət, nasıl qiyafətdir!?

Bən dilərdim ki, cümlə züvvarın
Sana həmsireyi-səfa deyələr!
Niçin ağlar nigahi-bimarın,
Səni qoynunda bəsləmişmi kədər!?

Ah... bilməm nə sehr var səndə,
Gönül ancaq səninlə nəş'ə bulur.
Sən mələksin, təvərrüm etsən də,
Yenə ruhum sənin əsirin olur.

KARS VƏ OLTU ƏTRAFINDA SƏBƏBSİZ (!?) OLARAQ ALÇAQCASINA QƏTL VƏ YƏĞMA EDİLƏN

MƏZLUMLAR İÇİN

Verin!.. Verin də, əvət, susdurun şu fəryadı,
Aman! Əsirgəməyin mərhəmətlə imdadı.
Verin! Verin!.. Gözü yollarda bir yığın bəşərin,
Nə heyrət, ah! Əsərsizmi bunca ahü ənin!?
O çırpınan, əzilən, qəhr olub gedən füqəra
Deyilmi? Yoqsa o sizdən deyilmidir əcəba!?
O titrəşib-mələşən yavrular niçin çabalar?
Niçin yanar əli qoynunda müztərib analar?
O qız, gəlin, o sönən hicləgah, o yaşlı dügün,
Nədir o mənzərə? Bir an təsəvvür et də düşün.
Tuhaf deyilmi!? Hənzür irmədən baharı-ümid,
Kəfənli çölləri al lalələr qılar təmcid.
O qarlı dağları təzyin edən qızılgüllər
Deyil cənazə... birər xəndədir, həyata gülər.
Gülər bəni-bəşərin duyğusuz səfillərinə,
Gülər həmiyyətə biganə səngdillərinə.
Gülər ədalətə, insafa, haqqa, vicdana,
Gülər həqayiqi-İncilə, hökmi-Qur'ana,
O parə-parə cəsədlər demək bu gün məs'ud...
Gəmirməz onları artıq bir ehtiyaci-ənud.
Fəqət qalanlar, o bikəslər – ah ya Rəbbi!
Nə yapsın!? İştə qoşar canlı bir cənazə kibi.
Qoşar zəlami-fələkətdə ac, soluq, bihuş,
Qoşar ümidi-səadətlə müztərib, mədhuş.
Qoşar, qoşar da arar bir şərəreyi-iman,
Arar zəlami-fələkətdə şö'leyi-vicdan.
Fəqət nə çarə!? Sönər həpsi, yoq ümidi-nicat.
Qulaqlar iştə sağır, kimsə dinləməz, heyhat!..
Əvət, budur bu çobansız qoyunların halı,
Yatanların budur əfsus, halı, iqbali...

Ah, əvət, həp dəyişdi ruhi-bəşər,
Hökm edər şimdi başqa fəlsəfələr.
Haq, ədalət, təbiət iştə bu gün
Əbdi-məzluma qarşı pək küskün...
Yaşadan kainatı qüvvətdir,
Gücsüzün həp nəsibi zillətdir.
Əvət, acizlərin cəzası budur,
Kim ki, məzlum olursa, zalım odur!
Həp cihan qanlı bir kitab əl'an,
Bu, fəqət bir səhifədir ondan.
Qopuyor hər tərəfdə bin fəryad,
Seyr edin, iştə hər tərəf bərbad.
Kürreyi-ərzi qaplamış həyəcan,
Verilir hər dəqiqə bir qurban.
Patlıyır hər tərəfdə bir vulkan,
Şərqü qərb iştə püskürür al qan...
Əcəba, bunca çarpışan, vuruşan,
Qan tökən, can verən, qoşan, boğuşan,
Məhv edən, məhv olan, kəsib-kəsilən,
Qəhr edən, qəhr olan, əzib-əzilən,
Düşünün bir, niçin, niçin əcəba!?
Bu qiyamət niçin olur bərpa?
Anlamış çünki hər nəfər mutlaq,
Qalib olmaqdadır bu gün hər haq.
Həp damarlarda iştə qan coşuyor,
Həpsi yalnız hüquq için qoşuyor.
Kim ki, biganədir hüquqa, əvət,
Xain əllərdə məhv olur əlbət.
İştə, qarşıdadır misalı bu gün,
Səndə göz varsa seyr edib də düşün!..
Bisəbəb (?) qəhr olan zavallıların
Sana şamil deyilmi halı yarın?
Yaşamaq istəsən çalış, çabala,
Rə'd olub gurla, bərq olub parla!
Yoqsa fəryadü nalə zaidir,
Bir həqiqət bu: "əzməyən əzilir!.."

Naxçıvan, kanuni-əvvəl, 1914

ÇOBAN TÜRKÜSÜ

Açmasın çiçəklər, gülməsin güllər,
Ötüşməsin şirin dilli bülbüllər,
Dərdim çoxdur, ellər, ellər, ay ellər!
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Göz yola dikməkdən bağrım oldu qan,
Bir xəbər yox hilal qaşlı yarımndan,
Yaralı gönlümü olmaz oqşayan,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Gülməz, yüz bahar olsa, gülməz yüzüm,
Yardan başqa bir gözəl görməz gözüm,
Sanki anadan ayrılmış öksüzüm,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Öz yurdunda bir qəribdən seçilməm,
Əsir kibi bir dost, bir yaqın bilməm.
Cihan cənnət olsa bir ləhzə gülməm,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Məcnun gönül Leylasını unutmaz,
Başqa bir gözəl dərdimi uyutmaz.
Bir məsəldir: "Tərən yerin sar tutmaz!"
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Göy yüzündə görür-görməz hilalı,
Keçər fikrimdən yarımın xəyalı,
Dərbədər gönlümün artar mələli,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Xatirə gəldikcə mavi gözləri,
Süzgün baqışları, tathı sözləri,
Dolaşırım dağı, daşı, düzləri,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

Yosma dilbərim deyilmiş ədasız,
Pək nazlıdır, amma deyil vəfasız,
Nə çarə!? Eşq əhli olmaz bəlasız,
Yar-yar deyib gecə-gündüz ağlarım.

DÜN VƏ BU GÜN

Dün səadətlə parlayan gözlər
Şimdi yə'sü kədər nisar eylər.
Dün təhəvvürlə gürləyən sözlər
Şimdi bir başqa macərə söylər.
Dünkü xəndan gönül bu gün sızlar,
Dün sönən bir əməl bu gün parlar.

Mərhəmətsizdir iştə köhnə fələk,
Bəşəriyyətlə əylənir daim.
Bəşəriyyətlə əylənir gülərək...
Dünkü məhkum olur bu gün hakim,
Dünkü bədbəxt olur bu gün məs'ud,
Dünkü məs'ud olur bu gün mərdud.

Başqa, pək başqa şimdi zevqi-cihan,
Dünkü peymanələrdə qan coşuyor.
Dünkü mə'murələr bu gün viran,
Dünkü viranələr bu gün mə'mur...
Həp pozulmuş da dünkü peymanlar,
Yeni dost olmuş əski düşmanlar.

Yoq təbiətdə öylə bir qüvvət,
Əbədi, həm də paydar olsun.
Həp dəyişməkdədir bütün xilqət,
Həp dəyişməkdədir həyatü fünün,
Olmayan varmı inqilaba zəbun?
Varmı sarsılmaz öylə bir qanun!?

Seyr edin iştə kainatı bütün,
Devrilir hər adımda bir əzəmət,
Dinləməz dünkü hadisatı bu gün,
Parlıyor hər dəqiqə bir hikmət.
Hər qaranlıqda çırpınır bir nur,
Hər həqiqətdə bir xəyal uyuyur.

Bakı, 1915

QÜRUBA QARŞI

Yanar ruhum dəmadəm, ruhi-məcrum yanar, sizlər,
Bütün aləm dəyişmiş sanki, həp qəsvətnüma, məhzun...
Bütün ətrafı sarmış bir mələk; ağlar, cihan ağlar;
Gönül məhzun, hava məhzun, günəş məhzun, səma
məhzun...

Günəş, dilbər günəş sıyrılsa yalnız sisli çarşafdan,
Olur zənnimcə hər kəs, hər gönül bir an için xəndan.

Günəş, əngin, nihayətsiz fəzanın nazlı sultanı,
Niçin? Bilməm niçin çıqmaz o xəlvətgahi-ismətdən?
Niçin afaqı sarmaz şö'leyi-hüsni-zərəfşanı?
Niçin məhrum edər hissü xəyalı feyzi-söhbətdən?
“Niçin? Bilməm niçin!?” derkən, aman ya Rəb, nələr
duydum!?

Bulutlar sıyrılıb nagh müdhiş bir xəbər duydum:

Günəş, heyhat!.. O, qəhrindən qızarmış qanlı bir sima
Ki, hər bir nəzreyi-xunini bir dəhşət bəyan eylər.
Əvət, hər nəzrəsindən bəlli bir əsrar, bin mə'na;
Qopan hər bü vəğadan sanki yüz bin macəra söylər,
Dəmadəm fişqıran atəşli, zəhragin dumanlardan

O gülgün çöhrə guya sarsılır, məhcub olur hər an.
Əvət, dalğın günəş, tutqun günəş haqsız deyil, zira
Bütün yirminci əsrin müstəbid evladı həp alim...
Əvət, dalğın günəş, yorğun günəş haqsız deyil, zira
Bütün yirminci əsrin müstəbid evladı həp zalim...
Əyilməzkən mələk insana, olmuş aqibət şeytan,
Nədən şeytana əbd olsun bu gün alinijad insan!?

Cihan bir qətlgah olmuş, aman yoq zülmü vəhşətdən,
Bu insan məzbəhindən kimsə çıqmaz, kimsə qurtulmaz.

Bütün tarixi həp gözdən keçir ta bəd'i-xilqətdən,
Əvət, bir böylə hüznəvər, ələmpərvər bahar olmaz.
Gönüllər qan, çiçəklər qan, bütün çöllər, çəmənələr qan,
Dənizlər qan, bulutlar qan, hava qan, iştə hər yer qan...

Böyük başlar dumanlanmış da, atəş püskürür hər an,
Qılıclar, süngülər, toplar, tüfəklər gürləyib parlar.
Nə istər bir-birindən anlaşılmaz, sayğısız insan!?
Olur mə'murələr viran, qopar atəşli tufanlar.
Fəqət bunlar, bu vəhşətlər, bu dəhşətlər niçin bilməm?
Əcəb, xalimi insafü mürüvvətdən bütün aləm!?

Bu qəsvətlər niçin bilməm? "Niçin? Ya Rəb, niçin?"
derkən,

Qopub bir seyhə, müdhiş bir səda, bir nə'reyi-hey-hey!
Həmən sarsıldı ruhum, tüklərim ürpərdi dəhşətdən;
Dəmadəm yıldırım, şimşək çaqar, patlardı peydərpey,
Bu qızgın seyhə guya gürləyib söylərdi: – Ey qafill!
Fəlakətsiz səadət, qayğısız rahat deyil qabil.

Əmin ol, nerdə dirlik varsa, mütləq orda qavğa var;
Bu bir qanuni-hikmət, sirri-xilqətdir ki, məhv olmaz.
Basıb-kəsmək, yaqıb-yıqmaq azalmaz, daima artar;
Bu bir baziçeyi-qüdrət ki, bundan kimsə qurtulmaz.
Çalış həp qalib ol, mərd ol! Bu, aydın bir həqiqətdir:
"Cihan bir nazənin dilbər ki, yalnız mərdə qismətdir..."

Qocur, 1915

HƏRB İLAHI QARŞISINDA

Ey odlu şəhpərilə saçan zəhri-intiqam!
Ey hər b ilahı! Ey sırtan kinli əjdəha!
Oldunsa bunca qəhrü fəlakətlə şadkam,
Artıq bitir şu səhnəyi, ey müftəris dəha!
Endir şu qanlı pərdəyi, ey rəhnümayi-şər!
Endir də bir qədər nəfəs alsın bəni-bəşər.

Sarmış bütün cihanı həyahuyi-dəhşətin:
Yalnız bəşərmi pənceyi-qəhrində sarsılan?
Hakim havada, yerdə, su altında vəhşətin,
Vəhşilərin də zülmədən olmaqda bağı qan.
Qaplanlar iztirab ilə hər an dilər aman,
Qartallar işlə etmədə həp tərki-aşıyan.

Ey şiddətü qəzəb savuran hamiyi-zəfər!
Artıq yetər, usandı cihan, sən də bir usan!
Tərk et şu qanlı toprağı, artıq çəkil, yetər:
Hər kəs didişmədən yorulub, şimdi ruh açan
Azadə bir havada çiçəklənmək istiyor,
Pək tatlı bir ümidilə əylənmək istiyor.

Şərr olmadıqca xeyrə qavuşmaq məhal olur,
Qəsvətli, sisli hər gecədən bir günəş doğar.
Hürriyyət öylə nazlı bir afət ki, pək vəqur,
Qan aqmadıqca kimsəyə gülməz o işvəkar.
Zatən bu, köhnə yurdumuzun köhnə adəti,
Hər tanrının qan içməyə var hüsni-rəğbəti.

Zülmət dağıldı, zülmü fəsad oldu payimal,
Hər yerdə sanki haqqü ədalət gülümsüyor.
Al bayrağın qanatları altında, pürməal
Hər çöhrə, hər dodaq saçıyor ləm'ə-ləm'ə nur.
Hürriyyət? Ah, o bəncə fəqət tatlı bir xəyal...
Dünyada varmı hür, əcəba? İşlə bir sual!...

Bakı, 17 nisan, 1917

İŞTƏ BİR DİVANƏDƏN BİR XATİRƏ

“Sən nəsin? Kimsin?” deyən ariflərə

Arqadaşlar! Sormayın, hiç sormayın!
Sızlayan bir qəlbə atəş vurmayın!
Sormayın, ariflər! Ey fərzanələr!
Anlamaz dərd əhlini biganələr.
Sormayın əsla, kimim bən? Ya nəyim?
Şimdi bən bir qayğısız divanəyim.
İştə gönlüm bir yığıq viranədir,
Hər nə söylərsəm bütün əfsanədir.
“Bən nəyim?” Kəndim də bilməm, vaz keçin!
Sən nəsin? Boş bir sual insan için.
Bir müəmmadır ki, “bənlik” – həll edən
Yüksəlir lahuta fərti-nəş’ədən.
Bən hiçim, hiçdən çıxan hiçdir fəqət,
Zənn edərsəm sizdə də yoq mə’rifət.
Göz-qulaq – görmək, eşitmək aləti,
Çoq zaman aldatmış insaniyyəti.
Hər nə göstərsəm, nə söylərsəm sizə,
E’tibar etməzsınız hiç bir sözə.
Çünkü bən divanə, siz qafilsiniz,
Dilsizim bən, yoq sizin də hissınız.
Söhbətə mailsəniz, diksinməyin!
Dinləyin! Ah, əfv edin, incinməyin!
Çünkü anlaşmaq deyildir pək qolay,
Laylalaylay, laylalaylay, laylalay.
Bir zamanlar bən ənisi-yar idim,
Əhli-mə’na, məhrəmi-əsrar idim.
Gülşəni-vəhdətdə həp şamü səhər
Seyr edərdim qayğısız, azadəsər.
Bixəbərdim... sezmiyordum xilqəti,
Bilmiyordum çünki mevcudiyəti.

Hiçlik, ah... ən xoş dəmi-səmtü sükun,
Bir gözəl cənnətdi, heyhat!.. Ən zəbun,
Ən dəni bir hiss, əvət bir kor buğa,
Ruhumu yoqluqdan atmış varlığa.

Bir zaman baqdım ki, yoq nurü səfa;
Bir küçük məhbəsdəyim: zülmətnüma...
Çırpınıb durdum, fəqət yoq qurtuluş,
Qəşş olub qaldım həməən, bitabü huş.

Səssiz, ünsüz ağlıyordum məsti-xab;
Nagəhan bir seyhə, bir müdhiş xitab:
“Qalq! Ey insan oğlu, qalq!” əmr eylədi,
Sarsılıb beynim həməən sərsəmlədi.

“Vay!” deyib birdən bağırdım, zar-zar,
İçqırıb həp sızlıyordum biqərar.
Sonra gördüm başqa bir aləmdəyim,
Bir yığın insan için əyləncəyim.

Həpsi xürrəm, həpsi pürvəcdü tərəb,
Anlamazdım bən, nədir, aya, səbəb!?
Ağlamaqdan qalmamışdı bəndə hal,
Bir küçük məcnun idim pəjmürdəhal.

Onlar amma gah gülər, gah əylənir,
Bən sükut etdikcə durmaz, söylənir.
Ninni söylərlərdi gah aram ilə,
Bə'zən oqşarlardı həp pürvəlvələ.

Keçdi az-çoq, bən dəyişdim büsbütün,
Taleyi-mənhusuma doğmuşdu gün.
Ağlamazdım, şimdi pək dilşad idim,
Qayğısız, azadə bir nevzad idim.

Hər nə görsəm zevq alırdım bilmədən,
Yar idim həm yara, həm əğyara bən.
Sanki bir cənnət kəsilmiş kainat,
Başlamış artıq münəvvər bir həyat.

Daima məs'udü fərrüxbal idim,
Daima xoşbin idim, xoşhal idim.

İştə bir mə'sum idim, azadəsər,
Uçmaq istərdim müzəffər, nəş'əvər.
Anbaan bulduqca bən nəşvü nüma,
Ruhumu qaplardı bitməz bir səfa.

Artıyordu ömrə hər gün rəğbətım,
Çünki bipayan idi hürriyyətim.
Qayğı bilməz bir çocuqkən, nəgəhan
Fikrimi cəzb etdi digər bir cihan.
Kəsbi-irfan etməyə əzm eylədim,
Elmə qoşdum, hər nə duydum, bəllədim.
Ruhi-mə'sumanəm olmuş dərbədə, r
Fəzl için hər ləhzə yüksəlmək dilər.
İstəməzdim rahət, artıq biqərar,
Çırpınırdım ruzü şəb pərvanəvar.
Əldə kəskin bir silah olmuş qələm,
Fikrimə hökm eyliyordu dəmbədəm.
Hər nə görsəydim məraqavərđi həp,
Mütləqa durmaz, arardım bir səbəb.
Artaraq fəzlü kamalım anbaan,
Yüksəlirdim, yüksəlirdim durmadan.
Fikrimi işğal edən hər bir xəyal,
Ruhumu eylərđi ilqa bin sual;
Kəşf için sərsəm gönül məftun idi,
Kim onu həll etsə Əflatun idi.
Çırpınırdım daima irfan için,
Hiç sanırdım ömrü bir nadan için.
Məlcə'im olduqca məktəb, mədrəsə,
Qəlbimə gəlməzdi hiç bir vəsvəsə.
Zevq alırdım məscidü meyxanədən,
Feyz alırdım aqilü divanədən.
Saçma bir dəftərçə, sərsəm bir kitab,
Ruhumu eylərđi daim hissiyab.
Fəzlü irfan əhlinə heyran idim,
Elm için başdan keçər insan idim.
Kainati-elm, o bir dilbər həyat,
Ən müqəddəs bildiyim bir kainat...
Elm, əvət, pək sevdiyim dildar idi,
Ən gözəl bir yarı-əfsunkar idi.
Elmə vermişdim gönül arifmisal,
Bilmiyordum başqa aləm, başqa hal.
Bilmiyordum qəm nədir, sevda nədir,
Bilmiyordum aşıqi-rüsva nədir.

Vardı tək bir həmdəmim: fəzlü kamal,
Vardı tək bir munisim:ərbabi-hal.
Həp çalışmaq, uğraşib durmaqla bən,
Qoşdururdum fikrimi hiss etmədən.
Aqibət, bir gün yoruldu, inlədim;
Sonra küskün ruhumu həp dinlədim;
Çoq düşündüm, çoq daşındım, bir zaman
Guşeyi-üzlətdə tutdum aşıyan.
Etmədim insana artıq e'tibar,
Adəm oğlundan fərar etdim, fərar.
Bəncə mərdud oldu hər dəftər, kitab,
Həp təfəkkürdən olurdum zevqiyab.
Bildiyim hər bir həqiqət əskidi,
Başladım təmyizə hər nikü bədi.
Gördüyüm hər şeydə bir mə'na arar,
İctihad etmək dilərdim biqərar.
Artıyorkən iztirabım anbaan,
Xeyli daldım... bir də baqdım, nagəhan
Əski bütlər qalmamış, həp qırmışım,
Uçmuş əqlim, büsbütün çıldırmışım.
Gözlərimdən qaldırılmış pərdələr,
Baqdım, ağlar gördüyüm hər şey gülər.
Heyrətimdən bən də güldüm, aqibət,
Gözlərim gördüm yaşarmış bicihət.
Tüklərim ürperdi, həp sərsəmlədim,
Baqdım, artıq başqa bir aləmdəyim;
Sıçrayıb beynimdə qan vulkan yapar;
Gah enər qəlbimdə bir tufan yapar.
Bəncə həp mahiyyəti-əşya bütün
Başqa rəng almaqdadır guya bu gün.
Əski hissiyyat əzilmiş sərbəsər,
Əski "bən"dən hiç bulunmaz bir əsər.
Hər həqiqət sanki ölgün bir xəyal...
Hökm edər ruhumda artıq başqa hal.

Bəncə, xilqət şimdi bir əfsanədir,
Kim ki, həll etmək dilər, divanədir.

Bir oyuncaqdır cihan başdan-başa,
Qafil insanlar da bənzər sərxoşa.

Səndələr hər kəs əməlsiz, qayğısız,
Həpsi kəndindən xəbərsiz, sayğısız.
Söyləşirlər, anlaşılmaz sözləri,
Həp baqarlar, görməz amma gözləri.

Daima miskin, düşünməz, sərsəri...
Bir çürük xülyaya heyran əksəri.

Gah übudiyyət edib yıldızlara,
Gah əyilmişlər dilara qızlara.

Çoq zaman məğlub olub bir heyvana,
Tanrı zənn etmiş, tapınmışlar ona.

Böylə, gəmsiz bir yığın mərkəb kibi,
Otluyorkən... iştə – məslək mövcibi

Fırlamış meydana bir qaç dahiyə,
Korları irşad için gəldik deyə.

Kəşf edib yoqluqda bir mevcudi-haq,
Birdir, e'lan etdilər, mə'budi-haq.

Birdir, amma hökm edər hər bir şeyə,
Həm də əsla bənzəməz hiç kimsəyə.

Xəlq edər, həm məhv edər, pək müqtədir...
Çünki hər bir qüvvətin fevqindədir.

Hökm edər, söylər, onun ilhaminə
Vaqif olmaz aciz insanlar... yenə

Duysa bir şey, həp o dahilər duyar,
Sonra onlar xəlqi eylər hissədar.

Xəlq, xaliqdən uzaq, həm bixəbər,
Yalnız onlar əmr edər, ya nəhy edər.

Çünki onlar pək yaqın ülviyyətə,
Həm də pək layiq xitabi-qüdrətə;

Parlamış hər kimdə ənvari-dəha,
Aləmi-əsrərə olmuş aşına.

İştə onlar, hər biri bir qəhrəman,
Həp çalışmış durmadan, sarsılmadan.

Bir dügün... onlarca hər bir təhlikə,
Həpsi olmuşlar fəda bir məsləkə.

Həpsinin amalı bir, əfkarı bir,
Həpsinin iqbalı bir, idbarı bir.
Həpsi yalnız bir həqiqət aşiqi,
Həpsi bir vicdanla dinlər xaliqui.
Həpsinin qəlbində bir sevdası var,
Həpsi Məcnun, həpsinin Leylası var.
Həpsinin ruhunda bir cənnət gülər,
Həpsi şəfqət bəslər, ülviyyət dilər.
Ağlamışlar həpsi insaniyyətə,
Xadim olmuşlar bütün bir niyyətə.
Parlamış həpsində bir haq şö'ləsi,
Xeyrə munis, şərre düşman cümləsi.
Haqdan almış həpsi ilhamatını,
Dinləmiş həm kəndi hissiyyatını.
Hər kəs inşad eyləmişdir bir kitab,
Ta ki, ihzar eyləsin bir inqilab.
Başqa bir "bənlik" ararkən hər biri,
Uymaz olmuş bir-birə çox sözləri.
İştə hər dahidə var bir e'tiyad,
Yan baqıb təqlidə, eylər ictihad.
Pək təbiidir ki, hər sahibhünər
Bir təcəddüd, bir xüsusiyyət dilər.
Gərçi az-çox bir-birindən fərqi var,
İştə onlar həpsi bir şahrah arar.
Dinləyib əslafi həp fikr etdilər,
Göstərib əxlafa bir yol, getdilər.
Sonra, lakin sonra pək çox sürmədən,
Fırlayıb meydana bir çox rahzən,
Onların fikrində bulmuşlar təzad;
Hər biri bir yolda etmiş ictihad.
Bir-birindən xəlqi istikrah için
Hər biri bir dürlü olmuş xuşəçin.
Bir yığın əfsanə, bin lafı gəzaf
Uydurub hər kəs çıxarmış ixtilaf.
Hər biri boş bir xəyal almış ələ,
Uğraşib dünyaya salmış vəlvələ.

Ayrılıb bir mürşidin peyrəvləri,
Ayrı məzhəblər çıxarmış; hər biri
    Bir yığın böhtanlar icad eyləmiş,
    Pirinə həzryanlar isnad eyləmiş.
Anlamaz, kor xalqı qandırmış bütün,
Hər nə qusmuş, həp inandırmış bütün.
    Qübbə yapmışlar küçük bir həbbəyi,
    Söyləmiş: “haq bəndə...” hər külxanbəyi.
Hakim olmuşlar bütün izanlara,
Hər kəs uymuşdur o bivicdanlara.
    Firqələr təşkil edilmiş anbaan,
    Olmamış əskik niza hiç bir zaman.
İzləyib hər firqə çıqmaz bir çığır,
Bir dügün-dərnək qurulmuş zırhazır.
    Hər kəs uymuş kəndi sərsəm fikrinə,
    Düşman olmuş çoqlar öz həmfikrinə.
Eyləmiş hər kəs təsəvvür qayəsiz,
Başqa yol, bir başqa xaliq, başqa iz.
    Hər kəs aldanmış da sarmış bir yana,
    Bin çeşid bütlər yapıb tapmış ona.
Hər kəsin ruhunda bir xaliq gülər,
Öylə bir xaliq ki, xəlq etmiş bəşər.

    Pək tuhaf!.. Bir firqə digər firqənin
    Xaliqindən diksinib olmaz əmin.
Halbuki, hər kəscə Haq bir, Tanrı bir...
Ya bu sərsəmlik, bu azğınlıq nədir!?
    Bir yığın insan arar zülmətdə nur,
    Bir yığın: haq bizdədir, söylər durur.
Bir guruh eylər pərəstiş vəhdətə,
Bir guruh eylər təməllüq kəsretə.
    Hər kəs artıq izləyib bir yol gedər,
    Əyri, düz, çirkin, gözəl – iman edər.
Cahil – arif, bir çoban – bir feyləsuf
Kəndini sanmaqda...ərbabi-vüquf.
    Hər kim əvvəldən inanmış hər nəyə,
    Bir də ram olmaz o digər bir şeyə.

Haq təcəssüm etsə birdən həpsinə,
 Tutduğundan kimsə vaz keçməz yenə.
 Çünki pək gücdür unutmaz keçmişi,
 Həm düşünmək istəməz bir çox kişi.
 Hökm edər "mazi" bütün vicdanlara,
 "Əskilik" eylər nüfuz izanlara.
 Əski adətlər birər zəncir olub,
 Dəmbədəm etməkdə təsxiri-qülub.
 Sorsalar: dünyada kimdir hökmdar?
 Bən derim: ölmüşlər, ölmüş duyğular.
 Bir həqiqətdir bu... varsa şübhəniz;
 Ta çocuqluqdan nə öyrənmişsəniz,
 Hər nə yad etmişsəniz dün ya bu gün,
 Qəlbinizdən həp silin bir-bir bütün:
 Valideyn ağuşu, məktəb, mədrəsə,
 Qorqu, ümmidü təvəkkül, vəsvəsə.
 E'tiqad, əxlaqü adət, hər nə var,
 Həp kökündən qaldırın divanəvar...
 Həp qırın, həp çeynəyin, həp məhv edin!
 Hiç zərər yoq, bir müvəqqət səhv edin!
 Səhvinizdən ta ki doğsun şübhələr,
 Həp seçilsin haqqü batil, xeyrü şər.
 İştə bir meydan ki, istər qəhrəman,
 Hər kimin var meyli, etsin imtihan.
 Etsəniz bir böylə cür'ət, şübhəsiz,
 Qarşınızdan pərdələr qalqar təmiz.
 Bir də aldanmazsınız hər kahinə,
 Fikri çaldırmazsınız hər xainə.
 Başlayıb artıq münəvvər bir həyat,
 Məhv olur həp əski, ölgün kainat.
 Köhnə mevhumata yol verməzsünüz,
 Haqqı dinlər, başqa şey görməzsünüz.
 Seyr edib insanların əf'alını,
 Fikrini, amalını, hər halını,
 Heyrət eylər, daima ağlarsınız,
 Daima ağlarsınız, sızlarsınız;

Halınız ənzarı cəlb eylər bütün,
Seyr edənlər həp gülümsərlər bütün.
Çünki Məcnun zənn edər hər kəs sizi,
Kimsə dərk etməz fəqət Leylanızı.
Kimsədən gəlməz kömək hiç bir zaman,
Ürkərək sizdən qaçar yeksər cihan.
Siz də bipərva olub mərdümgiriz,
Nərdə insan görsəniz ürkərsiniz.
Ərzi-didar etsə sizlərdən biri,
Göstərib heyrətlə bir çox sərsəri,
Xalqa söylərlər: "Qaçın bundan, aman!
Şarlatandır, şarlatandır, şarlatan!
Sözləri həp saçma... yox mə'na, filan,
Həp yalandır, həp yalandır, həp yalan..."

İştə diqqət lazım... eyərbabi-hal!
İmtihan istər, nə lazım qilüqal.
Bir cəsarətdir bu... iqdam etsəniz,
Böylə bir azadə yoldan getsəniz,
Siz də bir məcnun olub ağlarsınız;
Bən nəyim? Yaxud kimim, anlarsınız;
Ən nihayət, hər həqiqət bəllənir,
Haq nədir? Nəymiş? Nihayət bəllənir.
Öncə "bənlik"dən" təcərrüd qılmayan,
Kəndi nəfsindən uzaqdır hər zaman.
Kim ki, əql istər, o, məcnun olmalı;
Hər fəlakət gəlsə məmnun olmalı;
Yoqsa gevşək, duyğusuz, boş bir beyin,
Sirri-xilqətdən nə anlar, söyləyin!?

Canlı meyyitlərcə zor idraki-haq,
Görməz ə'ma, doğsa hətta bin şafaq.
Nuri-haq bir çöhrədir, daim gülər,
Dərkdən aciz fəqət biganələr.
Dərk edənlər mütləqa məczub olur,
Fərti-eşqindən həməən, illət bulur.
Çıldırır sərsəmlər, ağlar, həm gülər,
Başqa bir aləmdə rəqs etmək dilər.

Tərk edib canana bixud canını,
Həp arar mə'suqeyi-vicdanını.
    Biqərar istər sarılsın boynuna,
    Nagah anlar: yarı girmiş qoynuna.
Ruha artıq başqa ülviyyət gəlir,
Aləmi-lahuta qalqar, yüksəlir.
    Yüksəlir, əngin fəzalardan aşar,
    Ərşi-istiğnada bipərva yaşar.
Təşneyi-irfan ikən dərya bulur,
Mevt ararkən zindeyi-cavid olur.

Tiflis, 1912

Unutulmuş seylər

EY RUHI-PÜRSÜKUN!..

Ey bənliyimdə hakim olan ruhi-pürsükun!
Ey ruhi-münfəil! Səni gördükcə həp zəbun;
Gördükcə daima səni sərgəşteyi-zünun,
Həp varlığım hamam oluyor sanki tarümar.

Sən bəxtiyar idin o zamanlar ki, büsbütün
Bir şe'rü zevq içində yaşardın... Fəqət bu gün,
Baq, zıştbin olub da nə buldun? Bir az düşün!
Həp kainata qarşı nədir bunca iğbirar?

Hər şey sənin gözündə bir əfsanə, bir yalan...
Bir aldanış demək bütün alayışı-cihan.
Sevmək, sevimək, eşq, vəfa, xəndə ya fəğan;
Bunlar da göstərişmidir, ey ruhi-sər'ədar!?

Aldanmamaq, bu sənəcə bu gün iştə son məraq...
Guya sərabi-müğfil imiş həp yaqın, uzaq;
Lakin yetər, şu halı biraq, istəməm, biraq!
Əsla təhəmmül etməyə yoq bəndə iqtidar.

Aldan bir az, yazıq sana!.. Qəhr olduğun yetər,
Baq, aldanıb da, çırpınaraq zümreyi-bəşər
Daim qoşar ümidi-səadətlə bixəbər,
Daim xəyal içində yaşar, həm də bəxtiyar...

Çıq şübhədən, sükunu biraq, aç da balü pər,
Çırpın fəzayi-zevqü şətarətdə pürzəfər.
Qoş daima məhəbbətə, nifrətdən et həzər!
Bədbin olub da kəndinə dünyayı qılma tar!

Çırpın kədərlərinlə, sürurunla daima;
Bə'zən kədər, düşüncə, qırıqlıq da bir səfa...
Sev, ağla, inlə! Bəlkə bulursun bir az şəfa,
Çırpın xəyalü hiss ilə həp məstü biqərar.

Bir nazlı çöhrə, ya düşünür bir həzin nigah,
Bir giryə, bir təbəssümi-nazik, dərin bir ah,
Bir şairanə mənzərə, bir qanlı hərbgah,
Xoş bir şükufəzar və ya tazə bir məzar.

Hər levhə bir həqiqəti söylər təranədir,
Hər kölgə hissi oqşayacaq bir bəhanədir.
Dünya nədir? O, iştə fərəhnakü münkəsir,
Bir aşiyani-zevqü səfa, bir xərabəzar...

KÜÇÜK BİR LEVHƏ

Ehtizaz etmədə hər yanda behiştə nəfəxat,
Oqşuyor səhni-çəmənzanı yenə ruhi-bahar.
Şəms, o nevzadi-təbiət gülüyor şə'səəbar,
Saçıyor hər tərəfə rəngi-səfa, nuri-həyat.
Sanki hər şey gülüyor, ərzü səma həp məsrur,
Hər tərəf mevceyi-nur...

Kainata veriyor nəş'ə nəsimi-səhəri,
Sərvlər qaməti-mevzun ilə həp məsti-qürur...
Bir tərəfdə ötüşür şevqü şətarətlə tüyür,
Pərdə-pərdə eniyor, yüksəliyor nəğmələri.
Süslənib naz ilə bir yanda gülümsər əzhar,
Pürsəfa, ləm'ənisar...

Gəzinir qarşıda bir tifli-mələhət yalnız...
Hər ədasilə o şux aləmi eylər məshur.
İştə, səyyar çiçək denməyə şayan bir qız!
Çeşmi-məxmurinə baqdıqca yürək çırpınıyor,
Allah, Allah! Nə qədər ülvi... o mavi gözlər!
O səmavi gözlər!

Həp çiçəklərdə təməvvüc edən əlvani-sürur,
Əks edib çöhreyi-gülgununa eylər ləm'an;
Zülfü-zərtarını yaldızlar ilahi bir nur,
İştə bir levhə ki, hər zairi eylər heyran;
İştə bir şe'r ki, hər şairi eylər təltif,
Nə qədər şe'ri-lətif!

Böyükdərə

İKİ HƏMŞİREYİ-LƏTAFƏTVAN

Bə'zən əsla umulmayan yerdən
Nə qədər bəxtiyar olur insan!
İştə, bən yə's içində inlərkən,
Ruhi-məcruhimi edən xəndan,
İki sevda pərisi ləm'əfəşan.
Biri – nevrəstə, nevdəmidə çiçək...
Biri – nadidə, naşənidə mələk...

Birinin çöhreyi-dilaşubi,
Ləbi-gülguni, seşmi-məxmuri,
Zülf-i-şəbrəngi, rəngi-məhcubi,
Ğərq edər nura qəlbi-rəncuri;
Şərqə məxsus o bir gözəl huri...
Kim bilir! Bəlkə şimdi cənnətdən
Yerə enmiş gəzər o qönçədəhən.

Lakin əfsus... qeyri-qabildir,
Bəncə təsviri-halı digərinin.
O, bir ülvi xəyala bənzətilir
Ki, edər hər baqışda şair için
Pürməali nəşidələr təlqin.
Söylüyür iştə hər bir ə'zasi
Ki, bənim əsrin ən gözəl Venüsü.

Gərdəni-safını öpən o xəfif,
O təməvvücnüma ipək saçlar
Nəşr edər kainata qarşı lətif,
Pürzəhəb bir ziyayi-rayihədar,
Nəşvəza bir bahari-pürəzhar.
O səmavi nigaha qarşı fəqət
Duyar insan mədid bir heyrət.

Şu dilara, sevimli mənzərədən
Ruha bir başqa e'tila gəliyor.
O gözəl çöhrələr gülümsərkən
Saçar ətrafa sanki nuri-sürur,
Ah, mümkünmü olmamaq məşhur!?
Qadın! Ey möhtərəm ənisi-bəşər!
Sənsiz öksüz qalırdı hissi-bəşər!

Böyükada

BİR QIZIN SON FƏRYADI, YAXUD ZINDAN GUŞƏSİNDƏN BİR SƏS

Yürəkdə qaldı məramım, duyulmaz oldu səsim;
Gözümdə qalmadı nur, ah, iştə son nəfəsim!..
Məzalim atəşi yaqdıqca qavrulur bədənim,
Nə hali-müdhiş! Aman, son günüm bumuydu bənim!?
Solub bahari-şəbabım, dəyişdi hər halım;
Bu surətim, bu vücudum, bu dönmüş iqbalım;
Bənimlə doğmuş imiş sanki iztirabü kədər!..
Zəmani-şəb... uyuyor hər kəs, istirahət edər.
Bütün cihan uyuyor, bisəda, tüyürü vühuş,
Nücumi-zahirə həp nimxab, həp bihuş...
Sükunü heyrətə dalmış fəzayi-naməhdud.
Təbiət aləmi olmuş da sanki xabalud;
Bana ənis olacaq iştə bir soluq sima!
Qəmər, bənim kibi müğbər, o şəbnəvər-di-səma.
Bənim kibi o da bixabü müztərib-əhval...
Bənim kibi o da bitab, həm qərini-zəval...
Bu fərqimiz var: o, varəsteyi-məzalimdir,
Bənim nəsibi-həyatımsa zülmi-zalimdir.
O, bəxtiyardır, artıq əsarət anlamıyor,
Gözəl-gözəl gəzinir, hür yaşar o solğun nur.
Fəqət, üzər bəni hər ləhzə bir vərəmli xəyal,
Əcəlmə yaqlaşıyor? Ya nədir bu küskün hal?
Nədir bu teyfi-məqabir gözümdə şö'ləfüruz!?
Tükətdi səbrimi, ya Rəb, bu hali-viddansuz.
Xayır, xayır, yaşamam qeyri, ey kədərli həyat!
Çəkil də get, bana rahət ver! İstəməm heyhat!..
Bən istəməm yaşamaq, hər ümidim oldu təbah,
Yürəkdə qaldı bütün dərdü həsrətim, eyvah!..

Sən, iştə ey gecənin aşınayi-razi qəmər!
Gəzib dolaşdığın afaqa eylədikcə nəzər;

Guzərgəhindəki həmşirələr, xanım qızlar
Səninlə sözləşərək həsbihal edər, zinhar!
Unutma, halımı aç söylə! Yalnız onlar için
Bu can çəkişməyə verdim riza ki, bəlkə yarın
Bu zülmü duymayaraq bəxtiyar olur onlar.
Əvət, bu nəmli, işıqsız, bu kirli zindanlar
Yerim deyildi, fəqət kəndim ixtiyar etdim,
Bənim bu, iştə, vəzifəmdi. Əlvida!.. Getdim.

Tiflis

QOMŞU ÇİÇƏYİ

Sarışın balkonun kənarında,
Yazın atəşli zərbəsilə solub
Fəri uçmuş beş-altı saqsı çiçək,
Gah bihiss, gah titrəyərək,
Bəklilər mavigözlü bir mələyin
Nurdan dökmə nazik əllərini.

Həpsinin hüsni-pürqubarında
Artıyor hər dəqiqə hüznü-qürub;
Gələrək şimdi bir pəriyi-şəbab,
Əldə bir dəsti eyliyor sirab;
İştə baygın baqışlı hər çiçəyin
Güldürür çöhreyi-mükəddərini.

Nə qadar xoş... o nazənin rəftar!
Nə dilaşub... o zülfi-zərrintar!
Həp o simayi-şux, o nimnigah,
O şəhamətli, atəşin gözlər
Ruhi-əş'arə bir təcəlligah
Olarq nuri-e'tila sərpər.

Bir çiçəkdən seçilmiyor hərgiz,
Həm də bir qönçədir ki, pək nadir...
O gül əndamı iştə seyr ediniz!
Pəmbə güldən gözəl deyil də nədir!?
Mütəsəvvirmidir ki, bir insan
Onu görsün də olmasın heyran?

NƏCMI-GEYSUDAR

Sən ey yüksək fəzalardan aşan səyyahi-zərrinpər!
Uzaq, ey nəcmi-geysudar! Uzaq göz, ərzə yaqlaşma!
Uzaqdan pək gözəlsin, mənzərən pək tatlı, pək dilbər,
Məhəbbət yoq təqərrübdə, şu məhrəkdən saqın, şaşma!

Təfərrücgahın ey səyyari-ülvi, pək geniş... yüksəl!
Bu alçaq yer sana layiq deyil, yüksəl, yaqın gəlmə!
Münəvvər saçlarınmış sanki zəhralud bir məş'əl,
Yaqarmış xəlqi!.. Hər kəs qorquyor, uç get, saqın gəlmə!

Bizim topraqda naməqbul olur biganələr daim,
Onunçün sevməz insanlar səni, hər kəsdə nifrət var.
Məramın qəhr isə, get! Onları təsmim edər daim
Şu ərz üstündə yüz binlərcə geysudar yıldızlar.

Bakı

İBTİLAYİ-QƏRAM

Dinliyorkən lisani-şe'rimi bən,
Bir yetimin lisani-halı kibi,
Yüksəlir bir inilti qəlbimdən,
Titrətir ruhi-lərzədar şəbi.

Daima bir səraba aldanırım;
Ağlarım, sızlarım, fəqət o zaman,
Ruhi-şe'rimdə çırpınır sanırım
Bir qırıqlıq, bir ehtiyaci-nihan.

Öylə bir ehtiyaci-mübhəm ki;
Ona vabəstə e'tilayi-xəyal,
Şe'ri-şair bulur onunla kamal.

İştə ahəngi-leyl, səmti-səma,
İştə dalğın dəniz, diyor sanki
Həp sükuti-bəliğ içində bana:
Ruhi-şairdə mevcidi-ilham
Bir məziyyəət var: "İbtilayi-qəram!.."

ŞE'R MƏFTUNU

Pürhəvəs, şe'rə mübtəla bir qız:
Nura aşiq sevimli bir yıldız.
Kəndi bir şe'ri-pürməlahət ikən,
Şe'rə bilməm bu incizab nədən!?.
Daima gözlərində şe'r oqunur,
Gəliyor iştə, həm də pək məsrur...
Göydən enmiş mələk kibi pürnur,
Göyə çıqmış bəşər kibi məğrur...
Bu nə fitrət! Nə hali-vəcdəfruz?
İştə hər bir ədası taqətsiz.
Nə qədər şairanə bir sima!
Həp gözəlliklər onda ciltvənüma...
Bir həzin kölgə var o saçlarda,
Gecə qoynunda bəsləmiş guya.
Nə müəlla bəşər? Nə nazlı mələk!..
Göydən əsla ayırmıyor gözünü,
O bir afət, o bir sevimli çiçək
Ki, öpər pəmbə dalğalar yüzünü.
Ona biganədir cihanda kədər,
Daima şux, daima dilbər...
Hüsnü eşq eyləsə təcəssüm əgər,
Böylə bir qız qiyafətində gəzər.

İstanbul

DƏNİZ PƏRİSİ

Hər tərəf nəş'ədar, hər yer şən...

Yenə hər şeydə bir tərəvət var.

Günəşin cilveyi-lətifindən

Vəcdə gəlməkdə nevrusi-bahar.

Dənizin səfheyi-səma rəngi

Yenə elmasparələr saçıyor.

Çırpınan ruh için oqur sanki

Hər küçük dalğa bir nəşideyi-nur.

Pəmbə şəmsiyyəsilə bir dilbər,

İştə sahil boyunca sallanaraq,

Süzülən pəmbə bir qayıqda yüzər,

Bir mələkdir ki, xabgahi-şəfəq...

Mayıs oqşar da gül yanaqlarını,

Bayılır, məsti-zəvq olub titrər.

Gah öpər möhtəris dodaqlarını

Əndəlibanə tatlı zümzümələr.

Ah... bilməm bu hüsni-xoşəlhan

Hanki qəlbin şüküftə qönçəsidir?

Bu mələk qız, bu nuri-xoşcərəyan

Əcəba, bir dəniz pərisimidir!?

Kağızخانə

BİLMƏM KİMƏ?..

Çocuqluğumda eşitmişdim eşqin atəşi var,
Diyordular ki, o hər hanki qəlbə düşsə yaqar.
Bu incə söz o zaman pək tuhaf gəlirdi bana,
Gülümsəyib də diyordum: zavallı insanlar!
Nasıl da hər sözə bel bağlayıb da aldanıyor?
Nədən bu eşq əcəba xalqı eyləsin bizar?
Bu yolda yansa da, qəhr olsa, kimsə dönməz imiş!
Demək, bu öylə bir əfsanədir ki, əfsunkar!
Bu sirri duymaq için uyqusuz qalıb, gecələr
Düşüncə ruhumu əzdikcə eylədim israr...
Şu vəq'ədən nə qədər keçdi bilmədim, bir gün
Önümdə ərzi-vücut etdi bir mələkrüxsar.
Baqıb-baqıb duruyorkən sitəmli gözlərinə,
Yaşardı gözlərim, oldum o gündən eşqə düçar.
O gündən iştə bütün bənliyim əsir olaraq,
Onun xəyali-bədiylə bir təsəlli arar.
Fəqət o nazlı mələk kimdi? Of, bilməm ki!
O bir pəriyyi-səməvidi: şuxü cazibədar.
Sən!.. Ah, əvət, o pəriçöhrə nazənin sən idin,
Səninlə ruhuma ilham olundu həp əsrar.
Nə var ki, bilməm o şahin baqışlı gözlərdə!?
Gəlincə xatirə qəlbimdə bin cərihə açar.
Gönül, bəlalı gönül yadi-həsərətənlə sənin,
Gözəl mələk, gecə-gündüz yanar, yanar, sızlar.
Cihanda hər nə gözəllik təsadüf etsə bana,
Gözüm fəqət səni izlər, səninlə nəş'ə duyar.
Sən olmasan verəməzdim bən eşqə bir mə'na,
Bu yolda sən bana rəhbərsin, eyləməm inkar.
Bu yolda həp bana təlqini-hiss edən sənsin,
Gönül fəqət səni sevməkdə bir səadət umar,
Əsiri-eşqini lakin unutma, insaf et!
O bir təbəssümə qane... o bir xəyala qoşar.
Xəyal!.. Əvət, yaşatan yalnız əhli-halı odur,
Yaşarsa bir gönül, az-çoq xəyal içində yaşar.

BU GECƏ

Dərin-dərin uçurumlar, vərəmli fırtınalar
Bütün-bütün sıqıb əzməkdə ruhumu bu gecə.
Səninlə, ah, sənin yadı-həsərətinlə yanar,
Yanar, səni anarım, dilbərim! Fəqət səncə,
Bu bir həyati-müxəyyəl, həzin bir əyləncə...

Gözəl mələk! Gecələr daima səmaya baqar,
Qəmərdən, ah... o soluq çöhrədən səni sorarım.
Onun ziyayi-rəqiqiylə həp uçar, qalqar,
Arar, bulur, səni dinlər kədərli duyğularım,
Kəsik təranələrım, həp zəhərli qayğularım.

Bütün cihan uyuyor, kainat həp dalğın...
Məgər xəyali-bəidinlə ruhi-məcruhum,
Qəmərdə birləşərək pək acıqlı, pək çılğın
Bir iştियाq ilə giryandır, ey bənim ruhum!

Sizin üfüqdə qəmər böylə, pəkmi nazlı doğar?
Nədən cəbini-lətifin səhabəpuşi-hicab!?
Hərimi-nazinə pərvaz edən şüai-nəzər
Qalır zülami-təhəyyürdə münkəsir, bitab...

A...H, YALNIZ SƏN!

Ruhum, ey aşiyani-əsrarım!
Həp uzaq, bəzmi-vüslətindən uzaq,
Qürbət ellərdə təlxxam olaraq,
Səni özlər də sızlayıb yanarım.

Gecə-gündüz həyati-müztəribim
Sənin alami-həsərətində sönər;
Fikrə gəldikcə həp keçən günlər,
Daima çırpınıb durur qəlbim.

Səndən ayrıldığı zaman o gözəl,
Tatlı, süzgün baqışların guya
Pək dərin bir sükut içində bana
Demək istərdi: "Get, fəqət tez gəl!"

Öpüb əmdikcə tımbul əllərini,
Ruhum ağlardı, işte sən o zaman
Oqudun gözlərimdə pürhəyəcan
Bir əsirin sönən əməllərini.

Sonra titrək, kəsik əda ilə sən
Yalnız: "get, saqın unutma!" – dedin.
Uça bilsən də şimdi bir gəlsən,
Halımı seyr edib olurdun əmin.

İşte! Hər nevbahara nəş'ə verən
Qönçələr, nəğmələr, təbəssümlər,
Al şəfəqlər, nəsimi-şuxi-səhər
Bana biganə... a...h! Yalnız sən!

QƏMƏR!..

A.Sura

Odamda bir gecə səbrim tükəndi, bitdi macalım;
Vücudum atəşi-humma içində həp yanıyordu.
Bütün mühitimi süzdükcə artıyordu məlalım,
Gözümdə bir sürü teyfi-əməl qanatlanıyordu.

Səma gözəldi, hava safü xəndəriz... fəqət bən
Bu iğbirari-siyəhrəng içində məhv oluyordum;
Dəniz kənarına endim, dərin-dərin düşünürkən,
Kədərlərim bəni üzmüşdü, bir tərəfdə oturdum.

Dəniz də heyrətə dalmış, bənim kibi o da düşkün...
Bənim kibi o da müstəğrəqi-xəyal idi; lakin
Bən ağlıyordum, o, xamuş... bən həyatıma küskün,
O eyliyordu dərəağuş önümdə bir tənə-simin.

Qəmər, o çöhreyi-dilbər, o nuri-cazibəpərvər,
Çiçəklənirdi onun sinəsində hər yeri üryan;
Qəmər, o misrə'i-bərcəstə, a...h o şe'ri-münəvvər,
Gülümsüyor, onu əmdikcə mavi bir ləbi-rəyyan.

Bəni o nuri-lətif eyləmişdi kəndinə məftun;
O simbər qızı dalğın nəzərlərimlə öpərkən
“Qəmər! Qəmər!..” deyə qarşımda sanki bir dili-
məhzun

Anar da keçmiş, həp çırpınırdı inliyərəkdən.
“Bu hanki səs, bu nasıl bir iniltidir?” deyə daldım,
Həmən önümdə sənin çöhreyi-həzinini buldum.

NİÇİN!?

Bən niçin məsti-eşqi-yar oldum?
Bu nə xülya ki, bən düçar oldum?
Bən niçin böylə dilfıkar oldum?
Niyə məftuni-zülfı-tar oldum?
Niyə bədbəxti-ruzigar oldum?

Mərhəmətsiz mələk, ədalı gözəl;
Gör nələr yapıdı bir visalə bədəl!
Yeni gülmək dilərdi şəmsi-əməl,
A...h pək bəxtiyar idim əvvəl...

Bən niçin məsti-eşqi-yar oldum?

Sevərim... Son nəfəsdə inlərkən
Yenə atmam o nazlı dilbəri bən.
O gözəl gözlər, a...h o qönçə dəhən,
Çıqmıyor bir dəqiqə fikrimdən,
Bu nə xülya ki, bən düçar oldum?

Səhər aşiq o nurun ismətinə;
Bayılır pəmbə gül təravətinə;
Cümlə heyran ikən nəzakətinə,
Uyar-uymaz onun məhəbbətinə,
Bən niçin böylə dilfıkar oldum?

Hər gönül bağı bir vəfakarə;
Arıyor dərdi-eşqə bir çarə.
Bən niçin böylə qaldım avarə?
Niçin uydum o çeşmi-səhharə?
Niyə məftuni-zülfı-tar oldum?

Nə olur? Beş dəqiqə ləbbərləb
Yaşasaydıq onunla məsti-tərəb;
Of, bilməm ki... Mərhəmət, ya Rəb!
Bəni qəhr etdi ıztırabü təəb,
İştə! Bədbəxti-ruzigar oldum.

GET!

Bana anlatma ki, eşq, aləmi-sevda nə imiş?
Bilirim bən səni, get! Hər sözün əfsanə imiş.
Get, gülüm, get, gözəlim! Başqa bir aşiq ara, bul!
Duydum artıq sənin eşqindəki mə'na nə imiş!..
Bivəfasın, mələk olsan belə uymam daha, get!
Kim ki, uymuş sana, gönlüm kibi divanə imiş.
Yetişir, get! Bəni qəhr eyləmə, tərsa qızı, get!
Anladığ şəfqəti-ayini-məsiha nə imiş!
Səni bir sadədil, azadə mələk sanmış idim,
Neyləyim!.. A...h gönül ruhuna biganə imiş.
Səni təqdis edərək bir daha sevməm əsla,
Nə imiş sanki bu eşq!?!.. Aşiqi-şeyda nə imiş!
Aləmi-zevqü səfadan bana bəhs etmə, saqın!
Bildik artıq bu cihan mülkü nə viranə imiş!..

MƏ'YUS BİR QƏLBİN FƏRYADI

Ey nəşvəli, ey işvəli ümmid!
Lə'nət sana, ey afəti-cavid!
Artıq yetər, əl çək, bən usandım;
Əvvəl səni bir bakirə sandım,
Arqan sıra gəzdim yapa-yalnız,
Hər məkrinə uydum sənin, ay qız!
Get! Anladım artıq nə imişsin,
Duydum ki, nasıl fitnə imişsin.
Bir başqa dilaşüftəyi get, bul!
Keç, get! Sırtıb durma, kənar ol!
Dəf ol ki, gözüm görməsin əsla,
Yaqdın bəni, ey sıtmalılı xülya!
Qarşımda durub titrəmə, ey zill!
Bitdim, daha yox bəndə təhəmmül.
İnsan nə qədər maili-qəflət!?
Səndən umuyor zevqi-səadət!
Var bir quru hikmət, o da yanlış...
Ümmid ilə guya yaşanırmış!
Bir söz ki: yalan, saçma, xurafat...
Aldanmam o əfsanəyə, heyhat!..

Ey yə's! Sən ey hüznü-sərazad!
Ağuşuma gəl, qıl bəni dilşad!
Ruhimlə bərabər yaşa yalnız,
Gəl gəlbimə gir, ey sarı yıldız.
Yalnız bana ol munisü həmdəm!
Yalnız olayım bən sana məhrəm,
Sevdim səni, ey sevgili dilbər!
Gəl, ağlayalım şimdi bərabər.

Çöhrən mütəvərrim kibi küskün...
Səndən çəkinir hər kəs onunçün.

Dalğın baqışından qaçar insan,
Bilməm nədən etmiş bəni heyran?
Aləm səni zənn etsə də çirkin,
Lakin bana sor! – bəncə gözəlsin.
Hürr olmaq için xeyli yoruldu,
Eş kəndimə yalnız səni buldum.
Zira sana yar olmayan insan
Zənciri-əsarətdə verir can!
Ruhum irər ülviyyətə səndən,
Sənsiz əzilir, məhv olurum bən.
Qəlbimdə əgər varsa mətanət,
Səndən, yenə səndəndir o qüvvət.
Ümmid ilə insana gələn hiss
Ya kizbü riyadır, ya təbəsbüs.
Lakin sana məftun olan əhrar,
Laqeyd olur, ey yarı-füsunkar!
Miskin yaşamaz, zülmə tapınmaz,
Rahət nə, səfalət nədir anmaz.
Sənsiz yaşasam, bağrım olur qan,
Qoş, gəl bana, ey rəhbəri-vicdan!
Uç, gəl bana, ey həmdəmi-hissim,
Bir dərbədərim, yoq bir ənisim.
Sənsiz yaşamaq bəncə tənəzzül,
Sənsiz gəbərirsem o da bir züll...
Gəl, ruhumu güldür də çəkil, get!
Ya qəlbimi yar, parçala, məhv et!..

SON BAHARDA

Həmşirəzadəm için

Kədərli, sisli bir aqşamdı, ağlıyordu səma;
Bütün üfüqləri sarmışdı möhtəriz, məhcub
Bulutlar... iştə o matəmnisar dəmdə bana
Uzatdı dəsti-qəza pək acıqlı bir məktub.

O bir kitabeyi-məqbərđi, eyləyincə nəzər,
Gözüm qarardı, təəssürlə münfəil, məbhut.
Düşündüm, ağladım; artıq o şəb sabaha qədər,
Gözümdə dalğalanıb durdu süslü bir tabut.

Sənin o nuri-təbəssüm saçan dodaqlarını,
O nazlı çöhrəni andıqca tirə oldu xəyal.
İnanmaq istəmiyordum ki, gül yanaqlarını
Əcəl xəzan kibi çöksün də eyləsin pamal.

Yazıq!.. O yaşda kim ümid edər ki, böylə, sənin
Bahari-hüsnün olur zibi-hicləgahi-ədəm?
Doquz yaşında umulmaz bir iftiraqi-həzin!
Əcəb, şükufeyi-sevdamısın?¹ Nəsin? Bilməm...

Niçin, niçin solu verdin, zavallı Mə'suməm?
Yaraşmıyor o kəfən duşi-nazəninində!
Nədir o çini-müəbbəd, quzum, cəbinində?
Bu kainata nədən küsdün, ey mələk, bilməm!?!..

Nədən həyata gücəndin? Bilinmiyor səbəbi;
Xudamı gördü səzavar qürbi-rəhmətinə?
Kitabi-hüsnünü bir şe'ri-naşənidə kibi,
Oqur-oqur, doyamazdım onun səbahətinə.

¹ Şükufeyi-sevda – Bir qaç gündə açib solu verən bir çiçəkdir (müəllif).

Anar o dəmləri bən şimdi müztərib, düşkün,
Kamali-yə'slə tiflanə ahu zar edərim.
Səninlə, baq, sənin alami-həsretinlə bu gün
Ənini-matəmə bənzər bütün nəşidələrim.

Gözümdə şimdi cihan bir sərabi-giryənümud...
Bütün təbiəti sarmaqda bir məlalü kədər;
Sevimli, tazə çiçəklər olub xəzanalud,
O hüsni-naimi-cavidə sanki matəm edər.

Yarın sənin kibi onlar da həp sönüb bitəcək,
Bu gündən iştə o solğun, vərəmli çöhrələri
Yarınki levheyi-matəmgüzini ərz edərək,
Diyor ki, hər fərəhin var sonunda bir kədəri.
Əvət, gözəl mələyim! Hər səfa ələmlə bitər;
Bu bir lətifeyi-qüdrət, bu bir həqiqətdir.
Fəqət bahari-şəbabında bir şükufeyi-tər
Açılmadan sararıb solsa, mütləqa acınır.

Bu nüktə, iştə, budur ruhumu müəzzəb edən,
Düşündürən bəni ancaq bu... yoqsa inləyərək -
Sönən həyati-bəşər sadə bir təhəvvüldən,
Bir inqilabi-həzindən ibarət olsa gərək...

İstanbul, 1909

Müxtəlif seirlər

***

Verdim o gün ki, zülf-i-pərişanə gönlümü,
Saldı nigar o zülf-də zindanə gönlümü.

Yalvardım iczinən ona, bəlkə xilas edə,
Zənciri-zülfə bağladı divanə gönlümü.

Hər qədr uydum ol büti-tərsa cəmalinə,
Yandırdı şəm'i-hüsnə çü pərvanə gönlümü.

Gülzari-hüsnə Yusifi-dil çıxdı seyr edə,
Saldı o yar çahi-zənəxdanə gönlümü.

Etdikcə mən məhəbbət o kafər balasınə,
Etdi cəfayi-naz ilə viranə gönlümü.

Vəslə yetirməyib, gecə-gündüz fəraqdə
Təbdil edibdi lələsifət qanə gönlümü.

Bəzmi-vüsələ həsrəti-ümmidvar idim.
Saldı bəlayi-firqətə məstanə gönlümü.

Gülçini-binəva idim, oldum müridi-şeyx,
Yandırmışam mən atəşi-hicranə gönlümü.

QƏZƏL

Qəlbimi çaldı yarın nazla Məsiha nəfəsi,
Nə edim, yoxdu yazıq aşiqinin dadrəsi.

Məni məftun eləmiş nazlı gözəllər daim,
Bircə an da könülün eşqə azalmaz həvəsi.

Kimə izhar eləyim dərdimi, öldüm qəmdən,
Nə ürək qaldı, nə yarın mənə xoş söz deməsi.

Vermişəm qəlbimi bir işvəli tərza qızına,
Ki çox aşıqlər ilə dolmuş onun dairəsi.

Ona huri demərəm, huridə olmaz belə naz,
Görməmişdir belə bir nazlı bəşər silsiləsi.

Qəlbimin Yusifini saldı zənəxdan çahına,
Sanki bir bülbülü həbs etdi onun can qəfəsi.

De yazıq Gülçinə, məcnunluğunu tərək eləsin,
Çünki Leyli dövəsindən kəsilib zəng səsi.

(Farscadan tərcümə edən M.Soltan)

QƏZƏL

Ruhumda yar üçün yenə sevda cəlalı var,
Hüsnündə gör onun necə Yusif cəmalı var!

Açmışdı qol-qanad yenə şəhbazi təb'imin,
Eşqin fəzası övcünə uçmaq xəyalı var.

Yəqub kimi kor oldu gözüm ağlamaqla, ah,
Çün Yusifin fərağı ucundan mələli var.

Ay üzlü yarımın qədi bir sərvdir səhi,
Üzdə günəş, qaşında gözəl cüt hilalı var.

Səhvən qədinə sərv dedim, sərv bağlıdır,
Yaqut ləblərində onun mey xisalı var.

Almış xumar gözləri səbrü qərarımı,
Etmiş şikar könlümü, qətl ehtimalı var.

Qəddim əyildi ol sənəmin əyri zülfütək,
Qəlbim əsiri oldu o zülfün, zəvalı var.

Zahid! Nəsihətin bizə lazım deyil, burax,
Yarın dodaqlarında da Kövsər zülalı var.

Gülçinə yar vəsli behiştədən də yaxşıdır,
Çox söyləmə ki, orda pərilər vüsali var.

(Farscadan tərcümə edəni M.Soltan)

QƏZƏL

Məndən fələk ayırdı vəfaişə yarimi,
Tar etdi zülfi-yar kimi ruzigarimi.

Səbrim tükəndi, yox qəmi-hicranə taqətim,
Hicri-nigar əlimdən alıb ixtiyarimi.

Bir əhli-dərd yoxdu bu viranə şəhərdə,
Tainki kəşf edim ona mən hali-zarimi.

Dərdi-fəraq dəhrdə bir müşkül əmr imiş,
Ya Rəb, tükətdi taqətü səbrü qərarimi.

Bəzmi-vüsələ məhrəm olan vəqtdə bilmədim
Məndən fələk kənar edər ol gülüzarimi.

Bir aşiqəm ki, lələsifət tuş qılmışam
Tiri-bəlaya mən bu dili-dağdarimi.

Ya Rəb, əsib səmumi-cəfa bir dəqiqədə
Qıldı əvəz xəzana mənim növbaharimi.

Başə əcəl yetişdi, fəraq öldürür məni,
Bir görmədim o ahu baxışlı nigarimi.

Hər kəs ki, Arifa, çəkib eşqin bəlasini,
Mən' eyləmöz görəndə mənim ahü zarimi.

QƏZƏL

Olubdu qəlbimə hakim mənim məlali-vətən,
Başımda şur ilə məskən salıb xəyali-vətən.

Vətən, vətən deyərək hər diyara səs salıram.
Düşərmə bircə dilimdən mənim məqali-vətən¹?

Vətən məhəbbətini əmr edibdi peyğəmbər,
Xoş ol kəsə, ona həmdəm olub vüsali-vətən...

Neçün şərəfətini, fəxrini verib əldən,
Bu qədər yurduna biganədir ricali-vətən?

Ürək dolubdu nədən, sanki qan piyaləsidir,
Tapıbdır əksini qəlbimdə bəlkə hali-vətən?

Zəmanə ötsə də möhnətli, qanlı qəlbimdən,
Əminəm, heç də silinməz bu ibtizali² – vətən.

Tərəhhüm eylə mənə, hüdhüdi-Səba, çatdır,
Səlamımı eşidə bəlkə növnihali-vətən.

Gərəkdi əzm ilə, hümmətlə ittihad etmək!
Sizinlə bağlıdır iqbalü həm zəvali-vətən.

Əgər sual edələr Salikin xəyali nədir?
Deyin həqiqəti, ancaq olub məali-vətən.

(Farscadan tərcümə edəni İ.Cəfərpur)

¹ Vətən söhbəti (*red.*)

² Zillət (*red.*)

HACI ZEYNALABİDİN TAĞIYEVİN YARDIMI MÜNASİBƏTİLƏ

Ədiblərin qələmi belə hekayə yazdı,
Bülbüllərin dilindən gülzarə namə yazdı.
Şən nəğməli tutilər yaşıl rəngli qələmlə,
Çox bəzəklər yaratdı, gülşənsərəyə yazdı.
Hər ölkədə, diyarda, şəhər, kənd məktəbinə,
Namələrlə bərabər çoxlu xitabə yazdı.
Məclislərdə deyilən sözlər, xitabələrdən,
Onun üçün katiblər bir çox hekayə yazdı.
Naxçıvanda gözəl bir yeni məktəb açıldı,
O böyük şəxs adına daşda abidə yazdı.
Müsəlmanlar onunla sevindi, fərəhləndi,
Sözsüz bu bir dərmandır, xalqın dərдинə yazdı.
Budur o səxavətli Hacı Zeynalabidin,
Soyadı Tağıyevdir, həmin ünvanə yazdı.
Min manat bəxşiş verib, böyük bir yardım ilə,
Yerlərdə və göylərdə bir parlaq ayə yazdı.
Tükənməz ətasilə ümumxalq arasında,
Günəş kimi nur saçmış geniş səmayə yazdı.
Qızların təhsiliyçün bir çox məktəblər açdı,
Onlar üçün arxayın, möhkəm himayə yazdı.
Qadınlara oxumaq, böyük ya kiçik olsun,
Daha lazımdır hər bir şeydən ziyadə yazdı.
Bakıda mədəniyyət işıqları yandırdı,
Mətbuat onun haqda hər gün bir namə yazdı.
Dəmiryol işlərini əlinə almasıyla,
Şəni müsəlmanların qalxdı ucayə yazdı.
Kimdir Hatəm Tai ki, ona bərabər olsun,
Tayı yox, Süleymana onu həmpayə yazdı.
Avropadakı məşhur jurnal, qəzetlər belə,
Haqqında çox təriflər deyib məqalə yazdı.
Nuşirəvana bənzər, ölməzdir o, yaşayar,

Adı itməz, ömrünə olmaz nəhayə yazdı.
 Səxavətin gücilə bütün dərdlər sağalar,
 Səxavətlə mis belə dönər kimyayə yazdı.
 Elm əsasını qoyan, maarifin hamisi,
 Elm əhlinə süd verən mehriban dayə yazdı.
 Bir çox pullar sərf etdi elm, hünər yolunda,
 Müdrik adı, şöhrəti qalxır səmayə yazdı.
 Biliyin faydası var həm dünya, həm üqbada,
 Biliklə əldə olar məqsəd və qayə yazdı.
 Elm – gülüstandırsa, o, elmin bağbanıdır,
 Çiçəklənəcək məktəb yaxın zəmanə yazdı.
 Ağaclar yaşllaşır elmin işığı ilə,
 Geyindirir onları yaşıl qəbayə yazdı.
 Çox çəkmədən ağaclar gözəl meyvələr ilə,
 Rəngarəng incilərdən alar pırayə yazdı.
 İndi Qafqaz əhlinə vacibdir elm oxumaq,
 Göz açmalıdır əhli işıq dünyayə yazdı.
 Başqa millətlər hamı bəhrə almış elmdən,
 Bizə qalmışdır ancaq baxmaq ətayə yazdı.
 Xarici xalqlar daim hərəkətdə zamantək,
 Ümidi müsəlmanın qalmış ah-vayə yazdı.
 İndi hamıdan artıq elm gərəkdir bizlərə,
 Savadsızlıq qul edər, salar bəlayə yazdı.
 Naxçıvanda başlanmış yeni tədbir bu yolda,
 Şükr olsun o qüdrətli, böyük Xudayə yazdı.
 Digər xalqlartək bu xalq elmə sahib olacaq,
 Bu xalqın ümidinə yoxdur nəhayə yazdı.
 Xalq elçiləri ömrü uzun olsun, əbədi,
 Elmin talibləri də çatsın səfayə yazdı.
 Çox çəkməz ki, bizlər də mədəniyyət alarıq,
 Şükür böyük Allaha, o bihəmtayə yazdı.
 Hacı Zenalabidin uzun illər ömr etsin,
 Rəhim Allahdan olsun ona himayə yazdı.
 Tai istərdi olsun səxavətdə ikinci,
 Damla olmaz bərabər sonsuz dəryayə yazdı.
 Ondən minlərlə yardım edildi məktəblərə,
 Çatdıraq Şərqi xalqını parlaq ziyayə yazdı.

Durduqca dünya, adı çıxmayacaq yadlardan,
Heç vaxt olmayacaq o, xalqa biganə, yazdı.
Allah bəndəsi içrə sən yeganə yaranmış,
Dövrən şahitək saldın sən yerə sayə yazdı.
Adın böyük, lakin çox təvazökar olmusan,
Səni kiçildən nadan düşsün bəlayə yazdı.
Oxutdun yeni sistem müəllim məktəbində,
Baxma, deyildi sənə minlər kinayə, yazdı.
Göndərildi bu şeir şagirdindən Sidqiyə,
Nöqsanlı olsa da o, böyük ustadə yazdı.
Bu sözləri ən kiçik şagirdin yazmış sənə,
Odlu şam ətrafında uçan pərvanə yazdı.

(Fars dilindən tərcümə)

MƏRSİYƏ

Kərbəla padşahının adını eşidən kəs,
Dərhal o əza məclisinə matəm saxlar.
Matəm məclisində başına döyər,
Həmin məclisdə şah ilə gəda arasında fərq olmaz.
Ey ürək, sən bir an da bu müsibətdən qafil olma,
Cəza günündə onun şəfaətindən başqa heç bir
mükafat yoxdur.

Əgər bir an açıq gözlə baxsan,
Şəhidlər ağası, susuz şaha sən;
Fatimə bir küncdə kədərli oturduğunu görərsən.
O gecə nalə edərək, əza saxlamışdır.
Oğlunun cənazəsinə baxaraq, deyir:
Məgər sənin qatilin Allahdan şərm etməyib?
Zeynəb isə göz yaşlarını axıdaraq,
Səhərdən axşamadək şəhid şahına
matəm saxlamışdır.

Bir an, Arif, bu müsibətdən qafil olma,
Ariflər məclisinə sənin vücudun bir qənimətdir.

(Fars dilindən sətiri tərcümə)

NÖVHƏ

Gönlüm quşu geyib genə matəm libasını,
Ağaz edibdi nəğmeyi-möhnət fəzasını.
Gəlmiş fəğanə neytək ucaldıb nəvasını,
Bərpa qılıb nə növ müsibət əsasını,
Ta bir doyunca saxlıya millət əzasını.

Millət vücudi fani olub, iki göz qalıb,
İslam dini tərək olub, ancaq ki, söz qalıb,
Xaki-vətən həvaya gedib, bəlkə toz qalıb,
Sönmüş təməddün atəşimiz, bircə köz qalıb,
Söndürmək istiyorlar onun da ziyasını.

Olduq cəhalətilə əcəb dəstgiri-ğəm,
Hər səmtdən bizə yetişir möhnətü ələm.
Tab eylədik nə zillətilə, yetdi hər sitəm.
Məhsub qıldı bizləri əğyari-kəl'ədəm,
İndi rəva bilir bizə hər bir cəfasını.

Bihimmət olduq, olmadı bizlərdə bir xəyal,
Əğyar içində olduq odur kim füsürdəhal,
Çün əmr edibdi himmət için mürşidi-kəmal,
“Han təqləül-cibal məə himmətür-rəcal”¹
Himmətlə kəsb ediblə, təməddün səfasını.

Hər millət öz hüququna çox mail oldular,
Hər bir rəşadət eylədilər, sail oldular.
Axırda istədiklərinə nail oldular.
Odlar töküldü gərçi, vəli xoşdil oldular,
Çox kimsə çün məmatda tapmış bəqasını.

¹ “Kişilərin himməti dağı yerindən qaldırar”

Qismət gər istəsən sana abi-həyat ola,
Zülmata qoy qədəm ki, nəzərdə məmat ola,
Heyhat o kəs ki, nərdi-məarifdə mat ola,
Lazımdı nərdbaz üqulül-zəvat ola,
Millət yolunda gözləyə ta haq rizasını.

Hər millət öz təriqinə hürriyət axtarır,
Kəsb etdigi məarifə bir qiymət axtarır,
Hər nəhv olursa, öz işinə surət axtarır.
Cəhd ilə müslimin özünə töhmət axtarır,
Geymiş həmişə əgninə qəflət libasını.

Gözdən rəvadi su yerinə xuni-dil gələ,
Qan ağla, ey bələli göz, aramsan hələ?
Aləm köçüb, yatıbdı bizim miri-qafilə,
Va həsrətə, əcəb işimiz düşdü müşkülə,
Bu işlərin fəna görürəm intihasını.

Ögrətdi bilmirəm bizi kim bu cəhalətə?
Vəhşilik irs olub bu gün əbnayi-millətə.
Mö'tad ediblə yaxşı bizi xabi-qəflətə.
Biz millətin ayılmağı qaldı qiyamətə,
Baislərin Xuda özü versin bəlasını.

Oldu əcəb bu əsrdə pəjmürdə halımız,
Lal oldu qəflətilə lisanü məqalımız,
Nə ar var, nə elmü hünər, nə kamalımız,
Yox bircə məktəb açmağa əsla xəyalımız,
Ta görməyək bu halilə millət bəlasını.

Həll eyləmək qabaqca gərək tez bu müşküli,
Bilsin vətən çocuqları əvvəl vətən dili.
Gəlməz nəvayə görməsə bülbül çəmən güli,
Təsdiq edər danışdırasan hər bir aqili,
Hər millət öz dilində tapıb müddəasını.
İşlər fənadi, bir neçə məktəblər olmasa,
Onlarda cannisar müəllimlər olmasa,

Qafqazda yox müəllimimiz, digər olmasa,
Bunlar ki, var səlahidi, vallah gər olmasa,
Mütləq xərab ediblə təməddün binasını.

İslamdan qalan bizə bir ad olub fəqət,
Cəhlilə mə'rifət evi bərbad olub fəqət.
Əbnayi-millət öz dilinə yad olub fəqət,
Cansız vücudlar bizə ustad olub fəqət,
Viran ediblə zülmilə millət əsasını.

Bu xoş zamanda yüz çevirib bəhcət aləmi,
Qılmış əhatə ne'məti-hürriyyət aləmi,
Ləğv oldu müstəqilə olan devlət aləmi,
Huşyar olun, amandı, gedib qəflət aləmi,
Şimdi hamı ucaldır ədalət livasını.

Xan, bəy zamanı getdi, ədalət zamanıdır,
Keçdi cəhalət aləmi, qeyrət zamanıdır.
Xam olmuyun ki, mütləqa devlət zamanıdır.
İndi maarif əsri, səadət zamanıdır,
Hər millət öz hüququnun istər bəhasını.

Qafqazda fikr qılsala sahibkəmallar,
Artıq tənəbböh artırı bu qilü qallar,
Hər bir gönüldə nəqş olunub min xəyallar,
Öz cəhlimizlə yetdi bizə infiallar,
Seyr etdik elmsizliyin axır vəfasını.

Oldu bəlayi-millətə hər kəs ki, mübtəla,
Əhli-vəfadi, bişək, olub layiqi-bəla.
Dilxun olubdu Saliki-biçarə bərməla.
Millət qəmilə az qalıb axır cünun ola,
Hər dəm odur ki, neytək ucaldır nəvasını.

Xeyirxahi-vətən: H.Rasizadə

"İrşad", 18 yanvar 1906

**HALİ-ƏSƏFİŞTİMALIMI TƏSVİRDƏ
BİR AHİ-MƏZLUMANƏ:**

Hər kəs aləmdə bir bəlaya düçar
Olur, amma bənim kibi olamaz.
Künci-möhnətdə qalmışam naçar,
Şu gönül dərdinə dəva bulamaz.

Ğəmi-hicrilə biqərar olmuş,
Çünki məhcuri-bəzmi-yar olmuş.

Gönlümün halını edər təsvir
Ruyi-zərdimlə çeşmi-xunbarım,
Əhli-zevq istər eyləsin təqdir
Ki, nasıl yarımış bənim yarım.

Hər kəsin zikri bəzmi-zevqü səfa,
Virdim olmuş bənim də va əsəfa.

Edər eşq əhli rəsmi-yara məraq,
Ehtimal, alsın onla həsrətini.

Yarım olmaz bənim gözümdən iraq,
Bulmuşum çün gönüldə surətini.

Yürəgim rəngi-ərgəvan olmuş,
Ərimiş, laxta-laxta qan olmuş.

Bana layiq görürsə əhli-qərəz,
Bənzətim yarımı çəmən gülünə.

İstəməm, versələr cihanı əvəz,
Dağınıq zülfünün kəsik telinə.

Deyəməm ki, nə dürlü zibadır,
Xələt ol yara qanlı dibadır.

Yaralar cismi-nazəninində
Qızarır, sanki qönçeyi-güldür.

Zə'f məşhuddur cəbinində,
Bəncə təsviri-halı müşküldür.

Məhv olur fikr edincə cismü tənim,
Aman Allah! Odur bənim vətənim!

Bir zaman şu vətən maarifcə
Sayılırdı yer üzrə bir gülşən.
Kəsbi-qəflət edib təsadüfcə
Şimdi olmuş libası qanlı kəfən.
Get-gedə qabili-zəval olmuş,
Ayaq altında paymal olmuş.

Biz, həqiqət, zavallı yavrularız,
Şu vətən bir sevimli validədir.
Əbəs əğyardan vəfa umarız,
Babamız yoq ki!? Şöylə haldədir.
Bizə göz dikmiş ol vəfa kanı,
Mədərin yavrusilədir şanı.

Ey vətən! Ey gönül pərəstarı!
Var ümidim, qüsura baqmıyasan,
Bizə tərcih edib də əğyarı
Bırağıb nari-hicrə yaqmıyasan.
Səni bu hala saldı qəflətimiz,
Daha əfv et, yetər nədamətimiz.

Gülüyor həp tamam əhli-cihan
Şu əsəfiştimali-halimizə,
Aman Allah! Nə dərdi-bidərman,
Gəliyormiydi hiç xəyalimizə?
Bizi, ey yer! Yarıl da kamına çək!
Eyidir bu həyatdan ölmək.

Mayeyi-iftixarı ər kişinin
Vətən uğrunda bəzli-himmətdir.
Lafə baqmazlar, işlə hər kişinin
İşi ayinəsində müsbətdir.

Qeyrət istər ki, can nisar edəlim,
Mədəniyyətlə iftixar edəlim.

Daha məhv etdi artıq istibdad,
Yaqdı zülm atəşinə canımızı.
Oldu hər bir hüququmuz bərbad,
Dinləməz kimsə əlamanımızı.

Bu nə dəhşətli haldır, ya Rəb,
Biləməm ki, nədir bu hala səbəb.

Ey vətən! Səndə parlayanda ziya
Büsbütün əhli-qərb cahilimiş.
Şimdi bulmuş vüqu əksi-qəza,
Əcəba bu nasıl təğafilimiş?

Kim təsəvvür edərsə bu hali,
Varlığı hissədən olur xali.

Bizi bu hala sevgi edən biar
Mütləqə xabi-cəhlə talmış imiş.
Bizi iğfal edən zaman əğyar
Devri-ələmcə mat qalmış imiş.

Şimdi qeyrət edərsə millətimiz,
Yenə evdət edər səadətimiz.

Hər şita bir baharı mevcib olur,
Vardır əmniyyətim bu hala bənim.
Yenə onlar ən əski halı bulur,
Hiç məraq etmə, nazənin vətənim.

Bana gəl! Gəl bana, zavallı vətən!

Hiç unutmam səni bu halilə bən.

Dəxi yad etmə bir də mafatı,
Möhtəmil, şahrəha yol bulalım.
Hələ saçmaqda ol füyuzatı,
Ləməatilə feyziyab olalım.

Vardır ümmid sübhi-iqbalə,

Şəbi-hicrana yoqmu dünbələ!?

QOCA BİR TÜRKÜN VƏSİYYƏTİ

Yavrularım! Ey ömrümü şənləndirən, güldürən,
Alnı açıq oğullarım, gözəl, yosma qızlarım,
Bir qayəsiz uçurum var, ayrılmıyor önümdən,
Ömrüm vəfa etməz bana, bəlkə pək az yaşarım.

Artıq bana dar gəliyor həp şu əngin üfüqlər,
Sanki ruhum qanatlanıb şimdi pərran olacaq.
Qarşımızda yanğın kibi görünən al şəfəqlər,
Ehtimal ki, yarınki gün bəni sönmüş bulacaq.

Əcəl güclü, bən gücsüzüm, kimsə ondan qurtulmaz,
Toplaşınız, vardır sizə bir qaç sözüm, dinləyin.
Getməliyim, vəsiyyətsiz ölsəm ruhum şad olmaz,
Qulaq verin sözlərimə, birər-birər bəlləyin.

İlk istəyim: hiç bir zaman sevgidən əl çəkməyin,
İnsan oğlu sevgi için yaratılmış, doğmuşdur.
Yer yüzünü qardaş bilin, insan qanı dökməyin,
Bu dünyada bir qaşığı su çoq zalımlar boğmuşdur.

Kimsəyə kin bağlamıyın, yigit olun, mərd olun,
Vicdanınız elmas kibi nur saçaraq parlasın.
Qonum-qomşu, yaqın-uzaq hər kəslə həmdərd olun,
Qırıq gönülləri yapın, bıraqmıyın sızlasın.

Zülmə hərgiz yaqlaşmıyın, doğru yoldan şaşmıyın,
Tanrı haqdır, haqqı sevər, ədalətdən xoşlanır.
Yaltaqlığa imrənməyin, kibrə hiç yanaşmıyın,
Öz haqqını bilməyənlər ən sonunda daşlanır.

Arslan kibi cəsür olun, fəqət haqsız çıqmayın,
Haqsızlığa qarşı qoyun, bıraqmayın şımarsın.

Zalımları, cəlladları çeynəyin, hiç qorqmayın,
Türk milləti, görülməmiş, boyun büksün, yalvarsın.

Baq! Şu yanda gülümsüyən yeni doğmuş ay nədir?
Şəfəqlərin doğurduğu bir qızıdır ki, hər yerdə
Türk adını e'lan için bir səmavi aynədir,
İştə! Bizim tariximiz... həm yerdə, həm göylərdə.

Ey sevgili quzularım! Sizdən bən ayrılırkən,
Bəndən sizə son vəsiyyəət: hərgiz məhzun olmayın.
Vicdanımla, namusumla yaşar, haqqı bilirkən,
Güclükmü var himmətinə qavuşmaqda Tanrının!?

Namus, vicdan insanlarda iki böyük qanatdır,
Onlar ilə Adəm oğlu yüksək göylərdən aşar.
Namus, vicdan bizlər için daimi bir həyatdır,
Türk eli həp o hiss için doğmuş, onunla yaşar.

Bir millətin tarixidir kökü, yurdu, yuvası,
Tarixiniz baş ucundan hərgiz əskik olmasın.
“Altay” dağı, “Makan” çölü, həm də “Yasın” ovası”¹,
Birər aydın səhifədir, hər türk gərək anlasın.

Südü təmiz, əsil oğul bilməzmi ki, əcdadı
Nasıl doğub yaşamışlar, nə ərliklər etmişlər.
Bilməli ki, tez məhv edər zaman nankor evladı,
Öz nəslini unutanlar çoqdan sönüb getmişlər.

Bir millət öz kökü üstə bitər, böyür, yüksəlir,
Köksüz ağac çabuq qurur, çiçək açmaz, bar verməz.
Baqın, görün tarixiniz sizə nələr göstərir,
Həp şərəf, həp böyüklükdür, ancaq şaşılar görməz.

Mərd atalar yigitlikdə nam almamış yalınız,
Ta əskidən onlarda var elm, hikmət həvəsi.

¹ Bu yerlərin hər üçü türk tarixi-ümumisincə böyük bir əhəmiyyəti haizdir – H.C.

Günəş kibi tarixləri parlatıyor, baqsanız,
Səmərqəndin darülfünunları, rəsədxanəsi.

Əvət, arslan yavrularım! Türk eli həp şanlıdır,
Elmas kibi ləkəsizdir, saqın, qafil olmayın.
Əsr, iyirminci əsrdir! Vəzifəsi pək ağır...

Arş iləri!
Qonşular yol aldı, geri qalmayın!

BƏNİM TANRIM

Hər qulun cihanda bir pənahı var,
Hər əhli-halın bir qibləgahı var,
Hər kəsin bir eşqi, bir ilahı var,
Bənim tanrım gözəllikdir, sevgidir.

Həzz etmədim firqədən, cəmiyyətdən,
Zevq alamam hərbdən, siyasətdən,
Bir şey duymam fəlsəfədən, hikmətdən,
Bənim ruhum gözəllikdir, sevgidir.

Gözəl sevimlidir, cəllad olsa da;
Sevgi xoşdur, sonu fəryad olsa da;
Uğrunda bənliyim bərbad olsa da,
Son dildarım gözəllikdir, sevgidir.

Gözəlsiz bir gülşən zindana bənzər,
Sevgisiz bir başda əqrəblər gəzər,
Nə görsəm, hanki bəzmə etsəm güzər,
Həp duyduğum gözəllikdir, sevgidir.

BİR ZAMANLAR

Bir zamanlar sənin pəmbə kölgəndə
Pək bəxtiyar idim, nazlı dilbərim.
Hənuz bəxtiyarlıq duyulmaz bəndə,
Yalnız gülümsərdi məhzun gözlərim.

Ayrılıq nə yaman dərd imiş, aman!
Sənsiz halım gündən-günə pərişan,
Vüslət dəmlərini anar da hər an,
İzlər yollarını yorğun gözlərim...

Sənsiz bütün duyğularım bunalmış¹,
Zehnim, fikrim durmuş, həp dona qalmış,
Uyqum çəkilməmiş, gönlümü qəm almış,
Yalnız arar səni vurğun gözlərim.

¹ Sıqılmış, boğulmuş

NOVRUZ BAYRAMI

İştə novruz! Yetişdi fəsli-bahar,
Gəldi işrət zamanı, qardaşlar!
Nə gözəl bayram... Ah, nə xoş fürsət!
Sayılır əhli-zevqə bir ne'mət!..
Böylə şad gün düşərmi bir də ələ?
Keçirin beş gün ömrü ləzzət ilə.

Yalnız hanki evdə yas varsa,
Bir onun borcudur ki, tutsun əza.
Birinin ölsə qardaşı naçar,
Qara bayram tutar... bir adət var.
Hər kimin yoqsa böylə bir üzri,
Eysü nuş eyləsin o... yoq zərəri.
Gərçi "əlmömünün üxüvvə" demiş
Əmri-peyğəmbəri hekayə imiş.
Cümlə qardaş, diyor Rəsuli-Xuda,
Hanki islamədir bu söz əcəba?

Bəlkə bir başqa xəlqədir bu kitab?
Nəyə lazım, canım, sıqıntı, əzab.
Bütün İranda, cümlə Balkanda,
Çırpınır qardaşın qızıl qanda!
İştə bir qətlgaha dönmüş yer!
Məhv olan yüz deyil ki! Yüz bindir.

Ana! Həmşirə! Ey nişanlı gəlin!
Siz də əsla sıqılmayın, sevinin.
Əzilib məhv olursa ailələr,
Sizə aid deyil bu qəmli xəbər.
Getmə iffət, kəsilə əmcəklər,
Sevinin!.. İstəməz düşüncə, kədər.

Bütün aləm dağılsa, od tutsa,
Bizə lazımdı şimdi zevqü səfa.
Bir müsəlman ki, onda qeyrət var,
Sevinir, keyf edər, çalar, oynar.

Sevinin! Zurna, toy çalın, sevinin,
Nə gözəl bayram! Of, gülün, sevinin!
Dinə, namusa küsdünüzsə, gülün!
Sevinin, həp gülün!.. Nə nəş'əli gün!?

“İSMAYIL BƏY”

Məktəb çocuqlarına

İsmayıl bəy, o bir böyük türk idi,
Bir günəşdi, Krım üfüqlərindən
Parlayıb ətrafı nura qərq etdi,
Yıldızlar yaratdı şəfəqlərindən.

İsmayıl bəy türk yurduna şan verdi,
Öksüz, ölgün millətində can verdi.

İsmayıl bəy açdı yumuq gözləri,
Açdı sağır qulaqları, dinlətdi.
Qan coşduran ruhlu, kəskin sözləri
Dilsizlərə yürək verdi, söylətdi.

İsmayıl bəy türk yurduna şan verdi,
Öksüz, ölgün millətində can verdi.

Ərəb, əcəm, xüsusən türk evladı,
Qəlbində bir yığım məhəbbət bəslər.
Böyük tanır o sevgili ustadı,
O fazil mürşidə bin hörmət bəslər.

İsmayıl bəy türk yurduna şan verdi,
Öksüz, ölgün millətində can verdi.

Onun məsləki bu idi daima:
“İşdə birlik; dildə, fikirdə birlik...”
İş, fikir, dil birliyi, olmayınca,
Əvət, pək çətindir cihanda dirlik.

İsmayıl bəy türk yurduna şan verdi,
Öksüz, ölgün millətində can verdi.

İsmayıl bəy ölməz, yaşar, həp yaşar,
Tarixlərdə, gönüllərdə, dillərdə.
Böyük ruhu yüksək göylərdən aşar,
Böyük adı yad olunur hər yerdə!..

İsmayıl bəy türk yurduna şan verdi,
Öksüz, ölgün millətinə can verdi.

1914

TÜRK ƏSİRLƏRİ ¹

Erkək, qadın, əskər, çocuq, ixtiyar
Əsir deyə, binlərcə türk evladı:
İssız bir adanın qoynunda sizlər,
Sorulmaz dərdi, duyulmaz fəryadı.

İştə kinli bir məzarlıq ki, hər gün
Yığın-yığın insan yutar da, doymaz;
Sağlam vücudlar belə düşkün, ölgün,
Ümitsiz bir heykəldən fərq olunmaz.

Gülümsərlər, fəqət həp gözlərində
İntiqamlı şimşəklər çaqar, durur.
Çırpınırlar, solmuş bənizlərində
Bir çoq gizli, sönük əməllər uyur.

Yalnız soğuş, yağmur, bora, fırtına
Oqşar durur şu məhzun gönülləri;
Üryanlıq, xəstəlik, aclıq bir yana,
Susuzluqdan həp qurumuş dilləri.

Amansız qartalın vəhşi dırnağı,
Mə'sum yavruları didib parçalar.
İştə ədalət! Yılanlar yatağı
İnsanlara məskən verilmiş qərar.

Nərdə o sərxoşlar ki, həp "qardaşlıq,
Birlik, bərabərlik" deyə sayıqlar.
İştə bir vəhşət ki, çəkilməz artıq,
Dost deyil, düşman belə görsə ağlar.

¹ Bakıda, Nargin adasında.

QAÇQIN

Örtünmə, dur! Kimsin, nerəlisin sən?
Gözəl qaçqın, başı bəlalı qaçqın!
Gül ki, nur saçılısın qönçə ləbindən,
Ey hər halı mələk ədalı qaçqın!..

Zülfünü qoynunda bəsləmiş gecə,
Süzgün gözlərin, gül yüzün pək incə,
Gönül məst olur sən gülümsədikcə,
Ey nazlı dağların maralı qaçqın!

Bən istərim ömrüm səninlə gülsün,
Söylə, nə dərdin varsa anlat bütün;
Aman, nə oldu ki, sən böylə düşdün
Yurdundan, elindən aralı, qaçqın!

Ah, səni gördüm də dağıldı huşum,
Vuruldum sana, sanki bir sərxoşum,
Bən də sənə kibi qərib bir quşum,
Gəl bana, ey gönlü yaralı qaçqın!..

SOLĞUN MƏNƏKŞƏLƏR

Bir müsəmirə xatiratından.

Boynu bükük, ey öksüz mənəkşələr!
Ah nə çabıq sarardınız, soldunuz?
Nərdə o dünkü sevdalı nəş'ələr?
Nədən böylə həp pərişan oldunuz?

Şəfəqdən doğma ləbləri öpərkən,
Siz ki bəxtiyarca gülümsərdiniz;
Yoqsa o nurdan dökülmüş əllərdən
Ayrılınca, çiçəkləndi dərdiniz?

Gözəl, hər halınız gözəl... Daima
Xəstə gönlüm oqşar sizi, alqışlar;
Uf, nədənsə pək doqunur ruhuma
Vərəmli çöhrələr, məhzun baqışlar...

ÇƏLİK QOLLAR

(Bakı işçisinə)

Onlar, o çəlik qollar, o qollardakı qüvvət
Saçmaqda quduz kinlərə dəhşət,
Yoq, bir daha görməz o çəlik qolları zəncir,
Çıldırda da hər qanlı cihangir.

Tunc yüzlü böyük dalğa! Sənin qüdrətin aydın,
Düşmanları daim heçə saydın,
Qoş sülhə, çalış, aləmə qüvvətlə işıq ver,
Çarpışmaq üçün əzmini göstər.

Ey şanlı əmək ordusu, ey şanlı mübariz!
Çoqlar səni zənn etsə də aciz,
Sən yüksələcək, parlayacaq, parladaçaqsın,
Hər qütbə şətarət qataçaqsın.¹

---

¹ Çelyuskinçilərə işarədir.

ŞƏRQ QADINI

Bən nə idim? Şərqi özilmiş qadını!

(Bir az sükut...)

Bən nə idim? Uf, onu heç sormayınız!
Varlığım bir quru heç!

Keçmişin ən qaba, ən vicdansız,
Kirli dırnaqları qəhr etdi bəni.
Görmədim gün işığı;
Doğduğum gündən əvət tarixin
Pahlı zəncirləri inlətdi bəni;

Hər tərəfdən qara bir mevhumat
Pərdələr çəkdi həmənlə gözlərimə...
Qoparırkən fəryad,
Etdi qanun ilə din istehza
Bənim öksüzçə qırıq sözlərimə.

Yoq, yalan söylədim, aldanmayınız;
Vardı bir çox tapınanlar da bana.
Çünki pək dilbər idim,
Süslü kaşanələrin qoynunda,
Bəni sarmışdı ipəklər, tüllər...
Ağlayırdım gülərək,
Alışb məhbəsə, altın qəfəsə,
Söndürürdüm qaba şəhvətləri bən...

“Pək gözəlsin” qaniçən sultanlar
Bəni öyləncə yapar,
Çox zamanlar da bağışlar birinə,

“Ən nəfis işvəli bir qüvvə” deyə,
Oh, nə miskinə həyat!?
Yeri gəldikdə atarlar Nilə,
Yaxud atəşkədəyə...

Duyğusuz Tanrıya qurban olaraq,
Kül olurdu yənə, qıvrılaraq.
Daha dəhşətli bəla, çirkin isən,
Atacaqlar dərhal
Bir çuqur, bir quyuya, bir kanala.
Yapsalar hər qabalıq, alçaqlıq,
Baş əyərdim susaraq of demədən...
Bir zamanlar bən, əvət, bir heç idim,
Qismətim sillə, dayaq, gönlüm əsir,
Bir böcəkdən də həqir.

Şimdi lakin o dikənlərdən uzaq
Gülərək, oynayaraq,
Yaşamaq zevqini duymaqdayım ancaq, ancaq...
Yox, bən artıq sürünən heç deyilim,
Parçalanmış da qaranlıqdan örülmüş kəfənim.
Gəmirilməz beynim,
İştə, ən şanlı üfüqlərdə uçan
Şərqi azadə, gülər bir qızıyım;
Uca həşmətli fəzalardan aşan
Pəmbə bir yıldızıyım!...

DÜSÜNÜŞÜN İZİ

Düşüncelerin izi, senin için yazıldı

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Düşüncelerin izi, senin için yazıldı

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Poema

Yazıldı. Ortalık, düşüncelerin izi

Ölümün yarı yarıya, senin için

Historeler için, senin için yazıldı

Ölümün yarı yarıya, senin için

Düşüncelerin izi, senin için yazıldı

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Düşüncelerin izi, senin için yazıldı

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Düşüncelerin izi, senin için yazıldı

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

Azıcık düşünceler, azıcık düşünceler

DÜŞÜNDÜM Kİ...

Düşündüm ki, əməl çəmənzarında
Açar qızıl güllər, zümrüt yapraqlar;
Düşündüm ki, ömrün ilk baharında
Al şəfəqlər saçar qonça dodaqlar.

Düşündüm ki, susar qanlı tufanlar,
Keçər zalım fırtınalar, böhranlar,
Çəkilir dumanlar, sönər vulkanlar,
Ninni söylər bana coşqun ırmaqlar.

Düşündüm ki, bitər hicran dəmləri,
Unutdurur canan həp sitəmləri.
Gülzarı süslərkən xoş qədəmləri
Boyun bükər mənəkşələr, zanbaqlar.

Yazıq!.. Ortalığı zülmətlər aldı,
Ölüm yarı yardan aralı saldı,
Həsərlər içində ruhum bunaldı,
Qanatdı gönlümü xain dırnaqlar.

Ay qız¹

Ey səhər yıldızı, ey yosma dilbər!
Utanma gül, bunca nazlanış yetər.
Gül!.. Sussun bülbüllər, qızarsın güllər
Hər gülüşündən, hər sözündən, ay qız!

Gözlərimdə dünya gülər, sən gülsən;
Qiyamət olmaz ki, insafa gəlsən!?

¹ Ay – ey yerinə kullanılmışdır

Aləm bilir, nələr çəkdim, ah, bilsən,
Nələr çəkdim sənin yüzündən, ay qız!

Nazlı xuramanı seyr etdikcə bən,
Vurğun gönül rəqs edər sevincindən,
Olmazmı aşiqə bir busə versən
O ahu baqışlı gözündən, ay qız!?

AZƏR DÜŞÜNÜRKƏN...

“Ə”¹

Azər düşünür... Bəlkə otuz yıldır o hər an
Düşkün bəşərin eşqini, fəryadını inlər.
Yaqdıqca yaqar beynini bir kölgəli böhran,
Əflaka sorar dərini, yıldızları dinlər.
Göz qırparaq ancaq ona yıldızlar edər naz,
Dilsiz və sağır göylər onun halını duymaz.

Bəsləndi küçük duyğusu azadə çocuqkən,
Pək incə tərənnümlər öpən neylər içində.
Vurğundu o həp şe’r ilə ahəngə əzəldən,
Ağlar və gülümsərdi təğənnilər içində.
Hər gün yaralar qəlbini bir sıtmalı rö’ya,
Hər gün uyutur dərini bir nəş’əli xülya.

Atəşkədələr, fırtınalar yavrusu Azər
Coşduqca alevlər və köpüklər kibi çılgın...
Bə’zən bayılıb sər’əli bir heykələ bənzər,
Yorğun gözü həsrətli üfüqlər kibi dalğın.
Bə’zən o baqışlar yenə şimşək kibi parlar,
Qəsvət savuran hiçliyi bir anda yaqarlar.

Bir gün acı bir sis o gülümsər yüzü sardı,
Yalnızlığa imrəndi, uzaqlaşdı bəşərdən.

¹ Hər parçanın əvvəlində “Ə” – əruz, “H” – heca vəznini göstərir.

Bir qulbəyə saqlandı ki, ıssızca məzardı,
Məhrum idi dünyayı saran xeyr ilə şərdən,
Yıllarca dalıb getdi o böhranlı qəfəsdə,
İnsanları özlərdi hər atəşli nəfəsdə.

“Sərsəm, dəli, xudbin!” – deyə itham ilə hər kəs
Bəhs etdilər Azərdən, o aldırmadı əsla!
Həp onca bir alqışla söyüşdən köpürən səs,
Arif keçinənlər ona yan baqmada hala.
Mö'minlərə sorsan edəcək küfrünə fərman,
Dinsizlərə get, onda bulur şübhəli iman.

Azər daha çox zəvq alır aydın gecələrdən,
Hətta sarışın Ay ona gülmüşdü bir aqşam.
Gülmüşdü bulutlar arasından süzülürkən,
“Hürr ol!” deyə qəlbində doğurmuş yeni ilham.
Artıq o sönük çərçivə şəhər Azəri sıqmış,
Səyyah olaraq Ayla bərabər yola çıqmış...

Sevdirmiş içindən ona bir cəlvə həyatı,
İnsanlara qoşmaq və qavuşmaq dilər əl'an.
Duymaq və duyurmaqda bulur zəvqi, nişatı,
Yalnızlığa, ıssızlığa qəlbən edər isyan.
İstər bulut olsun da dənizlər kibi aqsın,
İstər Günəş olsun da qaranlıqları yaqsın.

Gecə aydınlığı və gün doğuşu

“Ə”

İştə aydın və sərin yaz gecəsi
Veriyor Azərə uçmaq həvəsi,
Asmalıqdan yürüyor rəqs edərək,
Hər bəyaz kölgə birər canlı çiçək...
Nəş'ədən səndələyən hər yapraq
Sallanır sanki gümüş bir leylaq.

İncə, yaldızlı, sədəf qumlardan
Keçiyorkən... Ona heyran-heyran
Busələr ərz edərək baqdı gülər
Ta uzaqdan çökən atəşkədələr.
Daldı rö'yalara etdikcə məraq -
Əski mə'budları xatırlayaraq.

Yürüyor, həp yürüyorkən Azər
Duydu sahildə dərin zümzümələr.
Sanki hər zümzümə eylər ilham,
Gecənin ruhuna bir tatlı pəyam.
Bütün əşya hərəkətsiz, səssiz,
Yalnız inlər kibi sevdalı dəniz.
Dalğacıqlar öpüşüb titrərkən
Baqışirlardı göyün gözləri şən,
Yol uzun... yolçu yorulmuş artıq,
Dinlənil durdu saatlarca... yazıq!
O dəmin gördüyü dilbər mehtab,
Xasta bir çöhrəyə bənzərdi xərab.
Ona dan yıldızı bakir bir qız
Kibi heyvətlə gülümsər yalınız.
İştə üstün gəliyor zülmətə nur;
Bəlli, bəsbəlli – səhər yaqlaşıyor.
Sönüyor can çəkişən yıldızlar.
Azər açmış da qanat sanki uçar,
O, Günəşdən daha əvvəl oyanan,
Canlanan şəhrə yanaşmış əl'an.
Bir yeşil bağça ki, sahil boyuna
Nəş'ə sərpərdi, həmənlə qoşdu ona.
Seyr edib bağçayı dinləndi bir az,
Serçələr, gördü, edər razü niyaz.
Həpsi birdən ötüşüb qaynaşaraq
Ninnilər söylədilər oynaşaraq.
Qopdu bir ləhzədə çığlıq, tufan,
Hər ağac dalğası bir başqa cihan...
Bunca alqışlara bəis yalnız
Şu dənizdən doğan altın bir qız.

... İştə dalmış duruyor bir rəssam,
O da almaqda Günəşdən ilham,
Durmadan yalvarıyor fırçasına,
Yazıyor, həp pozuyor... Sanki ona
Gəldi yorğunluğa bənzər bir hal,
Süzərək Azəri zənn etdi xəyal:
Bət-bəniz yox, gözü düşmüş çuqura,
Bəlkə vurğun kibi bir şey... Olur a!
Xayır, alnında zəka şö'ləsi var,
Bəlli, ilhamını bir eşq oyalar.
Sordu: "Kimsin, nerədənsin, əhbab!?"
Ona Azər gülərək verdi cavab.

Azərin cavabı

"H"

Bən yetişdim atəşlə su
Öpüşdüyü bir ölkədən.
İzliyorkən sevgi yolu
Acı duydum hər kölgədən.

Bir yoqsulum, hər diləyim
Diz çökdürür zənginləri.
Bir arifim, bilmədiyim,
Aşar durur ənginləri.

Bən mülayim bir dənizim,
Atəşlidir dalğalarım.
Sülhə qoşan bir acizim,
Əskik olmaz qavğalarım.

Bir avcıyım, eşq umarım
Hər ahunun gözlərindən.
Dərd əhliyim, rəmz anlarım
Hər şairin sözlərindən.

Bir aşıqım, feyz alırlar
Bəndən irfan çobanları.
Bir çobanım, qaval çalar,
İnlətirim vicdanları.

Bən əbədi hürriyyətin
Sevdalı bir cəlvəsiyim.
Anlaşılmaz bir xilqətin
Parlar, sönər şö'ləsiyim.

***

“Ə”

Süzərək Azəri heyran-heyran,
Bir rica eylədi rəssam ondan,
Göstərib bir qocaman daş, dedi: “Gəl,
Yapayım rəsmi, bir baq, nə gözəl!?”
Seyrə dal sən yeni doğmuş Günəşi,
Nə də xoş mənzərə!.. Baq, varmı eşi?
Doğuyor sanki dənizdən bir qız,
Həm də altın saçı yaldız-yaldız.”
Güldü Azər, oturub daldı həmə, nən,
Fərq olunmazdı o bir heykəldən.
Bitirib levhəyi yorğun rəssam:
Qalq, əzizim! dedi qalq!.. İştə tamam!..
Bir qadar aqça da ikram etdi.
Süzdü Azər onu heyrətlə, dedi:
– Arqadaş! Aqça niçindir əcəba!
O sənə rəsmi üçün...
ha, ha, ha!..
Güldü, həp güldü... baqıb rəsmə dedi:
“Nə Günəş!? Sanki baqır bir tepsisi...
Hələ gözlər!.. Şu bənə gözlərimin,
Söylə, mə'nası nədir? İnsaf üçün.
Bənziyor yaptığın Azər guya
Buzlar üstündə şaşırmış çocuğa.

Deyəcək yoq şu mübarək dənizə,
Acırım sərf edilən sə'yinizə.
Seyr edənlər şu gözəl levhənizi
Bəni yoq, bəlkə görür onda sizi.
Sanki ölgün boyalardan nə çıxar!?
Burda sən'ətdən iraq hər şey var.
İncəsən'ət dediyin pək tənnaz
Bir gözəl qız ki, çabuc ram olamaz.
Başqadır ondakı həşmət, əzəmət,
Bir təsadüflə yaqın gəlməz, əvət.
Bəlkə yıllarca dayansan nazına,
Sadə, bir kərrə gülümsər o sana.
Yoqsa əzmində əgər səbrü səbat,
Boş əməkdir çəkiyorsun, heyhat!..”

Süzdü rəssam onu altdan-yuqarı,
Saçaraq gözləri kin dalğaları.
Alıb əşyasını nifrətlə, həmə
Qaçdı hiddət köpürən sahildən.
Ondan ayrılmayaraq Azər də
Girdi is¹ yağdıran Altın şəhərə².
Həp yürür, həp düşünürkən... yolda
Rast gəlib bir sarışın qızcığaza,
Gördü, ağlar da silər göz yaşını...
Dedi: “Yavrum, bu nə? Qaldır başını,
Söylə dərdin nə?..” Çocuq iç çəkərək
Dedi: “Annəm, ögey annəm döyəcək,
Verəcək bəlkə müəllim də cəza!..”
Dur, niçin?

– Sorma!

– Bu hiç oldumu ya!?

– Ah, qapıb qaçdı əlifbami dəmin

Bir sokaq yavrusu, çapqın, miskin!

– Ya baban yoqmu?

O, işdən qovulan

---

¹ İs – his

² Bakı

Bir fəqir işçi, səqət bir insan.
Hiç məraq etmə, quzum, iştə para,
Sağalır elm ilə hər türlü yara.
Oqşayıb Azər onun saçlarını,
Dedi: "Get, bilgi al, öyrən yarını."
Bir fərəh gəldi qızın gözlərinə,
Utanıb durdu... təşəkkür yerinə
O soluq çöhrə gülümsündü həzin,
Qoşaraq getdi kitab almaq için.

Bunu gördükdə uzaqdan yaramaz
Bir çocuq olmaz on üçdən yaşı az
Soqulub Azərə həp əl açaraq:
Para ver, bən də acım söylədi baq!
Sağlam insanda bu adət nə idi?
Baqdı Azər ona heyrətlə, dedi:
"Sana layiqmi dilənmək, ay oğul!
Durma get, haydı, çalış, bir iş bul."
Öylə boş sözləri dinlərmə çocuq?
Sırıtib izliyor, ayrılması yoq.
Qaldı Azər şu sırtqanlığa mat,
Ona eşq etdi bir atəşli tokat.
Seyr edənlər bunu həzm etmədilər,
"Mərhmətsiz, qaba insan!.." dedilər.
Dinləyib onları Azər gülərək
Dedi: Əzdad ilə doğdum, gerçək.
Bir əlim iştə su, atəş bir əlim,
Çarpacaq qəlbim, əgər sussa dilim.
Acıdım gərçi dəmincik birinə,
Sonra atdım da toqat digərinə.
Sizi, yoq şübhə ki, ürkütdü bu hal,
Nə yaparsın, həpiniz kor, abdal!
Öylə quş var ki, yiyorlar ətini,
Quş var, ət ver də, duyar ləzzətini.
Bir toqat var, doyurur ac qarını,
Mərhmət var ki, zəhərlər yarını.

MƏSCİDDƏ

Bir gün Azər dolaşırkən... yüksək,
Ulu bir mə'bəd önündən keçərək,
Baqdı savrulmada hər pəncərədən
Duyğusuz göylərə çığlıq, şivən.
Pək məraq etdi, həmən girdi o da,
Şaşırıb durdu, nə dəhşət, əcəba!?
Toplaşıb bir yerə ipsiz dəlilər;
Kimi gürlər, kimi sızlar, inlər.
Kimi bir yanda çamurlar yüzünü,
Kimi dırnaqla didər qaş-gözünü.
Biri küllər savururkən başına,
Yalvarır digəri həp göz yaşına.
Kimi bir daş, kimi zəncir alaraq
Qəhr edər kəndini; gözlərdən iraq!..
Fırlayıb minbərə bir şeyx o zaman
"Əlverir söylədi fəryadü fəğan.
Yetişir inlədiniz, ağladınız,
Dul qadınlar kibi yas saqladınız.
Gəlin artıq azacıq kəndinizə,
Qanlı göz yaşları cənnətdə sizə
Əbədi zövq, səadət verəcək,
Olacaq həmdəminiz huri, mələk..."

Dinliyorkən onu hər kəs... birdən
Yeni bəhs açdı cəhənnəmlərdən.
Qorqudan titrəşərək həp təkrar
Mələşib ağladılar, ağladılar...
Ən nihayət bitirib sözlərini,
Açdı ətrafı süzən gözlərini.
Şimdi artıq sıra gəlmiş paraya,
Gümüş, altın birikib bir araya,
Doldu bir ləhzədə şeyxin qucağı,
Satılır altına cənnət bucağı.
Qaldı Azər şu tuhaf "alverə" mat,
Acılar duydu içindən, heyhat!..

“Nə əcayib sürü, yahu, bunlar,
Öndə rəhbərlik edər maymunlar.
Cühələ elm, fəzilət satıyor,
Xalqı əfsunlayaraq aldatıyor.
Kəndi əxlaqı sönükkən həpsi
Yeltənir verməyə əxlaq dərəsi.
Sadə minbərdə deyil, çox yerdə
Göz boyar həp şu qaranlıq pərdə.
Hanki bir sərxoşu söylətdim, inan
Bəhs edər, gördüm, o huşyarlıqdan.
Nərdə beş kölgə görür ördəklər
Başlayıb nitqə həməən saz köklər.
Rəqsi tə’lim ediyor aqsaqlar,
Əzəmət düşkünüdür alçaqlar.
Zevqə biganə səfillər bol-bol
Şe’rü sən’ətdə arar bir yeni yol.
Sadədil, hissə uyan abdallar
Həp siyasi kəsilib at nallar.
Bir yığın kor qılavuzluq yaparaq
Göstərir zülməti aydın, parlaq.
Hər gülər yüzdə ölüm, qan görürəm,
Pək yaqın dostları düşman görürəm.
Yurdu sarmış qabalıq, yaltaqlıq,
Yüksəliş varsa, səbəb alçaqlıq...”

Süzdülər Azəri şaşqın-şaşqın...
Azərin dərdi başından aşqın,
Mütəəssir, düşünürkən, birdən
Gördü vaiz eniyor minbərdən.
Ona yaqlaşdı həməən pək sakin,
Saçıyorkən əsəbi gözləri kin.

Dedi: Şeyxim! Bir az da insaf et,
Nə olur, bir qadar da düz yol get.
Bizi qandırma; haq verib, haqq al,
Sən deyilsin namuslu bir baqqal.
Həp yalan sat da altın al, nə demək!?

Göz yaşından doğarmı huri, mələk.
Ən gözəl dindir iştə dini-həyat,
Başqa yol yox, ya fənn, ya mevhumat!..
İstər uy dinə, istər uy fənnə,
Çağırır xalqı kəndi cənnətinə.
Biri nəqd iştə, nisyədir birisi,
Çoq olur bəlli, nəqd müştərisi.
Artıq əfsanə devri keçdi, yetər!
Oqşamaz ruhu əski bilməcələr.
Can çəkişdikcə köhnə zevqü şüar
Yeni bir cilveyi-dəha parlar.
O da yox şübhə sarsılır bir gün,
Başqa bir ictihad olur üstün.
Əski dahilər "iştə haq" dedilər,
Çırpınıb bir həqiqət izlədilər,
O həqiqət bu gün xəyal oluyor,
Dünkü şən bağcalar bu gün soluyor.
Dəyişirkən, əvət bəşər qafası,
Dəyişir Tanrının da siması.

Ş e y x

(çılğın)

Sus yetər, ah, şərəfsiz, Allahsız!..

A z ə r

Qızma, şeyxim, sizin yaratdığınız
Tanrı ölmüş də, yoqdur ağlayanı.

Ş e y x

(yanındakılara)

Nə diyor, baq, halaldır iştə qanı.
Bəlli, həp söylədiklərin həzyan,
Bizi dünyada yoqmu bir yaşatan?..

A z ə r

Yaşatan varsa işlə xilqətdə,
Mə'də... həp mə'də... həzrəti-mə'də...

(əlini şeyxin qarnına vuraraq istehzalı təbəssümlə)

Baq, həqiqət də, bəlkə haq da budur,
Səni hər kim doyursa Tanrın odur.
Din için, firqə, ya siyasət için
Nərdə bəslənsə bir ədavət, kin,
Nərdə qan, ya ölüm, ələm görsən,
Buna yalnız səbəb sənin mə'dən...

Ş e y x

(heyrətlə)

Saçma, həp saçma, anlamam səni bən,
Nə demək məqsədin şu vəsvəsədən?

A z ə r

Şeyxim, aldatma xalqı, dinlə bəni,
Bütün əfsunlu sözlərin xülya...
Gəl biraq göylərin hekayəsini,
Enəlim kəndi doğma yurdumuza.

Burda cənnət də var, cəhənnəm də,
Onu, yoq şübhə, bizləriz yaratan.
“Cifə” zənn etdiyən şu aləmdə
Başqa zevq almaq üzrə hər insan.
Kimi cəhl atəşində qavrularaq,
Həp yanar, qəhr olur səfalətdən.
Kimi irfanla şadkam olaraq,
Dəm vurur nəş'ədən, səadətdən.

(Camaata)

Gönlünüz cənnət istiyorsa əgər,
Şeyximiz başqa nəğmə bulmalıdır.

Mütövəkkil duran şu mə'bədlər
Həp kütübxanə, məktəb olmalıdır.
O zaman fəzlü mə'rifət günəşi
Ölgün, azğın cihanı həp süslər.
Şu sönük toprağın bulunmaz eşi,
Qurulur hər bucaqda cənnətlər.

O zaman qanlı, kinli qüvvətlər
Səni dəhşətləriylə inlətməz.
Şərəfin, bənliyin olub da hədər,
Ayaq altında çeynənib getməz!..

ƏSKƏRLƏR TƏ'LİM EDƏRKƏN...

Son baharın acı bir nəş'əsi var,
Azərin gönlünü həsrətlə yaqar.
Sanki bir kölgə kayar yollardan,
Onu heyrətlə süzər hər insan.
O da hər çöhrədə bir rəmz anlar,
Hər keçən kölgəyi süzdükcə dalar.
Onca dünya qoca bir səhnə demək,
Hər kəs aktörlük edər bilmiyərək.
Kimi arif, kimi dilbər və əsil,
Kimi qurnaz, kimi divanə, səfil...
Kimi cani... düşünür fitnə-fəsad.
Kimi zevq əhli, dilər hər kəsi şad.
Kimi pək sadədil, oynaq, şaqraq,
Kimi pək duyğusuz, abdal və bunaq...
Kimi ismət, kimi naz, işvə satar,
Kimi həp varlığa bir təkmə atar.

Göz yumub onlara Azər, köpürən,
Gürləyən şəhrə vida etdi həməni.
Endi bir bağçaya, sahil boyuna,
Sandı hər dalğa salam eylər ona...
Bağça solmuş da ağaclar çıplaq,

İçli bülbülləri ötməz şakaraq.
Can çəkişməkdə soluq yapraqlar,
Nə çiçəklər, nə gülən güllər var.
Hər xiyabanda fəqət əskərlər
Qoşaraq "arş!" deyə tə'lim eylər.
Bağırır onbaşılar: bir, iki, üç!..
Parlar əllərdə silah... Qayəsi: güc!..
Bir yığın işsiz adam bir yanda
Dalaraq seyrə, bulur zevq onda.
Ürəfa taslağı bir qaç kişi də
Ediyor onları tənqid: iştə!

Birinci tamaşaçı

Nə fəlakət!.. Ölüb-öldürmək için
Saçıyor paslı gönüllər həp kin.

İkinci tamaşaçı

İştə tə'lim olunur cəlladlıq,
Yazıq, insandakı vicdana yazıq...

Üçüncü tamaşaçı

Ah, nə xoşdur əbədi sülh olsa,
Bəşəriyyət acıdan qurtulsa...

Dördüncü tamaşaçı

Zalim əllər nə qadar üstünsə,
Qurtuluş yoqdur əzilmiş cinsə.

Beşinci tamaşaçı

Ən fəlakətli böyük yanğınlar
Bir qıvılcımlı xətdən başlar.

Altıncı tamaşaçı

Qanatım olsa uçardım da həməən,
Qurtulurdum bəşərin şərrindən.

Yeddinci tamaşaçı

Nə səadət!.. Ola insan dərviş,
Hiç də aldırmaya dünya nə imiş.

Dinləyib onları Azər gülərək,
Düşünüb durdu, bu sözlər nə demək!?
Parlayan gözləri diqqət saçaraq
Yaqlaşib söylədi: Yahu, bana baq!

(Acı gülüslə son seyirciyə)

Əvət, ən xoş tərənə, ən eyi yol:
Hər çeşit qeydi at da dərviş ol!..
Yaşayıb qayğısızca bir köşədə,
Zevqə dal... Ən gözəl həyat iştə!
Məskənin daima şən ormanlar,
Həmdəmin xoş baqışlı ceylanlar.

(Bu sırada bir qaç dəliqanlı da Azərin ətrafına toplanır)

Kələbəklər qoşarkən oynasına
Yürü, en bir yeşil pınar başına.
Quşlar ötdükcə sən də dəmsaz ol,
Gülüşən hər çiçəklə həmrəz ol.
Nə ök al kimsədən, nə öz, nə əzil,
Nə qan iç, uf!.. Nə qanlı göz yaşı sil!

Birinci tamaşaçı

Bu, fəqət şairənə bir xülya!..
Ruha uyğun sevimli bir rə'ya!..

İkinci tamaşaçı

Pək gözəl söylədiklərin, heyhat,
Nərdə? Kim sürdü öylə tatlı həyat?

Üçüncü tamaşaçı

Barışib həp sevişsə millətlər,
Bəlkə azciq susar şu vəhşətlər.

(Acı gülümsəyişlə)

... Əvət, insan olursa insanlar,
 Şübhəsiz, parlayıb da vicdanlar
 Sevgi nurilə kainatı bəzər,
 Bırağıb kini, qurt qoyunla gəzər.
 Bəlli.. Ta əskidən böyük başlar
 Sülh için uğraşib çalışmışlar.
 Çıqaraq hər bə qarşı həp ürəfa,
 Əbədi sülh içində buldu şəfa.
 Kimi "qan-qan!.." deyib də çıldıraraq,
 Sülhə düşman kəsildi, işte məraq...
 Bizcə kim haqlı! Qan dökənlərmi?
 İmrənib sülhə, diz çökənlərmi?
 O nə? Həp dalğa keçdiniz... əcəba,
 Hanki xoş, hanki pək dikənli, qaba...
 Şübhə yoq, sülhə meyl edər hər kəs,
 Çünki hər gözdə parlıyor bu həvəs.
 Pək böyük səltənətsə dərvişlik,
 Olamam bən o xasta fikrə şərik.
 Ölü, miskinə ömrə bin nifrət!..
 Sizi bən sülhə eyləməm də'vət.
 Əbədi sülh ümidi haqqı boğar,
 Yaşamaqçın fəqət mübarizə var.
 Çarpış, elmi bir inqilab ilə sən
 Qəhrəman ol, öc al da vəhşətdən.
 Bənliyini şimdi inliyorsa, yarın
 Qalibiyyətlə parlasın alnın.
 Səni yalnız öyündürür qüvvət,
 Qüvvətin varsa, haq sənindir, əvət.
 Lakin insanda yoqsa əqlü zəka,
 Sadə qüvvətdə yoq səmər əsla.
 Əldə me'yar olursa əqlin əgər,
 Ölçülür pək qolayca xeyr ilə şər.
 Dedilər: "Zülmə qarşı durma, əyil!"
 Dedilər: "Hər bə qoş, ya əz, ya əzil!"

Bən derim: "Həpsi laf, inanma, saqın!
Rəhbər olsun da qüvvətin, aqlın.
Yeri gəldikdə sülh için çabala,
Öylə yer var ki, hərbi alqışla.
Quzu gördünmü sev, o, kin bilməz;
Canavar qarşı gəlsə parçala, əz.
Qüvvət üstündə varsa əqli-səlim,
Sana həp kainat olur təslim!"

QƏRBƏ SƏYAHƏT

İlk baharın son gecəsi... dan yıldızı gülümsərkən,
Azər məraq edib çıxdı Qərbə doğru səyahətə.
Yorğun dənizdən sahilə bayğın rüzgarlar əsərkən,
Xülya dolu Altın şəhər dalmışdı istirahətə.

Azər səhər havasını nuş edərək səfa buldu,
Ətrafını seyr edərkən tren gəldi, yolçu doldu,
O da atəş ocağına vida edib rəvan oldu,
Rast gəldi həp yol boyunca bin bir çeşit qiyafətə.

Gurultulu vaqonlarda hər millətdən nümunə var,
Tanışdıqca hər gönüldə qarşılıqlı sevgi doğar,
Yaşayışdan bəhs edərkən biri gülsə, biri ağlar,
Kimi məs'ud olub, kimi uğramış bir fəlakətə.

Tren keçilməz yolları oraq kibi kəsib biçdi,
Qarşı gəldikcə yar-qaya bir oq kibi dəlib keçdi,
Bir gün Azər yeni doğan Günəşdən bir xəbər seçdi:
"Orta Qərbə varılmış da, yol iriyor nihayətə".

Hər gönüldə çocuqca bir məraq alevlənib durdu,
Pəncərələr qarşısında seyr edənlər həlqə vurdu,
Hər tərəfdən yeşilliklər nəzərləri oqşiyordu,
Dalğalı gül bağçaları isyan edərdi cənnətə.

Süslü köylər trenləri qarşıladı ara-sıra.
Hər guşə bir gəlin kibi gülümsərdi yolçulara,
Əmək pərisi munisdi hər gəncə, hər ixtiyara,
İşsiz qalanlar, şübhə yoq, məhkum idi səfalətə.

Erkək-qadın həp çalışır arı kibi qaynaşaraq,
Dalğalandıqca tarlalar altın kəsər elmas oraq,
Dolğun öküzlər, inəklər bənzərdi gözlərdən iraq
Şəhərlərdə dərisinə sığmayan əhli-sərvətə.

İştə Qərbin şən göbəyi!.. Tren durdu, Azər endi,
Pəncərələrdən fişqıran çiçəklərə pək imrəndi,
Hər səhnəyi süzüb gəzdi, az görüb də çoq öyrəndi,
Məftun oldu gözlərdəki ciddiyyətə, nəzakətə.

Bir gün çiçək bağçasında bir gənc ona doğru qoşdu,
Sevincindən hoplayaraq ırmaq kibi daşıb coşdu,
Avropanın hər səhnəsi, hər cilvəsi onca xoşdu,
“Baq!” dedi: “Rast gəldinmi hiç bir böylə əzmü himmətə?”

Gözəllikdə örnək almış köy şəhərdən, şəhər köydən,
Hər yer sanki bir rəssamın sən'ətidir həmə-n-həmə-n,
Varlı-yoqsul bir musiqi dinlər, əvət, hər qulbə şən...
Hər gönüldə bir həvəs var incəliyə, nəzafətə.

Hər ocaqda, hər bucaqda bilgi, hünər mə'bədi var,
Hər yüzdə ruh yüksəkliyi, hər gözdə bir zəka parlar,
Çəlik əsəblər durmadan həp yeni bir zəfər arar,
Hər qafada bir iman var əməkdəki səadətə.

Gözəl!.. Şu nəş'ələr dolu həşmət dünyası pək gözəl,
Hürriyyət izləyən geniş, sağlam havası pək gözəl,
Yer deyil, göyləri sarsan yılmaz dəhası pək gözəl,
Böyük-küçük həp tapınır ancaq və ancaq qüvvətə.

Bu yerlərdə yalan, qərəz, qayğısızlıq da yoq deyil,
Kölgəli vicdanlar da çoq... zahirdə pək kibar, əsil.
Süslər içində qıvrılan gövərçinlər də var: səfil...
Fəqət yenə həp üstündür fəzilət eşqi zillətə.

İşçiləri çox dinlədim bulunduqca bir arada,
Hər gün yeni çəkişmə var mə'dənlərdə, fabrikada,
Ağırılıqdan, sıqıntıdan kəskin çıxışlar olsa da,
Zorla-xoşla həpsi yenə cəlb olunur itaətə.

Burda əsla dilənçi yox... mərhəmət yox çünki ona,
Yan baqılır aciz, səfil, ölü, cahil bir insana.
Şərqi böyük bir şairi¹ odur ki, varsa hər yana,
Aman bilməz Qərbi hər gün də'vət edər mərhəmətə".

Azər həməən gülümsədi, əvət, dedi, pək haqqı var,
Həp "sevgi"dən zevq alırlar öylə zərif ixtiyarlar.
Çoqdan bəri Şərqi sazı həp bu ruhda inlər, ağlar,
Saqın! Qulaq verir sanma həris başlar o də'vətə.

Hindin əzilmiş bənliyi yapsa hər sözdə mö'cüzə,
Soyuqqanlı Qərb alışmış göz süzə, ya dodaq büzə.
Məzlum ellər için ancaq bir yol varsa: mübarizə!
Onsuz, şübhə yox, irəməz Şərq aləmi hürriyyətə.

Əvət, ancaq mübarizə bənlik verir hər millətə,
Nəş'ə sərpen yalnız odur hər şəxsə, hər cəmiyyətə.
Hər yurdu irdirən odur özlədiyi səadətə,
Odur ancaq qavuşduran insanları məhəbbətə!

Berlin

AZAD ƏSİRLƏR

“Ə”

Möhtəşəm bir salon... ahəngi-şətarətlə gülər:
Badələr, zümzümələr, şə'səələr, dəbdəbələr.
Sanki elmasla donanmış hər yer,
İştə billur kürəciklər və sütunlarda dönər
Bir yığın rəng ilə nur;

¹ Rabindranat Taqorun o günlərdə avropalılara verdiyi konfranslara işarət.

Çağlayanlar kürələrdən daşaraq,
Süzülən gözləri oqşar və öpərkən... şaqraq,
İncə bir şe'r oqunur.

Dəyişib məclisin əvvəlki bədaye rəngi,
Musiqi inləyərək başladı rəqs ahəngi.
Hər gönül kəndinə bir eş bularaq,
Qoyulub rəqsə, haman zəvq ilə sərməst olaraq,

Bükülüb qıvrılaraq,
Sardı şən gözləri bayğın bir hal;
Çalğılar incələyərək söndü işıqlar, dərhal
Doğdu bir başqa şəfəq.

Saçılıb qumral üfüqdən parlaq,
Bir yığın yıldıza bənzər yapraq,
Uçdular gizli qonan busələr üstündə bir az
Olaraq məhrəmi-raz.

Sonra bir qaz kəsilib hər divar,
Ərz edib durdu bir eşsiz gülzar.
Saçdı fəvvarələr ətrafa çiçək, rəngü ziya,
Bu deyil bir rö'ya...

O gözəl mənzərə birdən soldu,
Musiqi susdu, qədəhlər doldu.
Oldu ülfət və məhəbbət dəmsaz
Sərpərək işvövü naz.

Çökdü bir incə qaranlıq... yalnız
Parlayıb səhnədə şən bir yıldız,
Tatlı, cazib səsi cəlb etdi məraq,
Çırpınıb sızlayaraq.

“H”

Eşsiz bir yuvanın yeşil qoynunda
Öpərdi ruhumu bayğın nəfəslər.
Aldatdı, ah, əvət, bəni aldatdı
Yaldızlı sevgilər, xain həvəslər.

Vəhşi güllər qarşımda diz çökərdi,
Qumrular peşimcə boyun bükərdi.

Hər gün içimdə bir şafəq sökərdi,
Oqşardı gönlümü sevdalı səslər.

Gülümsərkən bana çoban yıldızı,
Sanırdım kəndimi göylərin qızı,
Ömrümdə duymazkən incə bir sızı,
Qırdı qanatımı altın qəfəslər.

“Ə”

Qapanıb pərdə, həməən coşdu pərəstiş, alqış...
Rəqsə də'vət edərək çalğı səsi,
Yenidən parladi hər çöhrədə sevdalı baqış,
Yenidən doğdu sarılmaq həvəsi.
Yenidən doldu qədəhlər, hər kəs
Azacıq aldı nəfəs;
Səhnədən parladi xoş bir mehtab,
Verdi hər qəlbə cavab.
Canlı heykəllər! O hər süsdən uzaq, saf, üryan
Gül bədənələr veriyor ruha qida.
Musiqi mə'bədinin tanrısı dilbər qız da
Düşünür ortada heyran-heyran.
Bu nə sən'ət, nə zərəfət, nə məlahət derkən,
Pərdələr endi həməən.
Çıxdı hər kəs, azacıq möhtəris insan qaldı,
Məclis artıq yeni bir rəng aldı.
Süzüldü nəş'əli gözlər, gönüllər açdı çiçək,
Hər avcı buldu şikar.
Beş-on amerkalı zəngin də sonradan gələrək
Saçıldı altınlar.
Dəmin üryan duran pərilər də
Süslənib qondular birər masaya;
Hər qədəh buldu çarə bir dərde,
Kimsə dünyayı almıyordu saya.
Nəş'ədən döndü möhtəris qafalar,
Çılğın eşlər çəkildi lojalara.
Pərdələrdən duyuldu qahqahalar,

Daha məhrəmcə zevqə gəldi sıra.
Saçıb da ortaya məğrur Amerika sərvətini,
Əmərđi işvəli Avropanın bəkarətini.
Fəqət bu süslü tamaşaya qarşı Azərdə
Oyandı nifrətlər.
Yaqında rəngi soluq üç qadın gəlib dərdə,
Açıldı söhbətlər.

Birinci qadın

Bənim qızım daha gənc... iştə qaldıq ətməksiz,
Nə yaparsın, dikənli bir yaşayış!..
Şu kirli cənnətə vardıq qarardı gözlərimiz,
Qızı sapdırdı bir yığın alqış.

İkinci qadın

Bənim də qavğada məhv oldu qardaşımla ərim,
İki qız qaldı, bir də yoqsulluq.

(Bir lojayı göstərir)

Nə iş bulundu, nə eş... Ah, şu nadir incilərım
Şimdi hər zevqi oqşayan məxluq...

Üçüncü qadın

Bənimki iştə şu al pərdədən gülüb də bana,
“Bir az da bəklə!” diyor.
Nə çarə, bəklərim, az-çoq nə aqça gəlsə ona
Bənimlə sərf ediyor.
İncə bir yaş bəlirdi gözlərdə,
Acı bir iz bıraqdı Azərdə,
Düşündü: “Bəlkə!..” dedi.
“Bir zaman bəlkə dünkü Asiyada,
Əski Qafqasda, vəhşi Afrikada
Qızı cəbrən satıb alırlarmış.
Ona Avropa xalqı pək fahiş
Bir fəlakət demiş də hayqırmış,

Tablo yapmış, rəsimlər aldirmiş.
Gülmüş, əylənmiş, eyləmiş heyrət,
Bəsləmiş bəlkə bir yığın nifrət...

Fəqət bu hal nə idi!?

Bunu görməzmi incə gözlüklər?
Satılır burda qızlar azadə,
Həm təbii bir iş qadar sadə.
Ana bir yanda titrəyib bəklər.”

Mədəniyyətdə çırpınan vəhşət
Daha yaldızlı, şairanə, əvət.
Burda öz istəgilə cariyələr
Sana şaqraqca ninnilər söylər.
Bir qəfəs xoşdur, altın olsun da,
Ac gövərçinlər əylənir onda...

“Bıraq, bıraq, yetişir! Bitdim, ah, aman, imdad!..”

“Nədir bu səs?” der ikən qopdu sisli bir fəryad,
Həmən birinci qadın qoşdu kəndi yavrusuna:

“Mələk qızım!” dedi: “Kimlər müsəllət oldu sana?”

İpəkli pərdə açıldıqda qönçə solmuşdu,
Səbəb cinayətə bir kirli şəhvət olmuşdu.
O şən salonda fəqət dalğalandı hüznü sükut,
Sükut içində gülümsərdi süslü bir tabut...

Berlin, ağustos 1926

RƏSSAMIN QIZI

“H”

Çiçəkli bir bağçada qos-qoca bir yapının
Geniş salonlarında binlərcə erkək-qadın
Qapdırmışdı sən'ətə bütün xəyalı, hissi,
Hənzür görülməmişdi böylə “rəsım sərgisi”.

İncə-dilbər tablolar, parlaq-zəngin levhələr
Məraqla seyrə dalmış nəzərləri cəzb eylər.
Salonları keçdikcə parlar yeni mənzərə,
Hər levhə ərz edərdi keçmişdən bir xatirə.
Baş salonda gözləri oqşardı bir madonna;
Rafaelin əl işi!.. Heyrandı hər kəs ona.
Həftələrcə, aylarca bu orjinal əsərin
Qarşısında dalmışlar rəssamlar dərin-dərin.
Bir az sola sapınca söndü bütün levhələr,
Canlı bir levhə saçdı gönüllərə nəş'ələr.
Elza, bohemyalı bir adlı rəssamın qızı,
Mavi tülə bürünmüş o bir ilham yıldızı!..
Təsvirə yeltənirdi onu üç fırça birdən,
Qız xəbərsiz kibiydi hüsnündəki tə'sirdən.
Onun süzgün və məğrur ahu baqışlarında
Gülümsərdi möhtəşəm, həzin bir rəngi-sevda.

... Bir gün Azər aqşamlayın
Şəhər kənarına çıxdı.
Bağları süsləyən Ayın
Solğun nuru pək ılıqdı.
Böyük-küçük, qadın-erkək
Təbiətdən feyz umardı.
Hər gözdə bir sevgi, dilək,
Hər qəlbin bir eşi vardı.
Yalnız iki tip Azəri
Bir köşəyə cəlb etmişdi.
Biri Elza, eşsiz pəri,
Biri sevdalı bir gəncdi.
Elza yeşil balkonunda
Çiçəklərə gömülmüşdü,
Aqşam qəribliyi onda
Halə kibi örülmüşdü.
İncə rüzgar qızın ipək
Tellərilə öylənirkən,
Bir ney kibi inləyərək,
Gənc mülazim coşdu həməən:

“Ə”

Çıq bulutlardan, ey əfsanəli qız!
Gəl avut ruhumu, ey şən yıldız!
Bana dünyada təsəlli yalınız,
Gözəlim, həp sənsin.
Sən nə nazəndə mələksin, bilsən!?
Sənsiz avarə bir öksüzdüm bən.
Nəş'əsiz ömrümə sevda sərpen
Gözəlim, həp sənsin
Gəncliyim, iştə bütün duyğularım,
Sənin aşqınla gülümsər, yavrım!
Bənim ən sevgili, eşsiz Tanrım
Gözəlim, həp sənsin.

“H”

Qız yaralı qəlbə qarşı
Mərhəmətsiz davranırdı.
Dinlədiyi yalvarışı
Çocuqca bir hal sanırdı.
Hətta bir az gülümsədi,
Sonra pəmbə rəngi soldu.
Qəlbində bir şey titrədi,
Gözlərinə matəm doldu.
Şaşqın kibi baqıb duran
Vurğun gənci bu hal sıqdı.
Bu sırada yan qapıdan
Vüqarlı bir qadın çıqdı.
“Oğlum!” dedi: “dərtli qəlbi
Sən bir daha dərde saldın.
Qız çəkildi kölgə kibi,
Sən cavabsız, mə'yus qaldın”.
“Səbəb, səbəb!” deyə gəncin
Alev sardı gözlərini:
“O gülüş, o nifrət niçin?
Niçin atıb getdi bəni?”

Qadın

Üç gün oldu, izlər durursun onu;
Yazıq ki, bir yana çıqılmaz sonu,
Çünkü o dilsizdir, eş deyil sana!

Zabit

Dilsiz olsa da bən vuruldum ona.

Qadın

Vurulsan da heyhat! O sevməz səni,
Hərb əhlinə qarşı az deyil kini.

Zabit

Səbəb! Ah, bu kinə səbəbnə? Söylə!

Qadın

Bu kinə ona gəlmiş cihan hərbiylə.
O zaman ki, dünya bir məzbəh oldu,
Hüdud boyu əskər leşiyələ doldu.
Tilki diplomatlar dönüb qaplana,
Boyadılar yer yüzünü al qana.
Hər tərəfdə ölüm dalğası vardı,
Göydən dolu kibi qurşun yağardı.
Ah, o zaman kinli bir səs bağırdı:
“İsyan! İsyan! İsyan!” deyə hayqırdı.
O səs “hərbə qarşı hərb” istiyordu.
“Qılıclardan orağ yapın!” diyordu.
Elzanın babası, o coşqun rəssam
Bohemya xalqına verirdi ilham.
Hökumət ərkanı ona qızdılar,
O gün e'damına fərman yazdılar.
O gün Elza səkkiz yaşa dolmuşdu,
Doğuş bayramına hazır olmuşdu.
Babasının ölüm xəbəri gəldi,

Zəhərli oq kibi beynini dəldi.
“Eyvah!” deyə qızı bir dəhşət aldı,
O gündən bəridir ki, dilsiz qaldı.
Artıq duyulmadı o şaqraq səsi,
Fənnə sorduq, bulunmadı çarəsi.
Ah, o gündən bəri Elza nerdə bir
Hərb adamı görsə ürküb diksinir.
Düşmandır gözünə hərbi qiyafət,
Qardaşı olsa da duymaz mərhəmət.

Qadın susdu... Gənci bir şö'lə yaqdı,
Vicdanında acı bir iz bıraqdı.
Azər duyub onu yaqan şö'ləyi,
“Əvət, dedi, hər bə qarşı hər b! Eyi.
Gərçi bu gün hər qan içən “sülh” arar¹,
Hər salondan doğar yeni bir şiar.
“Tərki-silah” nəğmələriylə ancaq
Məzlumlara qarşı qurulur tuzaq.
Kəşf olunur hər gün zəhərli qazlar,
Yarın bilinməz kim kimi boğazlar.
Hənuz dünkü qanlar qurumamışkən,
Yeni bir hər b için planlar çəkən
Vəhşi diplomatlar, quduz nazırlar
Azadlıq yerinə zəncir hazırlar.
O paslı zəncirlər qırılmadıqca
Dar gələcək insanlara bu dünya”.

... Zavallı gənc vida etdi qadına,
Döndü qışlasına başda fırtına.
Gözündə canlandı qanlı səhnələr,
Bütün gecə sandı cihanı məqbər.
Gülümsərkən ona səhər yıldızı,
Uyquya dalmışdı rəssamın qızı.

¹ Bu misra “Gərçi bu gün kapitalizm sülh arar” şəklində də oquna bilir.

KÖMÜR MƏ'DƏNİNDƏ

(Almaniyada, Rur civarında yazılmışdır)

Yağmurlu bir sabah idi, hər yeri sis almışdı,
Güleryüzlü Günəş xəzan uyqusuna dalmışdı.
Azər qoşdu dumanlı dağların yanıq bağrına,
İsyan dolu ocaqlardan is yağardı hər yana.
Hər mağara ölüm tütən məzarlığa bənzərdi,
O məzarın qurbanları həp nasırlı əllərdi.
Kirdən, çamurdan bunalmış gözlərdə kin çaqardı,
Bir az ətmək çıxar deyə gülən yüzlər də vardı.
Hətta çocu bu dirliyi bayram sanır, oynardı,
Şarqı söylər də bir yigit öz yurdunu anardı:

Şarqı

Səfalıdır bizim dağlar, bizim ellər,
Qayğı bilməz bizim bağlar, bizim güllər,
Çağlayan bir yanda çağlar, orman gülər,
Bulutlar bir yanda ağlar, çoban dinlər,
Səfalıdır bizim dağlar, bizim ellər.

Bizim dağlar mayıs rö'yasına bənzər,
Yamaclarda sürü-sürü ceyran gəzər,
Ceyran baqışlı yosmalar həp can üzər.
İşvə, əda bilməz, bilmədən göz süzər,
Bizim dağlar mayıs rö'yasına bənzər.

Sevəlidir bizim dağlar, bizim ellər,
Sevimlidir, şəndir bizim incəbellər.
Nərdə o hər gün duyduğum şirin dillər?
Hər gün öpüb oqşadığım ipək tellər?
Sevəlidir bizim dağlar, bizim ellər.

Şu bəxtiyar gəncin tatlı sözləri
Düşündürüb durdu yorğun Azəri.
Gönlündə bir yığın dumanlı isyan,

Keçdi qorqunc, əyri, sapa yollardan,
– Yoqsullar məzarı şu kirli mə'dən
Seçilməz Dantenin cəhənnəmindən.

Azər aydınlıqda işdən qovulmuş
Bir ixtiyar gördü, bənizi solmuş...
Müdirə yalvarıb diyor: “Yoq yerim,
Ölsəm belə burda ölmək istərim”.

Şişman müdir aldırmıyordu əsla,
O halda bir vəkil girdi ortaya.

Dedilər ki: “İşçi nümayəndəsi!..”

İxtiyarı açdı onun gəlməsi.

O, pək “sol” tanınmış “sosyalist” ikən,

Müdirə haq verib getdi bilmədən.

Bu hal ixtiyarı qarsıb-qavurdu,

Şu xain arqaya söyüb-savurdu.

Azər içindən titrədi,

“Hey!...” dedi:

“Hey zavallı, saqın, yorma kəndini!

Qüvvətdən düşüncə titrək əllərin,

Düşmanların deyil, hətta rəhbərin,

Arqaların belə satarlar səni.

Sən bir makinasın: qırıq və miskin...

Çəkməlisin yükləndiyin hər başı,

Bu baş olsa belə xırsız oynaşı –

Çarə nədir, kəndin öyüb bəyəndin.

Əvət, sən acından ölüm dilərkən,

O çapqınlar saraylarda əylənir,

Saçmalar söylənir, sazlar köklənir,

Fəqət həp əzilən, həp qəhr olan sən!..”

İxtiyar çıldırdı,

Müdir şaşdı.

“Xayır, getməm, dedi acım, yoq yerim,

Ölsəm belə burda ölmək istərim”.

Kinli gözlərində atəş parladı,

O çökmüş iskelet həməən fırladı.

Bir parça daş kömür alıb da yerdən,
Sayğısız müdirə hücum edərkən,
“Mücrim” deyə kirli yalan satdılar,
Çılğın ixtiyarı həbsə atdılar.

MÜHACİRLƏR YUVASI

“Ə”

Azər yürürdü əldə ufaq yolçu çantası,
Birdən göründü qarşıda “Moskof lokantası”.
Yorğundu, acdı, girdi də azcıq “yemək”, dedi,
Dolğunca bir qadın ona “xoş gəldin” eylədi.
Parlardı çöhrəsində sönən köhnə ehtişam,
Xidmətçilər də eyni çamurdan: əsil madam.
Dün “şanlı xanədanlara” mənsub ikən, bu gün
Bir parça ətmək olsa səadətli bir dügün!..
Yoq hiç birində dünkü təhəkküm satan qürur,
Hər kəs əməklə kəndini tə'min edib durur.
Yoqsul, bir az da kirli salon gərçi can sıqar,
Lakin nədənsə müştərilər çoq girib çıxar.
Bir qısmı bəlli, iştə mühacirdi pək səfil,
Avropa xalqı, yerli camaat də az deyil.
“İsa”ya bənzəyən sarı bir çöhrə Azərin
Dalmışdı qarşısında xəyalata pək dərin.
Azər məraq edib onu söylətmək istədi,
Dalğın mühacir ah çəkərək “Arqadaş! dedi
Tam səkiz yıldır iştə biz burada,
Qalmışız kimsəsiz, səfil, arada.
İnqilab atəşilə ürküşdük,
Dağılıb böylə dərbədər düşdük.
Nə bəla varsa Tanrıdan bulduq,
Nə “rəzalət” desən düçar olduq.
Ah, əvət, bən, zavallı sərsəm bən!..
Yeni darülfünun bitirmiş ikən,

Bəni qandırdı baq, şu abdallar,
Çoq şükür, şimdi həpsi at nallar”.
Kimdir onlar? Sorunca... Dalğın adam
Dedi: Baq, gördüyün şu nazlı madam,
Ki seçilməz semiz inəklərdən,
Bir qraf zəvcəsiydi zəngin, şən.
Bu!.. Saraydan yetişmə bir afət,
Şimdi çökmüş zavallı bir əzəmət...
Şuracıqdan keçən somurtqan da
Bir prensesdi, namı hər yanda
Duyulurkən edərdilər səcdə,
Ona əl'an ölüm də bir müjdə...
Şu qopuq, iştə əski bir ceneral!..
Pək uzun sərgüzəşti var, xəbər al.
Ona rəhmətli, gorbagor Nikola
Çoq nişan verdi, gərçi pək budala...
Miralaymış!.. Keçən soluq çöhrə,
Bu gün artıq o bir qırıq cəhrə...

(Səhnədəkiləri göstərir)

Şu həriflər də əski qarunlar,
Həpsinin şimdi başqa sən'əti var.
Ac qarın verdi musiqi həvəsi,
İştə saz kökləyib durur həpsi.
Şu madamlar, əfəndilər o zaman
Kəsilib inqilaba həp düşman
Cibdə altın; qaçıb da qurtuldu,
Yeni bir zəvq içində məst oldu.
Burda almanlar eyləmiş iflas,
Vardı hər evdə sanki bir qara yas.
Paralar həp kağız, kağızlar hiç...
Yoqsa altın, həyatdan vaz keç!
O zaman həp şu yadigarlar, əvət
Satıyorlardı başqa bir əzəmət;
Əldə pırlantalar və elmaslar

Həpsi şahənə bir əda taslar.
Qurulub hər salonda işrətlər,
Uzayıb getdi həp səfahətlər.
Hər kəsin çünki e'tiqadı qəvi:
İki-üç ayda inqilab alevi
Bitərək, həp gurultular sönəcək,
Bəxtiyarlar saraylara dönəcək.
Bir yığın ixtilalçı ac, çıplaq
Bəlli, beş gündə xurduxaş olacaq.
Çoq təəssüf ki, tathı təxminlər
Bir yalan nəğmə oldu... kim dinlər!
Uzayıb durdu inqilab artıq,
Dünkü həşmətlər oldu beş paralıq.
Para bitdikcə bitdi bunlar da,
Qara iş buldular salonlarda.
Məhv olub getdi həp şərəf, namus,
Daha bilməm nələr!? Bu pək mənhus...
Canlanıb durdu müflis almanlar,
Qaldı ac gördüyün qudurğanlar...”

Rəqs etdi salon nəş'əli bir çalğı səsindən,
Bir qız süzülüb çıxdı gövərçin qəfəsindən.
Rəqqasə!.. Qraf yavrusu, pək işvəli bir qız,
Moskofdan uçub Qərbə qavuşmuşdur o yıldız,
Heyrət!.. o nə halət, nə şətarət, nə qiyafət!
Dəhşət!.. o nə səfvət, nə tərəvət, nə lətafət...
Pək nazlı, şəfəq dalğalı, fəvvarəli bir nur,
Hər cilvəsi, hər halı edər gözləri məşur.
Rəqqasə deyil, xariqədir iştə o afət,
Hər qıvrılışından doğuyor başqa zərafət.
Məftun kibidir kəndinə, dünyaları saymaz,
Qoynunda böyütmüş onu bin ali heyi-naz.
Alqışladılar... güldü, çəkildi,
Alqışladılar... bir daha gəldi,
Məclis gəliyorkən həyəcanə,
Qız başladı bir başqa tərənə.

Qızın təranəsi

“H”

Aydın bir gecəydi rö'yayə daldım,
Baqdım cənnətdəyim, heyrətdə qaldım,
Öpdü al qanatlı mələklər bəni.

Bilməm nə hal oldu, həməən bayıldım,
Bülbüllər ötürkən... səhər ayıldım,
Öpərdi xarəli ipəklər bəni.

Rö'ya füsünilə o gün sərxoşdum,
Bir kələbək kibi gülzarə qoşdum,
Öpdü gözüyaşlı çiçəklər bəni.

Vurğun kibi gözü bəndə hər kəsin...
Uf, istəməm, xayır, xayır, öpməsin
Gözlərdə titrəşən bəbəklər bəni...

“Ə”

Bitirdi işvəli rəqqasə xoş təranəsini,
Öpüncə samielər ruhu cəzb edən səsini,
Sönük gönüllərə sərpildi incə bir həycan,
Çəkildi, gəlmədi... alqış qopardı həp tufan.

Yenə “İsa”ya bənzəyən yüzdən
Bir təbəssüm bəlirdi... söylədi: “Ən
Çoq bəyəndim şu nazlı afəti bən,
Çünki hər kəs onun əsiri ikən
Enmək, alçalmaq istəməz əsla.
Ləkəsizdir çocuq qadar hala...
Yeni açmış şu qönçənin babası
Bir qraf... xasta, həm bozuq qafası.
Onu tə'min için fəqət böylə
Rəqsə məcbur olur bin işvə ilə.

Baba dursun, şu gördüyün “həzərat!..”
O qızın sayəsində buldu həyat.
Şübhəsiz, rəğbət olmasaydı ona,
Kimsə gəlməzdi böylə bir salona”.

... Çəkilib getdi həp misafirlər,
Qaldı kin püskürən beş-altı nəfər.
Bunlar, işsiz qalan mühacirlər,
Etmək istərlər əski yurda səfər.
Bıraqırlarmı?.. Kim bilir, nə olur!?
Burda qalmaq da xeyli qorquludur.
Yaşamaq güc... çalışmaq istərsin,
İş bulunmaz, bulunsa... pək çirkin,
Pək ağır iş verirlər, ən kötüsü:
İşçilər bağliyor səninlə küsü,
Kimi təhqir edib dodaq büzəcək,
Kimi binbir alayla göz süzəcək...
Sanki iş varmı, olsa şad oluruz,
Qara ötmək yeyib səfa buluruz.
Ah, bir az sönsə inqilab alevi!..
Hər kəsin kəndi yurdu, kəndi evi...
Orda insan acından ölsə belə
Yenə xoşdur... Fəqət şu eldən-elə
Qoşmanın sanki varmı mənası?
Adamın hər gün ağlıyor anası.
Ah, əvət ən böyük bəla, bilsən,
Para yoq, köçmək istəsən belə sən;
Hədər olmazmı çəkdiyin zəhmət?
Yaqalandınsa istə son dəhşət!..
Deyəcəklər bu köhnə bir canavar,
Əski milyonçu... öl! Gəbər! Nə çıxar!?

Sardı ətrafı bir vərəmli sükut,
Baqışib durdular bütün məbhut.
Şu sükut arqasınca iç odadan
İncə bir səs duyuldu, qopdu fəğan!..
Nazlı rəqqasə inliyordu... əvət,
Qraf etmişdi ansızın rehlət!

NİL YAVRUSU

Yığın-yığın aqışan avtolar, tramvaylar
Çiçəkli, süslü, təravətli bir cihana qoşar.
Bu ölkənin yazı şən bir mayıs qadar dilbər,
Səfalı mənzərələr ruha busələr sərpər.
Göz işlədikcə gülümsər yeşil xiyabanlar,
Yeşildi pəncərə, balkon... yeşildi meydanlar.
Çiçəklərin arasından yürürdü afətlər,
Uçardı qəhqəhələrdən qopan səadətlər.
Görülməmiş bu "çiçək sərgisi"ndə ən rə'na
Gözəllər iştə gülümsərdi hər yeşil fidana.
Fəqət bir afəti izlər dururdu həp gözlər,
O gün həməən ona aiddi söylənən sözlər.

Adı Şəmsa, füsunlu bir xilqət,
Saçar ətrafa həp qürur, əzəmət...
O baqışlarda bir qıvılcım var,
Hanki bir qəlbə əks edərsə yaqar.
Şərqin əsmərcə bir bədiəsidir,
Yeni Mısırın öc izləyən səsidir.
Yedi yıldır ki, Nili tərək edərək,
Qərbə uçmuş o nazənin kələbək.
Başda hürriyyəət aşqı, sevdası
Daşıyan bir ədib imiş babası.
Məhbəs olmuş gözündə həp yurdu;
"Haq"! dilərkən... bir ingiliz lordu
Sürgün etmiş ölümlü bir adaya.
Bu xəbərdən sönüb bitən Şəmsa
Köçərək əmcəsiylə bir yerdə,
Yaşıyor böylə qürbət ellərdə...
Isınıb şən mühitə getdikcə,
Hüsnü ətrafı sərxoş etdikcə
Onda həp parlar ehtişamü qürur,
Yüzü lakin nədənsə az gülüyor.
Düşünür... iştə, daima dalğın,

Çırpınan ruhu nəş'əsiz, çılğın,
Daima kinli bir pəyam arıyor,
Anaraq Mısır intiqam arıyor.

... Sönüyükən Günəşin son işığı...
Sardı bir rəngü ziya ortalığı.
Keçdiyin yollara baqsan hər yer
Dürlü ahəngi-bədəye'lə gülər.
Soqulub şevq ilə erkək qadına,
Hər səfahət yapılır zevq adına.
Süslü kaşanələrin aləmi var,
Hər gönül bir yeni əyləncə arar.
Şu tuhaf mənzərələrdən Azər
Çoq da zevq almadı!... Yalnız dilbər,
Canlı bir levhəyə məftun olaraq,
Doğdu gönlündə bir atəşli məraq.
Baqdı Şəmsə keçiyor məsti-qürur,
Şimdi gündüzkünə hiç bənzəmiyor.
Pəmbə köksündəki tuldən duvağı,
Öpüyor bir krizantem dodağı.
Görsə hər kim onu Mısırın məşhur
Bir füsunkarını¹ görmüş sanıyor.
O şətarətli, gülümsər yüzdə,
Al dodaqlarda, o qumral gözdə
Öylə bir incə təravət vardı
Ki, bütün gözləri əfsunlardı.
Baqaraq naz ilə həp sağ-soluna,
Girdi pək dalğalı, şən bir salona.
İki-üç xurmacıgaz bir köşədən
İşvəkar afəti cəzb etdi həməən.
Sardı ətrafını bir qaç tələbə,
Həpsi bənzərdi yüzündən ərəbə,
Həpsinin umduğu bir tatlı xəyal:
Qurtuluş eşqi, geniş istiqlal.

---

¹ Kleopatra

... Keçdi azcıq... sırtan bir mə'mur,
İngiliz lorduna bənzər, məğrur,
Əzəmət taslağı, bir tip gəldi,
Onu Şəmsa süzüyorkən, bildi.
Göstərib, baq! dedi yoldaşlarına,
Gəlsə hər təhlikə Mısırın başına,
Şu baqır çöhrəli insan yapıyor,
Vətənin ən qara cəlladı odur.
Görünür, "sərgi"yi seyr etmək için
Qərbə keçmişdir o qurnaz xain.
Dəyişib cümləsinin bət-bənizi,
Sardı hər çöhrəyi bir nifrət izi.
Biri qalqıb dedi: Artıq gedəlim.
Güldü Şəmsa, dedi: Yoq, rəqs edəlim,
Güləlim, əylənəlim bir saət...
Etdi hər kəs buna az-çoq heyvət.
Rəqsi əvvəldən o hiç sevməz ikən
Bu şətarət ona gəlmiş nerədən!?
Gözlərindən süzülən işvə, əda
Lordu cəzb etdi həməən bir anda.
Yanaşıb rəqsə edərkən də'vət,
Onu rədd etmədi Şəmsa... Firsət!
Qoşdular rəqsə bərabər, məmnun...
Gənc ərəblər şaşırıb qaldı zəbun.
Həp yürəkdən qıza kin bəslədilər,
"İştə sapqın və şərəfsiz!" dedilər.

... Nəş'ə çılğınlığı lordun gözünü
Yapdı bir falçı daşı.
Mey qızıllatdı baqırdan yüzünü,
Sallanıb durdu başı.
Süzərək qız onu, qəlbindəki öc atəşini
Yeniyor qəhvə ilə,
Lorda tez-tez sunaraq badə bıraqmaz peşini
Yeni bir şivə ilə.
... Sallanıb durdu hərif əsnəyərək:
Yetişir söylədi gəl!

Süslü, şahənə odam var, gerçək,
Gedəlim, baq, nə gözəl!..
Onu rədd etmədi Şəmsa, getdi
Bir misafir kibi şən.
İngiliz zevqini təbrik etdi
Yolda hər qarşı gələn.
... Yarın erkən Günəşin tatlı, qızıl busələri
Azərin ruhuna gül sərpərkən,
Geyinib çıxdı bir az dinləyə bakir səhəri,
Bir xəbər duydu həməən:
Qomşular bir yeni şey görmək için toplaşaraq,
Sardı hər çöhrəyi getdikcə məraq.
Görünüb qarşıda bir dəstə polis, ən arada
Keçdi Şərq afəti əsmər Şəmsa.
“İştə, qatil şu gözəl qız!..” deyə erkək və qadın
Süzdülər həp onu şaşqın-şaşqın.
İki qurşunla bitirmiş gecə azğın lordu,
Bəlki azcıq nəfəs alsın yurdu.
Bəlki azcıq nəfəs alsın əzilən insanlar,
Aqmasın Nilə günahsız qanlar.
Dünkü yoldaşları nifrətlə atarkən salonu,
Şimdi izlərdi onu.
Bir ilahəydi o, hürriyyəti təmsil edərək,
Görmək istərdi dikənlikdə çiçək...

Berlin

TISBAĞANIN ZEVQİ

“H”

Avropanın yeşil bir yaylasında
Konsert için böyük hazırlıq vardı.
Seyrə gələn bütün erkək, qadında
Pək yeni bir şeyə məraq uçardı.
Orkestro çaldı, pərdə açıldı,
Məraqlı gözlərdən heyrət saçıldı.

Səhnə boşdu, yalnız ən orta yerdə
Yuvarlaqca, boz bir ləkə göründü.
Dəyişdi musiqi həp pərdə-pərdə,
Getdikcə incələn bir şe'rə döndü.
Bağanın qafası çıxıb qılıfdan,
O tətli ahəngi dinlərdi heyran.
Zürafə boynuna bənzərdi boynu,
Məğrur, ədalı bir duruşu vardı.
Musiqidən sərxoş olurkən... onu
Kim seyr edərsə bir sevinc duyardı.
Birdən çalğı susdu, ahəng pozuldu,
İncə heyvancığaz görünməz oldu.

... Ağsaçlı bir professor, parisli bir lisansı
Azərin yanında gülümsüyordu.
O duymuşdu: Bu mühitə Azər bir az yabancısı...
“Gördünmü? Levhə pək gözəl!” diyordu.
“Tısbağalar belə bizdə musiqidən zevq alır.
Sizdə nasıl, bu sınaqlar varmıdır?”
Azər gülüb “Xayır!” dedi: “Bizdə deyil tısbağa,
İnsan belə görməz bu zevqi əsla!
Şərqin bir çoq ölkəsini bən gəzib də dolaşdım,
Çoq ellərə yanaşdım.
Orda insan sürüləri yığın-yığın məhv olur,
Ətməyini güc bulur.
Çoluq-çocuq ac-yalavac paçavraya bürünür,
Çöplüklərdə sürünür.
Aşçıların atdıqları kəmikləri qırırlar,
Bir az ilik ararlar.
O məhsullu Şərqin halı pək səfil...
Öylə yoqsul var ki, ot yeyib yaşar.
Fəqət burda yalnız insanlar deyil,
Tısbağalar belə eşqindən coşar.
Çoq düşündüm bunu dəmindən bəri,
Hər zevqi bir acı bəslər, düşünsən!
İştə Qərbin azğın səadətləri
Alır qida Şərqin fəlakətindən.”

Şərqə doğru

“Ə”

Qərbi sarmışdı dumanlar, sislər...
Acılar duydu içindən Azər.
Özləyib Şərqi, həməən çıxdı yola,
Bəlkə bir düşkünə yardımçı ola.
Bəlkə Şərfin o sıcaq qoynunda
Üşüyən gönlünü azcığı avuta.
Yoqdu yollarda tamaşaya mərağ.
Tarlalar ölgün, ağaclar çıplaq...
Qəsvətindən uyuyan yolçulara
Ninni söylərdi uğultuyla bora.
Bir səhər Azər uyurkən, şaqraq
Bir səda sazla həməvaz olaraq,
Onu qaldırdı yataqdan erkən,
Bəlli... varmışdı o gün Şərqə tren.

Eşidilən türkü

“H”

Vəfalı yar ikən, bir düşman kibi
Qıydı bana heyran olduğum gözəl.
Saldı gözdən, yıllarca Sən'an kibi
Qapısında çoban olduğum gözəl.
Dedim “Öldür bəni!” sallanıb keçdi,
Süzgün baqışları qəlbimi deşdi,
Bir kələbək kibi qanıma içdi
Dərdindən pərişan olduğum gözəl.
Ah, nə çıqılmaz yol imiş bu sevda,
Tə'n etdi hər görən, güldü hər gəda,
Xasta bir quş ikən bəni yuvamda
Dustaq etdi qurban olduğum gözəl.

“Ə”

Türkü susmuşdu, gülümsərdi Günəş,
Hər gönül aldı Günəşdən atəş.
Ta uzaqdan çökən atəşkədələr,
Coşqun elmas dəniz inlər və gülər,
Düşünən Azərə eylərdi səlam,
Kəndisindən umaraq bir ilham.

Yeni varmışdı o, “Altın şəhir”ə,
Yanaşib durdu bir ölgün çöhrə.
“Yardım et! söylədi azcıq para ver,
Yeyəcəksiz, geyəcəksiz bəklər
Yedi baş ailə qulbəmdə bəni,
Ölüdür həpsi, fəqət yoq kəfəni”.

Onu Azər süzüyorkən tanıdı,
Bir zaman hökmi-rəvan sultan idi.
Xeyli zəngindi şu miskin cahil,
Əski milyonçu ikən, şimdi səfil...
Öncə bənzərdi o bir torba ətə,
Şimdi bənzər diri bir iskeletə.

Əl açıb söylədi təkrar edərək:
“Görüyorsun ki, acım, eylə kömək”.
Dedi Azər: Bu dilənmək nə imiş,
Çalış, uğraş, bularaq sən də bir iş.
Yoq deyil işçiyə ətmək parası...
Hərifin döndü bu sözdən qafası,
Dedi: Hiç gəlməz əlimdən qara iş...

Azər

Ya!? Bu adət kötü... həm pək müdhiş!..
Səndə baş var ya!

O

(qafasına işarətlə)

Şaşırdınmı, bu nə?

Azər

Zahirindən nə çıxar, baq içinə,
Varmı elmin?

O

Xayır!..

Azər

Artıq yetişir,
Sana ölmək yaşamaqdan eyidir.
Çünki baş yox, çalışan əllər yox.
Ölün... Get, didinib söyləmə çox.

O

Sus, yetər, sus! nə diyorsun bə, sən
Allahın yoxmu? Bu həzryan nə için?

Azər

Allahın burda, əzizim, işi nə!?
O sürülmüş ki, vətən xaricinə...

O

Ya bu çanlar, bu əzanlar nə demək?

Azər

Yas tutar keçmişə həp inləyərək.

O

Sən də sapmış kibisin, bəsbəlli...
Sarsılıb getdimi dinin təməli!?

Azər

Gündə bir rəngə girirkən dünya,
Hanki şeydir ki, dəyişməz əcəba?

İnqilab!.. İştə dəyişdin belə sən,
Tilki oldun, qoca bir aslan ikən.
Sana bənzər bilirim binlərcə.
Güclü, sərsəm buğa həp oldu cücə.

O

Sən ki, bir əqrəb imişsin gerçək,
Bu zəhərlər, bu dikənlər nə demək!?
Sərvətim əldə bulunsaydı, saqın,
Bana gülməzdi bu gün hər sapqın.

Azər

Öyünüb durma, o sərvət əsla
Sana aid deyil, azğın, budala!
Ot satan, pambıq atan, halva qapan
Hər gələn bəhs ediyor milyondan.
Əcəba, sən onu nerdən aldın,
Şübhəsiz, başqalarından çaldın.
O sənin kəndi qazancınsa, niçin
Şimdi qur-qur ötər aclıqdan için?
Get qazan, şimdi də iş var, para var,
Çalışır şimdi də başlar, qollar.
Həp əməkdən çıxıyorkən ətmək,
Böylə arsızca dilənmək nə demək?

Bir də, yükləndiyiniz altınlar
Hanki bir xeyr işə olmuşdu mədar!?
Kiminiz oldu xurafata ənis,
Kiminiz yoqsula cəllad, iblis...
Sizi cəlb etdi sokak töhfələri,
Varınız süslədi aşüftələri.
Uyuturkən sizi qəflət və qürur
Qopdu tufan, əzilib hər məğrur,
Paralar getdi, cəhalət qaldı.
Eviniz ətməyə həsrət qaldı.
İştə, evladınız abdal, sərxoş,

Həpsi cahil, bəcəriksiz, başı boş.
Acırım bən sizə, lakin, eyi bil,
Mərhəmət çox da gözəl töhfə deyil.
Bu səfalət batağından ancaq,
Sizi qurtarsa ölüm qurtaracaq.

KOR NEYZƏN

Azər yeşil ormanlardan qulbəsinə dönərkən,
Aqşam qəribliyi saçan üföqləri dinlədi.
Zümrüd dağlar üstündəki al şəfəqlər sönərkən,
Qomşu bağçalarda həzin bir ney səsi inlədi.
Bu səs yorğun Azərdə pək acı bir iz bıraqdı.
Əsasına dayanaraq adım-adım yürüdü.
Suya gedən köy qızları ona heyrətlə baqdı,
Çoq sürmədi, göy yüzünü bir əsmərlik bürüdü.
Göz qırparaq gülümsədi ona Zöhrə yıldızı,
Sanki o da dinliyordu bu sinirli fəryadı.
Bu sırada yavaş-yavaş susdu neydəki sızı,
Coşqun, yaralı bir səslə yanıq türkü başladı.

Türkü

Gözəlsin, eşin yoq bizim ellərdə,
Dilbərsin, dolaşır adın dillərdə.
İncəsin, yetişmiş incə bellərdə
Əsla sana bənzər çiçək görmədim,
Sənin kibi şən bir mələk görmədim.
Şəhla gözlərində səadət gülər,
Sanki hər afətdən pərəstiş dilər.
Sənin Məcnunların Leylayı neylər?
Sənsiz cənnət xərabəzarə bənzər,
Sənsiz gönül ıssız məzarə bənzər.

Azər həməən qarşıdağı bir bağçaya yanaşdı,
Girmək için izn istədi, bir səs duydu “gəl!” deyə.

Girdi, gözü çardağ altında bir kora sataşdı,
Xoş-beş etdi, gördü bənzər o pək arif kimsəyə.
– Nerəlisin?

– İranlıyım.

– Adın nədir?

– Qəhrəman.

– Ney çalan, türkü söyləyən kimdi?

– Bənim, əmriniz?

– Eşitdim də məraq etdim, olurmu bir də çalsan?

– “Olur” deyə, aldı neyi, dərdli idi, şübhəsiz.

Çaldı, çaldı, inlədikcə, dağı-daşı inlətdi,

Köyə dönən quzuları belə yoldan eylədi.

Acı bir hal keçirərək birdən neyi tərək etdi,

Keçmişini anar kibi həzin-həzin söylədi:

Yad ellərə düşdüm, gəlib-gedən yoq,

Yanarım, sızlarım, ilac edən yoq,

Uğrunda bitdiyim nazik bədən yoq.

Dərd aldı sağımı, ölüm solumu,

Namərd Araz kəsdi bənim yolumu.

Bilmədim, vuruldum yosma bir qıza,

Əridim yürəkdən qan sıza-sıza,

Söyləsəm dərdimi Aya, yıldıza,

Yıldızlar gülümsər, Ay aqıb gedər,

Dinləməz halımı, yan baqıb gedər.

Urmi bir şəhərdir, ətrafı gülzar,

Gül bağları var ki, gəzənlər azar,

Zərdüştün günəşi orda az qızar.

Çoq zaman mayısdan seçilməz yazı;

Xoşdur o toprağın hər sözü, sazi.

O gül diyarında şən bir bülbülə

Uyub qondum bən də qönçə bir gülə.

Xain bir avcının namərd əlilə

Ömrümün baharı xəzana döndü,

Dünya gözlərimdə zindana döndü.

Bu sırada yaşlı bir bağçıvan üzüm gətirdi,
Zavallı kor dərin bir ah çəkib sözü bitirdi.
Mane olmaq istəmədi onu görən ixtiyar,
Yenə getdi “bağışlayın” dedi, “bir az işim var”.
O gedərkən acı-acı gülümsədi Qəhrəman,
Anlatdı ki, bənim dayımdır şu yaşlı bağçıvan.
İstəmədi əl açayım hər vicdansız səfilə,
Alıb gətirdi İrandan bəni bu qürbət elə.
Vardım Aras kənarına... həm dirildim, həm öldüm,
Çılğınca bir çocuq kibi həm ağladım, həm güldüm.
Sevgilim də, cəlladım da çünki İranda qaldı...
Hiç aldırmaq istəmədim, yenə bəni dərd aldı.
Azər dedi: Gönül istər həmdərd ola səninlə...
Zavallı ah çəkib dedi: Məraq etdinsə, dinlə!

Urmi civarında Əfşar elindən
Anasız-babasız bir gənc idim bən.
On yıl əvvəl katib oldum bir xana,
Hökmü rəvan idi onun hər yana.
Hər kəscə bəllidir Bəbir xan adı,
Baş əydirməmiş bir insan qoymadı.
O pək məğrur idi, xeyli qurnazdı,
Bə'zən hökuməti belə saymazdı.
Həşməti, sərvəti, şanı, şevkəti
Olmuşdu hər yerdə dillər ziynəti.
Evlad deyə Mələksima adında
Tək bir qızı vardı: lətif, xoş əda...
Gözəllər gözəli, sevda günəşi,
O diyarda bəlkə bulunmaz eşi.
Hər cüvəsi dilbər, incə hər halı,
Onu təsvir için şair olmalı.
Bütün əşraf ikən onun vurğunu,
Bəbir xan kimsəyə vermədi onu.
On səkkiz baharlıq o qönçə güldən
Hər səhər göz busəsi alırdım bən.
Pək çevik bir avcı idim... Çoq zaman
Kəndisindən ayırmazdı Bəbir xan.

Bir gün yenə ava hazırlanırkən,
Qız "Sən getmə!" deyə söz aldı bəndən.
Getmədim, dinlədim çılğın gönlümü,
Gözə aldırmışdım o gün ölümü.
Avcılar atlanıb yola düşdülər,
Artıq durub düşünməyi kim dinlər?
Mələksima güllü bağa savuşdu,
Gönül çırpınaraq peşincə qoşdu.
Ətrafını sardı gül fidanları,
Saqladı bəndən o nazlı şikarı.
Aradım, aradım, epey yoruldum,
Püsküllü söyüdü¹ altında buldum.
Yüz-yüzə gəlincə, dəyişdi halı,
Baqışından bəlli idi xəyalı.
Ehtiras alevi gözünü sardı,
Pəmbə yüzü bir gül kibi qızardı.
"Nə söyləyim!?" deyə bən düşünürkən,
İncə qəhqəhələr qopardı birdən.
Coşdu erkəkliyim, yaqlaşdım ona,
Sarıldım sarmaşığı kibi boynuna.
Sanki bir gövərçin döndü qartala,
Ürküb çəkilərək dedi: "Eşq ola!
Şaşırdınmı, nədir, eşmiyim sana!?"
Bu sözdən içimdə qopdu fırtına.
Ümidimi kəsib dönmək istədim,
Çünki yoqsul idim, "haqlısın" dedim,
Uzaqlaşdım... Yenə nədənsə güldü,
Güldü, şəhla gözü yenə süzüldü.
Qollarını açdı "Getmə, gəl!" dedi.
Yaqlaşıb sevindim, qaçmaq istədi.
Yaqalayım derkən qaçıb yoq oldu,
Baqdım bu nazlanış bir az çoq oldu.
Çinarlıqda yalnız başıma gəzdim,
Bu halda incə bir inilti sezdim.
Həmən qoşdum, sağa-sola saparkən,

---

¹ Məcnun sögüt

Baqdım ki, səs gəlir mənəkşəlikdən.
Varıb gördüm ki, ah, o şe'ri-mənsur
Çiçəklər qoynunda çırpınıb durur.
Köksünü göstərib, dedi: "Dəmincik,
Zəhərlədi bəni səmli bir böcək."
İpəkli, tül kömləyini yırtaraq
İncə bir iz buldum qırmızımtraq.
Təlaş etdim, həmən qızarmış yeri
Əmib sordum, bəlkə füsunkar pəri
Acıdan qurtulur, derkən... Bayıldı,
Təkrar əmib sordum, bir az ayıldı.
Sorduqca köksündə güllər açıldı,
Gözlərindən həyat nuru saçıldı.
Duydum ki, qız bəni çoxdan sevərmiş,
Yalnız babasından həzər edərmiş.
Əllərim əlində gəlirkən dizə,
Jalədən mey sundu çiçəklər bizə.
O gül qönçəsini qopardığım gün
Bülbüllər şakaraq yaptılar dügün.

Aqşam oldu, boz bulutlar
Döndü vulkanlı dağlara...
Qara geydi yeşil otlar,
Sanki yas çökdü bağlara.
Göy kişnədi, çaqan şimşək
Hər kəsi qorquya saldı.
Avcılar avdan dönərək
Bəbir xanla keyfə daldı.
Məgərsə bir bayquş bizi
Görüb xəbər vermiş ona.
Artıq sönüb sevinc izi,
Qopdu acı bir fırtına.
Məclis dağıldığı anda
Sərxoş Bəbir ayılmışdı,
Bunu duyan qız bir yanda
Qorqusundan bayılmışdı.
"Ah, bu rəzillik nə demək,

O qız sana eşmi!?" dedi;
Həmən bəni həbs edərək
İntiqam almaq istədi.
Gecə keçdi... Xidmətçilər
Qollarımı bağladılar,
Gözlərimə mil çəktilər,
Ürəgimi dağladılar.
O gündən bəridir cihan
Gözümdə bir məhbəs oldu.
Bais ancaq quduz qaplan,
O vicdansız nakəs oldu.
Ah, nolurdu zülm aşiqi
Cəllad hakimlər olmasa,
Kor insanlar hər fasiqi
Kəndinə rəhbər bulmasa..."

Bədbəxt adam hönkür-hönkür
Çocuq kibi ağlıyordu;
Azər dedi: "Pək gülüncdür,
Şu ağlamaq Şərqi yordu."

YAŞAMAQ VƏ YAŞATMAQ

Yorğun Azər hənuz yeni qulbəsinə varmışdı,
Arqadaşlar, vətəndaşlar çevrəsini sarmışdı.
İxtiyarlar birər donuq heykəl kibi baqardı,
Gəncliyin elmas gözləri şimşək kibi çaqardı.
Hər yüzdə pək məraqlı bir hal vardı,
Hər kəs Avropadan xəbər sorardı.
Azər gülümsəyib dedi: Bən gördüyüm insanlar
Bir-birindən ayrı deyil, həpsi bir şey sayıqlar.
Həpsi bir yuvanın quşu, həpsi bir bağ meyvəsi,
Bir saz çalar hər ölkənin, hər dilbərin şivəsi.
Hər kəs bir avcıdır ki, av düşkünü,
Qayə ancaq xoş keçirmək üç günü.

Şərq elləri irişilməz “xəyal” için yaşarkən,
Qərb aləmi az da olsa “həqiqət”dən xoşlanır.
Şərqin sönük duyğusunu afyon ruhu oqşarkən
Onlar yeni bir silah kəşfini səadət sanır.
Şərq uğraşır yalnız “ölməyim” deyə,
Qərb elləri maildir öldürməyə.
Ya o, ya bu qoşar durur həp bir dilək peşincə,
Məqsəd ancaq yarını yoq, bir həyatı xoş bulmaq.
Şərqə görə o diyarda azad ikən düşüncə,
Yazıq!.. Yenə mümkün deyil didişmədən qurtulmaq.
Artdıqca bilgilər artar ehtiras,
Hiç fərqi yoq, əski hamam, əski tas...

Bir ixtiyar

Of!.. “Yaşamaq, yaşatmamaq” duyğusu
Günü-gündən vicdanları gürlətir.
İnsanların bəncə ən uğurlusu
“Yaşatmaq” zövqini duyan kimsədir.
Hiç bir şərəf verməz xudkamlıq sana,
Yüksəlmək istərsən, acı düşmana.

Bir gənc

Bu yüksəliş, xayırlı!.. Səfil topraqda
Hənzur bir kimsəyə nəsb olmadı.
Bu yolun yolçusu qalıb tuzaqda,
Sızlayan qəlbinə ilac bulmadı.
Əzmək istəməyən bir gün əzildi,
“Sevgi” izləyənlər dara çəkildi.

Cihan bir bataqlıq... insan adında
Bir yığın möhtəris böcəklə dolmuş.
Bir-birini yeyib yaşarlar onda,
Hər kim gücsüz olmuş, həmənlə boğulmuş.
Hər şey yalan, güclü olmağa çalış!
Əzilməyə deyil, əzməyə alış!

Azər

Hey, qoca dünya, hey! Səndə nələr var!?
Hər gələn səni bir başqa şey sanır.
Kimi bir bataqlıq deyə xor baqar,
Kimi, ifritədir deyə aldanır.
Kimi zindan deyə qızarkən sana,
Üstün dar gəlincə keçər altına.

(İxtiyarla gəncə)

Xayır, dünya şən bir gülzara bənzər,
Onda cift ayaqlı "marallar" gəzər.
O nəş'ələr dolu geniş gülşəndə
İstədiyən çiçək də var, dikən də.
Uslu əllər çiçək dərir, gül toplar,
Təmbəlləri çalı, dikən tırmalar.
Diyorlar, insan yonulmuş maymundur,
Bu söz həqiqətə pək az uyğundur.
Şimdi də "maymunlar" gərçi az deyil,
Hər halda bir hacıleylək qaz deyil.
İnsan yonulmuş bir heyvan olsa da,
Endirilməz hiçə ondakı zəka.
O yalnız düşünməz, düşündürür də,
Kəşf edər gündə bir qaranlıq pərdə.
Hər gün beynində bir yıldırım çaqar,
Dilərsə bir anda bir cihan yıqar.
İnsan pək tuhafdır, o hər şey yapar,
Onda yaşamaq da, yaşatmaq da var.
"Yaşatmam, yaşarım" deyən səfillər
Qan içən vəhşilər yolunu izlər.
Sən nə mələksin, nə də bir qaplansın:
Nə gülsün, nə dikən... yalnız insansın.
Çalış, parla, yüksəl! Unutma ancaq,
Yaşamaq bir haqsa, yaşatmaq da haq!..

YURDSUZ ÇOCUQLAR

“Ə”

Qışın aqşamıdı... Bütün daş, topraq
Savrulan qarla donanmışdı yenə.
Hər tərəfdən qadın-erkək qoşaraq,
Varmaq istərdi sıcaq evlərinə.

Yol kənarında böyük, zift əritən
Qazan altında kiçik yurtsuzlar
Yaqmış atəş... ısınırkən birdən
İncə bir ruzgar inildər, sızlar.

Fəqət onlar bu soğuqdan, qardan
Bixəbərmiş kibi əyləncə yapar.
Söylənən sözləri həp saçma-sapan,
Saya gəlməz yaramazlıqları var.

Birinin ıslataraq boynunu qar,
Pək sinirləndi həməən küfr edərək:
“Nə tuhaf, sanki qarın nəştəri var,
Ağ bir əqrəbmi bu, ya buzlu sinək!?”

Biri “Sus!” derdi: “Əzizim, bunu sən
Get də, zənginlərə sor! Gör nə diyor?
İştə baq, qarşıda bir pəncərədən
Bizi bir incə qadın seyr ediyor.

Onca bunlar, bu amansız qarlar
Rəqs edən bir kələbəkədən də gözəl...
Səni kəskin boralar qırbaclar,
Ninni söylər ona pürşe’ri-əməl.”

Biri ıslaq, qara ətmək yeyərək
Qomşudan çaldığı bir alma ilə,
Sonra azcıq sırıtib əsnəyərək,
Dedi: “Yoldaş, bana baq, bir söylə,

Əcəba varlı çocuqlar nə yiyor?”
Biri oynatdı həməən qaş-gözünü,
Dedi: “Hər şey... Onu yalnız bana sor!
Onların bən bilirim iç yüzünü...”

*(Kəndinə məxsus məsxərə bir əda ilə,
komikcə bir ahəng ilə təqlid edər)*

Ç o c u q

Annə! Bir şey yemək istər gönlüm.

A n a s ı

Nə dilərsən bulunur, al ye, gülüm!
Bəy baban şimdicə almış xavyar,
Tazə yağ var, yeni gəlmiş bal var.

Ç o c u q

Başqa şey yoxmu?

A n a s ı

Tavuq var, gerçək,
Şimdi xidmətçi qızartıb verəcək.

Ç o c u q

Bıqdım artıq, yenə hər günkü yemək,
Şübhəsiz, mə'dəmi bərbad edəcək.

A n a s ı

Şokolat vardır.

Ç o c u q

O qalsın da sana,
Marmelat yoxmu?

Anası

Xayır...

Çocuq

İştə fəna,
Portağal olsa batırsam şəkərə,
Var ümidim bir az iştah gətirə.

Anası

Söylərim şimdi alırlar, lakin
Yaramaz bəlkə o, boş mə'də için...

Arqadaşlar soqulub bir-birinə,
Güldülər məsxərənin sözlərinə.
Bunu Azər də yaqından gülərək
Dinləyib derdi: "Əvət, pək gerçək,
Nazü nemətdə yaşarkən onlar,
Qara ətmək belə bulmaz bunlar.
Gecələr... böylə qar altında yatar,
Yenə sağlam və dəmir canları var.¹

Kim bilir, bəlkə bütün insanlar
Örnək alsaydı da heyvanlardan,
Daha sağlam, daha gürbüzçə yaşar,
Bəlkə ummazdı həkimdən dərman."

Uzun bıyıqları sarıq, qalınca bir gevdə
İçib-içib də sapıtmışdı bir yaqın evdə.
Səndələr, söylənirdi əsnəyərək,
Köhnə candarmalardan olsa gərək.

Bir çocuq yaqlaşib beş-altı adım
Dedi: "Yoldaş! Acız, bir az yardım!.."

---

¹ Canları – yaxud – tənleri

Sərxoş

(Qızgın və çilgin)

Nasıl, nasıl? Sana yoldaşımı bən, ah, azgın!
Köpək yumurcağa baq!.. Öl, gəbər də, gəlmə yaqın.
Çəkil də görməyim artıq, çəkil, rəzil, alçaq!
Bənimlə yoldaş imiş hər domuz, cəsərətə baq!?

Bu halı seyrə dalıb bilmədən gülümsəyərək,
Yürürdü qarşıda şıq bir madam, yanında köpək.
Şən, ufaq bir köpəkdi pək oynaq,
Bir ağızlıq da vardı ağzında.

Dedi qurnaz çocuq: “Xanım! Bana baq,
Vəhşilikdən bir iz ki, yoq onda,
O ki, qapmaz, verin, ağızlığı bən

(sərxoşu göstərir)

Taqayım bir şu zəvzəyən hərifə,
Xalqı ta qapmasın səbəb yoq ikən,
Buna pək uyğun öylə bir töhfə...”

Gülüşdülər də küçük sərsərilər əylənərək,
“Əvət, əvət dedilər pək dikənlidir şu köpək”.
Buna Azər də güldü qəlbində,
Dedi: Pək haqlısın, əvət bən də
Tanırım öylə azgın insanlar
Ki, ağızlıq vurulmadıqca qapar.
Bə’zi dostlar da var ki, yüzləri şən,
İçi lakin daşır zəhərli dikən.
Qəlbi kin püskürüb də yüzdə gülən
Daha qorqunc olur köpəklərdən.

BAYRAMDI

Bayramdı... Günəş incə bulutlar arasından
Ətrafa saçıb işvə, gülümsərdi təbiət.
Pürnəş'ə baharın əriyən busəsi hər an
Səhralara, ormanlara sərpərdi tərəvət.

Hər göz yeni bir sevgi arardı,
Hər yüzdə sevinc izləri vardı.

Çoq yerdə qurulmuşdu səfa məclisi, yalnız
Yoqsulları bir yas kibi xoş gün də sıqardı.
Qış xırpalamış, onları əzmişdi amansız...
Hər qəsvəti yalnız bir ümid eşqi yaqardı:

Bir gün gələcək yaz olacaqdır,
Hər kəs bir az ətmək bulacaqdır.

Bayramdı... böyük bir evi sarmışdı şətarət,
Həp dalğalanır qəhqəhələr, zümzüməciklər.
Sevdalı baqışlarda gülümsərdi zərafət,
Oqşardı gözəllikləri süslər və ipəklər.

Əllərdə qədəhlər öpüşürkən,
Bir incə kaman sızladı birdən...

... Bu dəmdə Azərə yaqlaşdı nazlı bir xilqət,
Çiçəkli dağda yetişmiş o pəmbə güldə fəqət.

İz biraqmış gülər on altı bahar.

Keçən mayıs onu Azər tanırdı bir köydən,
O bikri-ismətə adət bəlası pək erkən

Məhrəm olmuşdu pudralar, boyalar.

Şu yapma süsləri Azər görüncə süzdü bir az,
Gülümsüyor kibi heyrətlə baqdı... pək qurnaz,

İncə bir şeydi qız, həmən duydu.

Sevimli çöhrəsi azcığı qızardı, söylədi: “Baq,
Gəlincə şəhrə dəyişdim, deyilmi? İştə məraq!

Gönül az-çoq nə görsə həp uydu”.

“Xayır, xayır... – dedi Azər: şu pudralar, boyalar
Deyil gözəllər için... kim sürərsə illəti var,

Sarı yüzlərdə pəmbəlik yaratır.

Əvət, o, çirkin için bəlkə bir təsəlli olur,
Sürüncə yaşlı qadın bəlkə azca nəş'ə bulur,

Buna aldanma sən, inanma, xayır!

Hiç unutmam, səhərdi, pək erkən
Köydə çıxdım da bağça seyrinə bən.

Qopdu tufan, uçuşdu toz-topraq,
Soldu bir anda hər yeşil yapraq.

Tozda gördükcə qönçə gülləri bən
Nə təəssüflər eylədim, bilsən!

Şimdi birdən görüncə böylə səni,
Anaraq dünkü gül hekayəsini,

Acılar duymaq üzrəyim yenidən,
Əcəba, anladınmı Azəri sən!?”

Hər tərəfdən süzülən gözləri sarmışdı məraq.
Öyünən süslü xanımlar gülüşüb oynaşaraq,

Sardılar Azəri soldan-sağdan.

Öncə üzr istədilər, “Sən həkəm olsan dedilər

Burda var dürlü çiçək hər bağdan,

Həpsi dündən bəri artıq bunu dərd eylədilər.

Ən gözəl kim, əcəba hanki qadın?

Bir cəvab istəriz, ancaq aydın.”

Güldü Azər, dedi: “Söz yoq, həpiniz şimdi gözəl...

Seçəməm bir-birinizdən sizi bən, ən əvvəl

Sıyrılmı h p boyalardan, tozdan.
 O zaman ayrılır əlbəttə gözəldən çirkin,
 O zaman bəlli olur dođru, yalan.
 Aktrisdird y  sandım sizi əvvəl, lakin
     Sonra duydum ki, bu ev səhnə deyil,
     Bu oyun son modadır, köhnə deyil...”
 Azərin sözləri bir iynə kibi
 Qanatıb durdu g l n hər qəlbi.
 Kimi nifrət, kimi heyrətlə baqar,
 Kiminin gözləri bir  l   aqar.
 Kiminin yer s p r r qaşqabađı,
 Bozular rəngi silinmiş dodađı.
 Kimi küskün, kimi  zgin-bezgin...
 Birinin parladı qəlbindəki kin.
 Dedi: “Bilməm bu dikənlər n  i in?
 Bir d ş n, sən bizi təhqir etdin.”
 Azərin gözləri getdikcə gülümsər kibi  n...
 Dedi: “Aldanma xayır, bəndə n  kin var, nə dikən.
 Bil’ kis, sizd ki m nf  s sl r
 İncə bir duyđuyuy təhqir eylər.
 Xayır, Azərdə bulunmaz qabalıq,
 Sizə d şmandır o sərsəm v  alıq
 Ki, “gözəlsin” deyə təqdis eylər,
 Sonra təhqir ilə arqanca g l r.
 Biri der: “Baq, n  gözəl pudra, boya!
  u g z llik kir olur girs  suya.”
 Biri der: “Pəmbə hi  uymaz sarıya,
 Bənziyor baq,  u qadın soytarıya.”
 Fəqət Azər düşünür p k başqa,
 Xoşlamaz  unki yalan söz və riya.
 Onca bir g l l k siz, tazə gərək,
 Oqşamaz ruhunu hər yapma çiçək.
 “ skilik” zevqi yorar, hər “yenilik”
 P k təbii... olurum b n də  arik.
 Yenilik xoş, moda xoşdur, lakin
 Böylə sərsəm yenilik p k çirkin.
 Hər d girm n tozu, hər kirli boya

Bir gözəllikmi verir? Yoq, haşa!
Həpiniz xasta, üzülmüş, qansız,
Başqa, pək başqa sizin dərmanınız.
O da yalnız: su, Günəş, bir də hava!..
“Su, Günəş, bir də hava” ən rə’na,
Ən gözəl bir tualetdir... bana baq,
Şu qaranlıq odalardan qaçaraq,
Hürr olun, ta sizi öpdükə Günəş,
Qızarıb hər yanaq olsun gülə eş.
Hərəkətsiz bir avuc ət kimsiz,
Qapanıb məhbəsə gün görməsəniz,
Nə gözəllik, nə də səhhət qalacaq,
Gündə bir çöhrə vərəmdən solacaq.
Sordunuz: “kim daha dilbər və gözəldir” deyərək
Sevdiyimdən sizi bən xırpaladım bilmiyərk,
Yüzü dilbər, sözü dilbər pək çoq...
Özü dilbər gözəl az, bəlkə də yoq.
Eşsiz olsun da camalın, nə çıxar,
Mə’nəvi hüsnünü bir yoqla nə var?
Bir çoq afət bilirim yüzləri xoş,
Ruhu düşkün və sönük, içləri boş...
Şübhəsiz, nazü qürur, işvə, əda
Tatlıdır şən və gözəl bir qızda.
Gözəlin, bəncə, ən ülvi sifəti:
İncə ruh, əqlü zəka səltənəti...
İnqilab iştə! Atıb çarşafı siz,
O siyah pərdəyi rədd eylədiniz.
Qeyd edərkən bunu tarix, ancaq
Bir fəzilət deyə alqışlayacaq.
Sizi aldatmasın amma bu qürur,
Çarşaf atmaqla bitər sanma qüsür.
Çoq beyinlər yenə həp pərdəlidir,
Mə’nəvi pərdəyi dəf’ etməlidir.”
Azərin sözləri çimdiklədi çoq duyğuları,
Süzdü qumral, ala gözlər onu altdan-yuqarı.
“Yetişir, anladıq artıq!” dedilər,
Söylənən “saçmayı” həzm etmədilər.

Öpüşürlərdi gedərkən həpsi,
Pək tuhafdır bu öpüşmək həvəsi.
Xasta, sağlam nədir? Aldırmazlar,
Vərəm olsan da gönül qırmazlar.
Bu çürük adətə Azər darılıb qızdı həməən,
Dedi: “Üzr istiyorum,
Bu, cinayət kibi bir şey... qabalıq olsa da, bən
Sizə qatil diyorum.
Sizə qatil diyorum! Çünki bu qorqunc adət
Mədəni bir vəhşət!..
Bu öpüşlər saya gəlməz acı, xain və ağır
İztirablar yaratır.
Bir çoq insan bu öpüşlərdə səadət də bulur,
Onu şairlərə sor!
Bən səadət deyil, ancaq duyuram təhlikələr,
Kirli, müsri ləkələr.
Qorqun, azğın ləkələrdən qorqun,
Ev yıqan təhlikələrdən qorqun!

LALƏ

“H”

Şəhər qadınları “pəmbəgül” deyə
Həpsi vurulmuşdu gözəl Laləyə.
Sisli dağların o eşsiz pərisi
Oqşar dururdu hər xəyalı, hissi.
Tatlı bir musiqi gülər səsində,
İlham izləri var hər cilvəsində.
Gözlərindən uçan bayğın kölgələr
Hər incə duyğudan pərəstiş dilər.
Yürürkən gövərçin rəqs edər kibi
Çırpındırır o hər yaralı qəlbi.
... Qədəhlər dolmuşdu, çalğı inlərdi,
Gözəl qız inləyən səsi dinlərdi.
Bütün gənclər ətrafına qondular,

Şu köy dilbərinə badə sundular.
İçmək istəmədi, israr etdilər,
Bir az içdi, həmən təkrar etdilər.
Ürpərdi tükləri şu ilk adımda,
Duydu vicdanında acı bir səda.
Çoq sürmədi dalğalandı nəş'əsi,
Cəzb etdi hər kəsi nazı, işvəsi.

İçdilər... içdilər... Gözlər bayıldı,
Sinirlər gevşədi, qollar yayıldı.
Gecə keçmiş... "Artıq vaxıtdır" deyə
Hər qadın sokuldu şən bir erkəyə.
Səfa məclisinə vida etdilər,
Billur qəhqəhələr saçıb getdilər.

Lalə də bir gəncə qol-qola çıxdı,
Əsrarlı gecəydi, hava açıqdı.
Bahar mehtabının səfası vardı,
Sevdalı busələr şən qızı sardı.
Ehtiras atəşi olunca kəskin,
Yaqdı ismətini dağ pərisinin.
Səfil bir odanın vəhşi qoynunda
Silinməz bir ləkə qaldı boynunda.

Səhər dan yildızı gülərkən ona,
Ruhunda qopdu bir acı fırtına,
Yataqda çırpındı, həmən bayıldı...
Yarın son imtahan idi, son yıldı.
O gəlmişdi irfan həyatı görsün,
Köylərinə nurlu izlər götürsün.
O istərdi yoqsul, aciz və miskin
Qız-gəlinə doğru yollar göstərsin.
Fəqət şimdi!?!.. Həpsi, həpsi nafilə!..
İnsanlardan qaçıb endi sahilə.
Köpüklü dalğalar coşub çağlarkən
Alevlər, zəhərlər aqdi içindən.
Babası, annəsi, qarlı dağları,
Yavuz nişanlısı, yeşil bağları,

Parladı bir rü'ya kibi gözündə,
Dəhşətlər oynadı pəmbə yüzündə.
Günəş gülümsərkən Lalə də güldü,
Birdən-birə dalğalara gömüldü.
Görən balıqçılar imdada qoşdu,
Əfsus!.. O bitmişdi, xəyal olmuşdu.

... Cənazəyi sardı arqadaşları,
Saçıldı gözlərdən inci yaşları.
Qız-gəlin soruşub mərağ edərdi:
“Lalə nədən soldu, nə imiş dərdi?”
Azər dedi: “Lalə nəş’ədən soldu,
Tatlı şərab dalğasında boğuldu.”

Bu halda kinli bir səs
İsyan etdi apansız,
Çevrilib baqdı hər kəs,
Şahin baqışlı bir qız.

“Xayır!..” dedi, “xayır!.. bən
Göz yaşı dökməm ona,
Onun bu zillətindən
Heyrət gəlir insana.

Bu hal əskidən bizə
Ən acı bir yadigar...
Qadınliq çöküb dizə
Bir çoq əsir oldular.

Şən saraylar keçmişdə
Bizi alıb-satardı.
Solub gözdən düşüncə
Hiçliklərə atardı.

Bütün dinlər, qanunlar
Qadınlara xor baqdı,
İsyan edincə onlar
Su yerinə qan aqdı.

Bir çoqları nadanlıq
Pəncəsində sıqıldı.
Kimi olub qurbanlıq,
Atəşlərdə yaqıldı.

Lakin qadınlıq bu gün
Hər zənciri qırarkən,
Bu hal niçin?.. Bir düşün!
Hiç də əfv etmədim bən.

Lalə şən bir çiçəkkən
Niçin solsun hiç yerə?
Bunun zəifliyindən
Zillət gəlir bizlərə.

O sayğısız vəhşidən
Lalə öc almalıydı,
Əvət, onu qəhr edən
Əllər qırılmalıydı.

O kirli dırnaqlarda
Çoq didildik, əlverir.
Yetər, bu gündən sonra
Qadınlıq deyil əsir.”

... Qız köpürdükcə ondan
Eşləri örnək aldı.
O, Azərin ruhundan
Qopan bir teli çaldı.

MƏZARLIQDAN KEÇƏRKƏN...

“H”

Günəş gülümsərdi, nisan ağlardı...
Azər çıqmış idi səhra seyrinə.
Qarşıda bir yeşil məzarlıq vardı,
Hər daşı bənzərdi hicran şe'rinə.

Yaqında çırpınan soluq bir kölgə
Bir məzar önündə durub inlərdi:
O, gənc bir aşiqdi, küsmüş dirligə,
Azər məraq edib onu dinlərdi:

İştə bən sana gəldim,
Bu gün pək şəndim.
Göz yaşlarımı sildim,
Dərdim yoq bənim.

Artıq yetər, qalq, oyan!
Bütün çiçəklər,
Baş qaldırıb yataqdan,
Həp səni bəklər.

Bir eşq ilə yaşarkən
Sən atdın bəni.
Vəfasız olsan da, bən
Unutmam səni.

Hər gün ıssız türbəndə
Bir az öldüm bən.
Olmazmı şimdi sən də
Bəni düşünsən...

Həyat gözəlmiş!.. Onda
Artıq yoq gözüm.
Yer ver ancaq qoynunda,
İştə son sözüm...

Hənuz sıtmalı gəncin bitməmişdi fəryadı,
Birdən-birə əlində bir tabanca parladı.
İntihar niyyətilə nişan etdi alnını,
Azər "hey, abdal!" deyə xırpaladı şaşqını.
Diksinərək bu səsdən düşdü əldən silahı,
Ölüdən fərqi yoqdu, duyulmasaydı ahı.

Yavrum! dedi aç bana, qəlbini kim qanatdı?
Zavallı dərdə gəldi, ah çəkərək anlatdı:

Şən bir sabah idi, vuruldum ona,
Gözlərində mayıs rö'yası vardı.
Eşqimi inlərkən incə ruhuna
Başımda bir dəli sevdası vardı.

İpək saçlarını güllər öpərkən
Hər sirrimi ona açıb dökdüm bən.
Bir mənəxsə verdi bana köksündən,
Ah, o qızda mələk ədası vardı.

Həmən bir baqışda aldı gönlümü,
Üç bahar olur ki, çaldı gönlümü,
Ən sonunda dərdə saldı gönlümü,
Bir gönül ki, bin bir bəlası vardı.

Azər dedi:

O, şimdi bitmiş artıq,
Pək yazıq!..

Bir yapraq kibi solmuş,
Çürümüş, topraq olmuş.

Bərabər ölsən belə,
Ümid yox yüzün gülə.

Hindin əski adəti

Yapsa da bu vəhşəti,

Haq düşünən bir insan

Xoşlanmaz bu oyundan.

Nəfsə qıyanlar aydın...

Ya xastadır, ya çılğın.

Bu sərsəmlik çox zaman

Edər gənclikdə tüğyan.

İxtiyarlar ölümdən

Quşqulanıb titrərkən,

Sayğısız bir yığın gənc

Bulur həyatı iyrənc,

İşlər durur nihayət,

Umulmaz bir cinayət.

Saqın, bana darılma,

Gözəl düşün, yanılma!

Ölüm var ki, həyat qadar dəyərli,
Həyat var ki, ölümdən də zəhərli...
Yaşamaq da xoşdur, ölmək də xoşdur,
Qayəsiz həyatda ölüm də boşdur.
Hər sönük eşq için üzülmək fəna,
Dar gəlməsin dünya genişkən sana.
Er-gec məzar alır bizi qoynuna,
Uyma, saqın, vaxtı gəlmədən ona.
Matəmlərə boğma sisli ömrünü,
Çalış da xoş keçir şu üç-beş günü.
“Ölüm də xoş...” dedim, qapılma hissə,
Böyük bir eşq için lazım gəlirsə,
Nəfsinə xor baqan bir qəhrəman ol,
Haqq için başından keçən insan ol!
“El için ağlayan göz kor” olsa da,
İnanma, arqadaş! O, boş bir səda!
Xayır, xudkam olub sapma dar yola,
Həp el için ağla, el için sızla!
Ağla demək – çarpış, vuruş deməkdir,
Ağlamaq insana miskinlik verir.
Bir eyilik yapsan ıssız yurduna,
Səadət pərisi gülümsər sana.
Haq da, həqiqət də göz önündədir,
Yer altında deyil, yer üstündədir.
Bəxtiyarsın, əgər çəkdiyin əmək
Cihan sərgisinə versə bir çiçək.

DƏNİZ KƏNARINDA

“H”

Şətarətli bir mayısdı... Azər enmiş sahilə,
Zümrüd dalğaları seyrə dalmışdı.
Pək yaqında çoluq-çocuq vermiş də həp əl-ələ,
Şən kələbəklərdən örnək almışdı.

Sədəfli qumlar üstündə top oynardı oğlanlar,
Qızlar da bir yanda şarqı söylərdi.
Bir tərəfdə mürgüləyən beş-on sönük ixtiyar
Bu çığlığa qarşı nifrət eylərdi.

Qızların şərqi

Səhər çağı gəzə-gəzə
Çıqmışdım erkən dənizə,
Günəş gülümsərkən bizə,
Dalğalar döndü elmasa,
Sırma işləndi atlasa.

Ağ yelkənlər qanat açar,
Süzülüb naz ilə uçar,
Ənginlərə fərəh saçar.
Dalğaların çağiltısı
Salamlar eşsiz mayısı.

Fırtına yoq, açıq hava...
Balıqçılar çıqmış ava.
Dalğaları qava-qava
Qatlanır hər üzüntüyə;
Yalnız "ac qalmayım" deyə...

İxtiyarlar

Artıq yetər.
Çoq oldunuz...
Ah, yaramaz çapqınlar!
Ey, bana baq!
Bıraq canım, söz anlamaz sapqınlar.
Həya, ədəb, tərbiyə yoq...
Baq şu keçən qurnaza!?
Qarıxmış oğlan qıza.

İki-üç qadın

Zəmanəniz zıncıldasın,
Oğlan da, qız da azgın...

Vaqtilə biz də gənc idik.
Böylə yapmadıq, saqın!
Xayır, Allah əsirgəsin!
Biz sayğısız deyildik,
Böyüklərin qarşısında həməən susduq, əyildik.
Baq o çimən yumurcağa!
Bıraq, batsın, gəbərsin!
Sizin qomşunun çocuğu...
Ona çocuqmu dersin!?
Bizimkilər evdən çıqmaz.
Bənimkilər də öylə...
Yüzmək də bir əyləncəmi yürək üzüntüsüylə?
Bir ixtiyar çılğın kibi həməən bağırdı, durdu,
Ah! Həp gənclik azdı, çoluq-çocuq qudurdu.
Qızlar bu sözlərə qarşı sarsılaraq üzüldü,
Azər bunu seyr edərək qəhqəhələrlə güldü;
Günü keçmiş nasehlərə yaqlaşaraq “dur!” dedi;
Sizin tərbiyəiniz artıq bu gün için əskidi.
Siz nəsiniz? Qorqu, zillət bayquşları... cümləiniz
Kəklik kibi başı qarda, quyruğundan xəbərsiz.
Bir-birinə qarışdırdı oğlanları, qızları,
Saqın! dedi dinləməyin teli qırıq sazları.
Hər sözə bel bağlayıb da mə'yus olmayın, xayır;
Duyduğunuz laqırdılar başdan-başa saçmadır.
Hər saçmaya aldanmayın “haq və həqiqət” deyə,
Onlar sizi sürükləyir sönüklüyə, hiçliyə,
Əsrin yavruları olun... əvət, ancaq cəsərət,
Ancaq çəlik qollar verir insanlara səadət.
Çırpınış sükutdan gözəl, gülüş iniltidən xoş,
Günəş kölgədən uğurlu... çalış nura doğru qoş!
Çocuq düşə-düşə böyür, əzilməyən düzəlməz,
Miskinlərə, acizlərə cənnət pəyamı gəlməz.
Baq, yüzüyor ənginlərdə bir balıqçı yavrusu,
Balıq kibi oynar durur, bilməz dəniz qorqusu.
Yediyiniz balıq qadar sizdə yoqmudur hünər?
Tavuq kibi küməslərdə sönüb bitdiniz, yetər!
Artıq yetər, evinizin çəpərini aşmalı,
Qartal kibi geniş üfüqlərə doğru qoşmalı...

Bu halda bir şey gurladı, maraqlandı çöcuqlar:
Nədir bu səs?

Yıldırımımı?

Hər nə varsa göydə var,

Əvət, doğru...

Baqın, iştə!

Qos qoca bir təyyarə...

Kim bilir nerdən gəliyor, yolu hanki diyarə?

Azər dedi: – Bən bilirim, şu qəhrəman yolçular,
Şərqə uçan bir karvan ki, bulutları qamçılar.
İçlərində bəlkə sizlər kibi çöcuqlar da var,
İştə, Qərbi atıb gəlmiş, yeni mühitlər arar.
Buzlu qütübləri aşar, əgər fürsət bulursa,
Bu gün-yarın yüksələcək hiç şübhə yoq ki, Marsa.
Hər qüvvətə üstün gəlir ancaq qorqusuz bəşər,
Cihan yigit ərlərindir, qorqaq gözə çöp düşər.
Qorqu-sinsi bir mərəz ki, azar-azar öldürür,
Nəş'əsiz bir ömrü ancaq mübarizə güldürür.

VƏHŞİ QADIN

Yazın atəş savuran sıtmalı, qızğın günəşi
Bir-birindən ayırırkən hər eşi,
Azər etmişdi yanıb örsələnən şəhrə vida,
Nəfəs alsın da bir az dağlarda.
Tarlalardan, dərələrdən, təpələrdən keçərək,
Qaynaşan buzlu sulardan içərək,
Seyrə daldıqca yeşillikləri eylərdi məraq,
“İştə cənnət” deyə heyran olaraq,
Duydu ormanlar içindən süzülürkən dilbər,
İncə, şaqraq və gözəl zümzümələr.
Ruzgar inlər də, edər səcdə yeşil yapraqlar,
Səs verir onlara şən ırmaqlar.
Gülərək bir təcikdən sarı, vəhşi güllər,
Sallanır dalğalı, mor sünbüllər.

Bir yığın çingənə qonmuş da pınar başlarına,
Bu günün zevqini satmaz yarına.
Əylənir, nəş'ələnir tozlu şəhərlərdən uzaq,
Dinləməzlər nə imiş qayğı, məraq.
Bir çox insanları sarsan acılar, fırtınalar
Onların şən çadırından qorqar.
Seyr edərkən şu gözəl levhəyi dalğın Azər
Yeni bir səhnə saçıb durdu kədər.

Qarşıdan bir acı səs yüksəldi,
Şaşıran gözlərə dəhşət gəldi.
Bir qadın çıxdı yeşil çamlıqdan,
Yüz-gözündən yağaraq kin, isyan,
Onu bulmuşdu çobanlar üryan,
Bənziyor bayquşa, lakin insan...
Örtən ancaq o bürüsmüş cəsədi
Bir qarış kirli və yırtıq bezdi.
Hələ yırtıq səsi, vəhşi baqışı,
O baqışlardakı şimşək çaqışı
Pək düşündürdü tamaşaçıları,
Süzdü hər kəs onu altdan-yuqarı.
Soruyorkən ona "Kimsin? Nəçisin?"
Daş kəsilməmişdi, bilinməz ki niçin?

Bir köylü

Şu qadın, bəlli, sağır ya dilsiz...

Qadın

(Şaşqın və həyəcanlı)

Bir suçum yox, bəni öldürməyiniz!

Köylü

Hiç təlaş etmə, saqın, ağlama, biz
İnsanız, yırtıcı qaplan deyiliz.

Qadın

Nə bəla gəlsə də qaplanlardan,
Yenə bən qorqarım insanlardan.

İkinci köylü

Söylə, kimlər sana qıymış böylə?

Qadın

Sorma, azğın bəşərin zülmüylə
Şu keçən qavğada bəxtim döndü,
Var-yoqum yandı, çırağım söndü.
Çarpışırkən quduran millətlər,
Bizi məhv etdi ağır dəhşətlər.
Atdılar atəşə dilsiz qızımı,
Sütəmər yavrumu, şən yıldızımı.
Təkcə bir körpəcə oğlum qaldı,
Yolda canilər əlimdən aldı.
Parçalarkən onu... uf, yandı dilim!
Bən o gündən bəri insan deyilim.

... Susdu birdən-birə biçarə qadın,
Süzdü ətrafını şaşqın-şaşqın,
Yenə ormanlara qaçmaq dilədi.
Ona bir köylü həməən diş bilədi,
Yaqalarkən dedi: “Bir sərsəmə baq!
Kəndi həmcinsinə nifrət qılaraq
Yenə vəhşilərə mail görünür,
Onca insan daha qatil görünür.”
Gülərək söylədi Azər: “Əcəba,
Haqlı kim? Bizmi, o biçarəmi ya!?”
Ona tə'n etməyəlim xor baqaraq,
Bir həqiqətdir o, aydın-çıplaq...
Onu yaqmış bəşərin “mərhəməti!”
İştə hərbin acı bir aqibəti.
İştə on yıldır o, insandan uzaq,
Çöldə vəhşilərə mə'nus olaraq

Yaşamış... yadığı həp daş, topraq,
Yaşamış tö'məsi həp ot, yarpaq.
Yenə xoş onca bu gün ormanlar,
Canavarlar, ayılar, qaplanlar.
Ona həmcinsidir ancaq düşman,
Oqutur vəhşiyə rəhmət insan."
... Hər ağızdan coşaraq laf aqını,
Köylülər sardılar ürkək qadını.
"Edəriz biz sana yardım" dedilər,
Ən yaqın bir köyə əzm eylədilər.

Beş-altı gün aradan keçdi... bir səhər Azər
Keçincə köydəki meydançadan, dokundu ona
Acı bir levhə, bir dikənli xəbər.
"Vurun, vurun!" deyə kin püskürən beş-altı nəfər
Hücum edərdi o yurdsuz və kimsəsiz qadına,
Hər tərəfdən yağardı nifrətlər.

Tamaşaçıları

– Bıraq, yetər!
– Gəbər, alçaq!
– Yetər, bıraq!
– Suçu nə?

Bıraq zavallıyı...
Xırsızlıq eyləmişmi yenə?

Bir dükancı

Onu hiç sorma, getdi var-yoqumuz,
Obur qadın, bir az ac qalsa hər nə var çalıyor,
Əlində bir qocaman ətmək, iştə parçalıyor.
O bir insan qılıqlı kirli domuz.

Azərin gözləri şimşək kibi birdən çaqaraq,
Dedi: "Əl saqlayın, artıq yetişir sillə, dayaq.
Sizcə xırsızlara lazımsa cəza,
Doludur həp dünya.

Öylə xırsız bilirim: çaldığı milyonlarla
Möhtəşəm, süslü salonlarda edərkən tuğyan,
Onu təhqir edən olmaz əsla!

Əzilir qarşı qoyan.

Varlı xırsızları alqışlayaraq hər kəs öyər,
Bəlkə heykəl də yaparlar adına,
“Çaldı bir parçacıq ətmək” deyə hər kölgə söyər,
Bəslənir kin şu səfil, ac qadına.

Ona xırsız deyən abdallara heyrət!.. Yalınız
Ac və yoqsuldur o dilsiz məxluq,
Əvət, ancaq suçu yoqsulluq... Onunçün haqsız...
Ən silinməz ləkədir yoqsulluq!”

KÖYDƏ

“H”

Köydə ikən Azər bir aqşam çağı
Qəhvəxana qarşısında əyləndi.
İranlı bir dərviş əldə nacağı
“Hu, mədəd, ya Əli!” deyə söyləndi.
Bəhs edərək qədim əfsanələrdən,
Keçmiş ərəbləri öyüb dururdu.
Sonra “hiçdir insan, hiçdir nə görsən,
Hiçdir cihan...”, deyə saçıb savurdu.
Azər gülümsədi: “Tuhaf şey! dedi,
Hərifin satdığı mətə: hiç, yalan...
Aldığı bir avuc gümüş... hey, gidi!
Nə boldur bu köydə mevhumat alan!?
Şu sərsəridənsə, gözəl deyilmi
Əyləndirsə bizi saz aşığı.
Var, dedilər, amma dayazdır elmi,
Söylədiyi sözlər həp çobanvarı.
Bu halda şən bir aşığı
Salamladı məclisi,
Sızlayınca saz artıq
Coşub durdu gur səsi.

Bən bir qartalım ki, zümrüd dağların
 Çiçəkli qoynunda yeşil yuvam var;
 Gül bənizli, şahin baqışlı yarın
 Gönlümə saçdığı yeni ilham var.
 Keçən qış bir maral izilə qoşdum,
 Qaçırdım avımı, ona qavuşdum.
 Qafam döndü, sanki dəli, sərxoşdum,
 Dedim: bir avcıdan sana salam var.
 Gülümsərkən yüzü, dodağı, soldu,
 Fırtınadan ürküb bana soquldu.
 Sevişdik... ayrıldıq... artıq yoq oldu,
 O gündən sevdalı başda bələm var.

Bu halda köy meydanında
 Davul, zurna səsi coşdu,
 Məclis dağıldı bir anda,
 Hər kəs gurultuya qoşdu.
 Köydə dügün varmış deyə
 Azər də pək məraq etdi,
 Uydu qayğısız dəstəyə,
 Dügün şənliyinə getdi.
 Bir tərəfdə qadın, erkək
 Yallı¹ gedər, oynayırdı,
 Çoluq-çocuq gülüşərək
 Arı kibi qaynaşırdı.
 Şərqi söylər bir tərəfdə
 Yosma qızlar, şən gəlinlər.
 Yigit ərlər bir tərəfdə
 Sevdalı sözləri dinlər.

Bu sırada çalğı birdən
 Ahəngini dəyişdirdi.
 Bir pəhlivan qoşub həmə

¹ Qadın və kişilərin əl-ələ rəqs etməsi

Güləş meydanına girdi.
Hoplarkən önə, geriyə,
Balıq ətlər şişib durdu.
Bana bir eş yoqmu? – deyə
Hər kəsə meydan oqurdu.
Bu halda qalın gevdəli,
Soyunmuş bir köylü gəldi,
Əlinə dəymədən əli
Yenildi, həddini bildi.
Sonra gürbüz, çevik, əsmər
Bir gənc atıldı meydana,
Şaşa qaldı seyircilər,
Eş deyildi çünki ona.
Beş-on məktəblidən başqa
Hər kəs bir az şübhələndi.
Köylülər bunu bir şaka
Sanır kibi həp əyləndi.
Çünki o bir müəllimdi,
Tanımayan yoqdu onu.
Bəkləməzdi kimsə şimdi
Ondan bu qorqunc oyunu.
Gönüllü gənc çox sürmədən
Döndü çevik bir qaplana.
Üstün gəldi şöhrət güdən
Ayı kibi pəhlivana.
Hərif sarsıldı, ansızın
Umulmaz bir zərbə yedi.
Əl çalaraq erkək, qadın
Çəlik qola “Var ol!” dedi.
Gənc müəllim geyinərək
Gəldi Azərin yanına,
Üzr istəyib dedi: “Gerçək,
Bu hal uyğun deyil bana.
Nə etməli? El adəti...
Köyün başqa aləmi var,
Buna şəhər cəmaəti
Bəlli bir şey ki, yan baqar.”

Azər dedi: "Hiç yanıma, dinlə bəni,
El adəti ürkütməsin böylə səni.
Şəhərləri sıtma, vərəm sarmış bütün,
Hərəkət yoq, qan yoq, həpsi xasta, ölgün...
Gecə-gündüz bülbül kibi həp qəfəsdə,
Günəş görməz, hava yutmaz bir nəfəsdə.
Şəhər dursun, yaqındakı çoq köyləri
Görənlərin ürpəriyor həp tüyləri.
Sıtmadan, pis xastalıqdan çürümüşlər,
Onlarda yoq sizlərdəki şən gülüşlər.
Onlarda yoq sizlərdəki çevik bədən,
Onlarda yoq əsər sizdəki şənlikdən.
Dəmin güləşməyə "əski adət" dedin,
Bən şaşırıdım, bəlkə onu fərq etmədin.
Əski olsun, bu xoş adət ən mədəni,
Ən yaldızlı adətlərdən daha yeni...
Bənim ən çoq dilədiyim sizlər için:
Sağlam bədən, sağlam sinir, sağlam beyin.
Dünya geniş bir meydan ki, heyvan, insan
Aman bulmaz çarpışmadan, vuruşmadan.
Hər kəs birər pəhlivandır o meydanda,
Birincilik qalır ancaq üst olanda.
Cahil-alim həp çarpışır, həp güləşir,
Meydanda tək qalmaq için pəncələşir.
İnsan var ki, gülüb dururkən qüvvətə,
Qarşı gəlsə məcbur olur itaətə.

Tutduğun yol böyük... Sən el rəhbərisin,
Bütün səslərdən üstündür sənin səsin.
Bağır, hayqır, can ver ıssız bucaqlara,
Bilgi nuru yağdır sönmüş ocaqlara.
Zəif biləklərdən çəlik qollar yarat!
Hər uyuşmuş beyinə bir qıvılcım at!
Çalış bütün boşluqlar əzminlə dolsun,
Hər bataqlıq çiçəkli bir cənnət olsun.
Bilgi saçır hər qaranlıq yurda işıq,
Yalnız əmək verir bizə bəxtiyarlıq.

GƏLİN KÖÇƏRKƏN

Qışın, ılıq – sevdalı bir gecənin qoynunda
Sevinc dolu bir oda xülyaları oqşardı.
Yığın-yığın qız-gəlin çalar oynardı onda,
Gürbüz dəliqanlılar ırmaq kibi coşardı.
Yalnız gözəl Sərvinaz, o içli-dilbər gəlin
Üzüntüdən bunalmış, matəmlərə batmışdı.
Çünki xudkam annəsi onu sərvətcə zəngin,
Mə'rifətcə pək yoqsul bir abdala satmışdı.
Sərvinaz incə ruhlu, düşüncəli bir qızkən
Böylə uğursuz işə “xeyir” deyə susmuşdu,
Onun sərgüzəştini bir köşədə bəkləyən
Gənc müəllim Azərlə kəsik-kəsik qonuşdu.

“Bu qız!” dedi: “Yoqsul bir dəmirçinin yavrusu...
İki yıldır əlindən çəkicini bıraqdı¹
Arqasız, ac qaldılar Sərvinazla qarısı,
Ana qalın bir kötük, qız incə bir yapraqdı.
Gündən-günə şu yapraq solub-solub bunaldı,
Gözəl ala gözlərə qondu öksüzlük sisi.
Qadın bir ay keçməmiş onu məktəbdən aldı,
Fabriqaya yazdırıb yarım bıraqdı dərsi.
Fabriqada tütündən uçan zəhərli tozlar
Qızın təravətindən hər gün bir az çalırdı.
Pəmbə, lətif yanaqlar hər gün solur bir qadar,
Aclıq ucundan qadın buna məmnun qalırdı.
Biz qapıbir qomşuyuz... aqşam evə gəlincə
Qız sıqılmasın – deyə dərslərinə baqardım.
Hər ay bizə xoş gəldi bu məraqlı əyləncə,
Hətta anam-babam da az-çoq edərdi yardım.
İkinci yıl bən artıq təhsilimi bitirdim,
Uzaqlarda hücrə bir köyə müəllim oldum.
Uğurlu bir yol deyə məsləkimə can verdim,
Çalışdıqca gönüldə bin dürlü nəş'ə buldum.

¹ “Öldü” mənasına alınmalı

Hər ay məktub yazardı, unutmazdı Sərvinaz,
Hər cümləsi yorulmuş duyğuma gül sərpərdi.
Bir gün nədənsə birdən susdu bizim incə saz,
Məktub kəsildi şaşdım, həp tüklərim ürpərdi.
Xəbərləşib duydum ki, annəsi qorqunc, ağır
Yatalağa tutulmuş, can çəkişmək üzrədir.
Həmən şu zəngin, qızı şikar için yaqlaşır,
Altın saçıb uğursuz cənazəyi diriltir.
Qadın nankor çıqmamış, qarşılıq olsun deyə
Qızı nifrət etdiyi şu bəxtiyara vermiş;
Aman verməmiş belə göz yaşını silməyə,
Evlad ana əlilə altın məzara girmiş.
Şu inqilab əsrində azad ikən qadınlar
Bu zə'fə qarşı bilməm can dayanırmı?... Asla!
Sərvinazın qəlbində bir az da xastalıq var,
İştə bu ən qorqulu, ən çəkilməz bir bəla...”

Tar çalındı bu halda, hər kəs sözü bitməyən
Dərdli gəncə yalvardı, bir az türkü söyləsin.
Zavallının içində həmən qopub bir şivən,
Həzin-həzin inlədi gömdüyü bir eşq için:
Hiç sorma halımı yaralıyam bən,
Şən olmaz bir daha viranə gönlüm.
Beynimi yaqan bir yığın hiçlikdən
Sanki bir şey sorar divanə gönlüm.
İssız bir yuvanın qoynunda daim,
Qərrib bir quş kibi sönər bənliyim.
Bilməm ki, dərdimi kimə söyləyim!?
Qaldı hər sevgiyə biganə gönlüm.
Səndən nələr umdum yazıq, pək yazıq!..
Yanğın oldu şəfəq sandığım işıq.
Of, yetər bir daha vurulmaz artıq
Hər süzgün baqışa pərvanə gönlüm.
Hər kəs alqışlıyorkən şu titrək, yanıq səsi,
Sərvinazın qəlbində sanki bir şey qırıldı,
Həmən üzgün baqışla tərək etdi şən məclisi,
Gənc müəllim bir daha ilhamına sarıldı:

Of nə yamandır o küskün baqışlar,
Ey ipək telləri zərəfşan gəlin.
Hər kəs sevincindən səni alqışlar,
Yalnız bənim halım pərişan, gəlin!
Getmə dur, gönüldə bin həsrətim var,
Söylənəcək dərdim, fəlakətim var,
Səndən sana gizli şikayətim var,
Ey mələk ədalı xuraman gəlin!
Nə söyləyim, halım əyandır sana,
Sənsiz gülüstanlar zindandır bana,
Sən bir yana, bütün dünya bir yana,
Ey sevda bağından ərməğan gəlin!
Hər kəs inləyən gənci həsrətlə dinliyorkən,
Birdən-birə dışarda bir gurultu duyuldu.
Bağça, oda bir anda bəy tərəfindən gələn,
Gülən, şarqı söyləyən qadın-erkəklə doldu.
Zavallı gənc bu halı bəkləmiyormuş sanki,
Solğun bir duman kibi şən odadan çəkildi.
Məraqlı Azər şimdi, qızın mə'suqu hanki
Bir gönülmüş anladı, kölgəli sirri bildi.
Çal oynasın, vur gəlsin! Hər kəsə mey sunuldu.
“Var olsun gəlin!” deyə alqış tufan edərkən
Birdən qızın annəsi çıldırıb da saç yoldu,
“Aman yardım!” diyordu “Getdi yavrum əlimdən”.
Büt kəsilib qız-gəlin məclisə kül savruldu,
Həmən bir çığlıq qopub ətrafı dəhşət aldı.
Böyük-küçük bu sıra yanıb-yanıb qavruldu,
Yalnız dalğın Azəri dərin bir heyrət aldı.

... Bir gün sonra öyləyin Günəş tüllər örtülmüş
Solğun bir gəlin kimi kainatı süzərdi.
Göz bəbəyi Sərvinaz tabut içində sönmüş,
Həsrətindən çıldıran annəsini üzərdi.
Suçlu qadın çiçəklər, ipəklərlə süslənən
Cənazə qarşısında yapraq kibi titrədi.
Ayrılmaq istəməzdi sovurduğu çiçəkdən,
“Xayır, ıssız məzara onu bıraqmam!” dedi.

O sayğısız annəyi Azər dəxi dinlədi,
Sapqın mühitə qarşı bu fəryadı inlədi:

Bir çiçək ki, duyğuları oqşayaraq gülümsər,
Xülyalara nəş'ə sərper, gönüllərə nur saçar.
Yazıq! Onu öncə kəndi əllərimiz qəhr edər,
Sonra şaşqın vicdanımız bir heçliyi salamlar.
Bir quşcuğaz şimdi ötər güldəñ-gülə uyarkən
Xain avcı bir anda susdurur o şaqraq səsi.
Sonra acır al damlalar əllərini boyarkən,
Əfsus o bitmiş, duyulmaz gönül açan nəğməsi.
Gönül var ki, vulkan kibi alev saçar hər yana,
Haq söyləyən ilhamları ölmüslərə can verir.
Düşünmədən söndürüb də matəm tutarlar ona,
Yalnız savrulmuş külləri məzarlara şan verir.

Yazıq! Gedən gəlməz artıq, anma qəhr olmuşları,
Bıraq ıssız məzarları, bir az insan ol barı!
Yaşamaq gərçi xoş əməl,
Yaşatmaq daha gözəl!..

SƏLMANIN SƏSİ

Oktyabr için

“H”

Hər günəşə vardım, ləkəli gördüm,
Hər vicdana girdim, kölgəli gördüm.
Parlaq imanları şübhəli gördüm,
Məgərsə hər cüvə bir xülya imiş.
Altın əsiridir həp irzü namus,
Yoqsullara gün yoq, ya məhv ol, ya sus!
Hər kəs insanlıqdan dəm vurur, əfsus!
Həp yalan, təməlsiz bir sevda imiş.

Yaralı gönlümü dikənlər deşdi,
Kimdən vəfa umdum, qanımı içdi.
Cavan ömrüm fəryad içində keçdi,
Səadət əməli bir rə'ya imiş.

“Ə”

Bunu Azər keçiyorkən duydu,
“Nə gözəl səs!” deyə dərhal uydu.
Pək məraq etdi, dərin zevq aldı,
Xilqətin şe'rinə heyran qaldı.
Sordu: “Kimdir əcəba?” bildiklər:
“Bir yetim qız, adı Səlma” dedilər.
Öncə yoqsuldu, alıb bir makinə,
Çalışır, yardım edər annəsinə.
Dikiyor incə-ipək kömləklər,
Həm gözəl şərqi təğənni eylər.
Sandı Azər görüyor bir rə'ya,
Girdi pək sadə küçük bir odaya.
Gəldi Səlma, gülərək əl verdi,
“Nə səadət!” deyə yer göstərdi.

(Xastalıqdan yeni qalqmış annəsinə işarətlə)

İştə annəm yeni qalqmış, baqınız,
Sağalıb həp sizi özlər yalınız.

Qonuşub içdilər azcıq qəhvə,
Yad deyildir əvət, Azər bu evə.
Bir zamanlar yağaraq dəhşətlər
İki biçarəyi etdikdə hədər.
Qurtuluş yolları bulmuş Azər,
Qoşaraq yardıma olmuş rəhbər.

Həsbihal eylədilər, söylədilər,
Gəldi həp xatirə keçmiş günlər.
Dedi Azər: “Nə çıxar keçmişdən,

Fəzlə bəhs etmiyəlim bir hiçdən.
Varsa ən doğru həqiqət, o – “bu gün!”
“Bu gün”ün hökmünü öyrən də düşün!
Keçiyorkən bəni cəlb etdi səsin,
Sözlərindən səni gördüm bədbin.”

Annəsi

Neyləsin, həp çalışır, zəhməti çox,
Yenə bir güldürəcək taleyi yoq...
Güldü Azər, dedi: “Tale nə demək!?
Yetişir olsa təşəbbüslə əmək.
Öncə kəşf etmələsin bənliyini,
Etsə məs’ud edər ancaq o səni.
Var hər insanda böyük iste’dad,
Onu bul, yoqsa nə yapsan – bərbad...
Gedəlim, gəl! dedi gəl, izlə bəni,
Sana Azər tanıtır taleyini.”
Uydu Səlma ona, qalqıb getdi,
Şu tuhaf rəhbəri tə’qib etdi,
Keçdilər dar və geniş yollardan,
Vardılar bir evə... Azər o zaman
Göstərib baq dedi: “Yavrum! Burası
Möhtəşəm bir yapı, sən’ət yuvası.
Səndə var bülbülə bənzər bir hal,
Gəl şu əlhan ocağından feyz al!
Musiqi rəmzini öyrən, lakin
Gecələr evdə çalış ətmək için.”
Durdu Səlma...
Dedi: Çoq qız ləkələnmiş burada,
Şu mühit işlə pək azğın, hətta
Mələk olsam da görən tə’n edəcək,
Bəni əxlaqı sönük zənn edəcək.
Dedi Azər:
Sağır ol, dinləmə hər kölgəyi sən,
İncəlir hər qabalıq sən’ətdən.
Bəşərin uyduğu əxlaq, adət
Bir yığın yıpramış ölgün hikmət.

Güldü Səlma, düşünüb haq verdi,
Aqibət ismini qeyd etdirdi.
Keçdi yıllar, dəyişib mevsimlər,
Yazın aqşamı... Yürürkən Azər
Daldı birdən-birə... munis, şaqraq,
İncə bir səs duyaraq etdi məraq.
Saparaq girdi şəhər bağçasına,
Buldu pək süslü, böyük bir səhnə.
Baqdı, səs yaz kulubundan gəliyor,
Dalğalar nəş'ələnib yüksəliyor.

Səlmanın səsi

“H”

Hər gülşənə vardım, çiçəklər güldü,
Sevda bülüllər səlama gəldi.
Hər bəzmə uğradım, meylər töküldü,
Qədəhlər öpüşüb xurama gəldi...

Elmaslar, incilər qarşımda söndü,
Gözəllər yanımda xəyala döndü.
Billur qəhqəhələr susmuş göründü,
Susmuş kamançalar ilhama gəldi.

Pərişan zülfümü dağıtdım yüzə,
Sehr etdi hər teli sanki bir gözə,
Gördülər qarışmış gecə gündüzə,
Ölülər nəş'ədən qiyama gəldi.

“Ə”

Baqdı Azər, coşaraq alqışlar,
Qadın, erkək qızı həp sarmışlar.
“Yaşa, var ol!” deyə səs yüksəldi,
Töhfələr, süslü dəmətlər gəldi.
Qızda parlardı qürur, istiqna,

Qoşdu hər kəs kimi Azər də ona,
Dedi: “Təbrik edəyim gəl səni bən,
Sana nerdən bu səadət bilsən?
Düşün əvvəlki səfalət dəmini!
İnqilab atəşi parlatdı səni.
İnqilab açdı sənin şəhpərini...”

Qız gülümsər kibi, şən rəhbərini
Öpdü ruhundakı şe’riyyətlə,
Gözlərindən süzülən hörmətlə...

“İNQILAB XIRSIZI”

Azər qonaq¹ getmişdi bir gün qonşu bir köyə
O köy şöhrət almışdı “küçük bir şəhər” deyə,
Dəgirmənlər yanından yavaş-yavaş yüksəldi.,
Ətraf vəhşi ormanlıq... mənzərə pək gözəldi.
Yeşil çinar dibində bir yığın köylü gördü.
Çılğın bir dəniz kibi həpsi kin püskürürdü,
Hər kəs hücumu hazır ağ sıvalı bir evə,
Orda bir qız yaşarmış, adı: zəhərli civə.

Birinci köylü

“Ah bu alçaq fahişə gəbərməli, ölməli”.

İkinci köylü

Gəbərməli, ölməli, köyün yüzü gülməli...

Üçüncü köylü

Onun əlində gənclik qıvrılır için-için.

Dördüncü köylü

Xayır, biz sağ olduqca qurtuluş yox onunçin.

¹ Əsli – qonucdur

Birinci köylü

İştə xain qarşığı pencərədən göründü.

İkinci köylü

Bəlli, qaçmaq istiyor, baq bir şala büründü.

Azər dedi:

Bən şaşarım insanların ağına
Niçin hər kəs düşman kəsilmiş ona!?

Bir ixtiyar

Çünki köyü həp o sapqın azdırdı.

Azər sordu:

Pəki onu hanki sapqın azdırdı?

Bir köylü

Söz yoq ki, irzə kəm baqan bir erkək.

Azər

O halda xaindən öc almaq gərək...
Dün o qız ləkəsiz bir mə'sum ikən,
Niçin bu gün "qəhbə" desin hər gələn?
Niçin acizlərə ləkə sürülsün,
Erkək fahişələr haqlı görülsün.
Bəncə əsil qəhbə: şəhvət vurğunu
O alçaq ki, öncə sapdırmış onu.
Ona... yalnız ona cəza verməli.
Kimsə, qırılmalı sayğısız əli.
Birdən – xayır! ... deyə bir səs gürlədi:
"Söylədiyiniz sözlər əbəsdir" dedi.

O bir ixtiyardı, yanıq çöhrəsi,
Kinli qəhqəhəsi, acı nə'rəsi.

Yıldırım tə'siri yaptı Azərə.
- Xayır, xayır!... dedi: Saqın boş yerə
Hiç yorma kəndini, güclü səfillər
Bizdən cəza deyil, pərəstiş dilər.
Hər şey qüvvətdədir, qalan həp yalan...
Gücsüzlük ən böyük qüsurdur, inan!
Bütün cihan qüvvət tərəfdarıdır,
Qəvi iblis olsa belə Tanrıdır.
Acizlərin haqqı ölümdür ancaq,
Bu qız da iştə öylə bir oyuncaq...

*(Bu sırada köşə başında görünən və onlara doğru gələn şişman
və məğrur bir şəxsi göstərir)*

Bunu əgri yola sapdıran cəsur
Qurt dedik qulağı çıxdı – baq odur.
İlk öncə keyfini sürdü bir zaman,
Doyunca dəf etdi həməni başından.
İştə əsil xain!.. vurun, öldürün,
Solmuş bənizləri bir az güldürün.
Xayır, bu hiç mümkün deyil, çünki siz
Kölgəsindən qorqan tilkilərsiniz.
Həm də ona qarşı çıxmaq qolaymı?
“Şura sədri!” O hər səfilə taymı?
Yaqıb yıqar, basıb kəsər, məhv edər,
Amiri-mütləqdir, nə yapsan hədər...

Şura sədri yaqlaşdı,
Hər kəs yerində şaşdı.
Kimi sırıtib durdu,
Kimi boynunu burdu.
Hərif altdan yuqarı
Süzüncə ixtiyarı,
Nə var? – dedi – nə olmuş,
Nə söylənir şu bayquş?
Ona uyan sərsəmlər
Bilməli ki, az gülər.

O bir köhnə yadigar,
Hər sözündə zəhər var.
Hər gün uydurur fitnə
Hökumət əleyhinə.

İxtiyar bu sözlərdən
Sarsılıb coşdu birdən.
Sus! – dedi, sus!.. bu böhtan
Yalan, yalan, həp yalan...

Onun fəryadı sədrə,
Kar etmədi bir zərrə.
Yalnız kənardan gələn
Soluq bir qadın həməən
İxtiyara soquldu,
Aman – dedi – çəq oldu.
Gəl gedəlim, gəl yetər,
Varsa ədalət əgər
Xain er-gec məhv olur,
Əzilənlər qurtulur.

“Haqq, ədalət” sözləri ixtiyarı güldürdü,
İsyanlı bir baqışla bir heçliyə tükürdü.
Qadınıcağaz yalvardı: “Babacığım, gəl!” deyə...
Çəkildilər, getdilər... pək həzindi o levhə.
Azər məraq etdi də, gözləri şimşək çaqan
Bir gəncə sordu: Yavrum! Sədrə qarşı bu isyan
Niçin?.. Nə yapmış hərif ixtiyarla qadına?
Gənc, Azəri qolundan tutub çəkdi bir yana,
Dedi: “Şu ixtiyarın məşhur “Mirzə”dir adı.
Soluq qadınıcağaz da onun təkçə evladı...
Ah zavallı Mirzənin gözəl keçmişsi vardı,
Bütün köylülər onu sevgilərlə anardı”.

“Mirzə” yarım əsrlik bir bilgi heykəliydi,
Düşkünləri qaldıran yalnız onun əliydi.
O sarsılmaz ömrünü irfan eşqinə verdi,

Hər obayı, hər evi aydınlatmaq istərdi.
O istərdi can versin ölgün, ıssız ellərə,
Mevhumat islərilə paslanmış gönüllərə.
Hər dürlü zülmə qarşı göküs gərdi ər kibi,
Zülmətə üstün gəldi parlaq bir səhər kibi.
O, donmuş beyinlərə isyan atəşi verdi,
Yüz-gözünü unladı¹ doğru yolu göstərdi.
Ah, o yoqsul müəllim çox zamanlar ac qaldı,
Açdı da kor gözləri, cəhalətdən öc aldı.

Bizim şura sədri də o korlardan biriydi,
Qotur tutmuş əndamı bir kəmik, bir dəriydi.
“Mirzə” çocuqkən onu sağaltdı “öksüz” deyə,
Bəsləyərək evində beş yıl etdi tərbiyə.
Çox sürmədi Mirzənin qızı Sonayı aldı,
Yoqsulluğa daş atdı, aclığa həsrət qaldı.

... Yazın, yaylağa gələn bəylər ilə saz oldu,
Bir vəzifə alınca bizləri saymaz oldu.
Bütün ərzaq işləri keçdi onun əlinə,
Hər kəs əgildi artıq şu bəylər vəkilinə.
O yıl quraqlıq oldu, yeni vəkil çıldırdı,
Aclıqdan solanlara yılan kimi saldırdı.
Dünkü yetim ən qaba candarmaları keçdi,
Yoqsulların qanını bir cəllad kimi içdi.
Hətta Mirzə yüz kərə çocuq kibi yalvardı,
Hərif qulaq vermədi, gündən-günə şımardı.
Bir gün sərxoş olmuşdu, ağı başda degildi,
Bir qadını əzərkən altı ay həbs edildi.

Günlər, aylar keçdi... mevsim bahardı,
İnqilab alavı ətrafı sardı.
Yürəklər çarparaq çatıldı qaşlar,
Diksindi qayğısız dumanlı başlar.
Şaşqın diplomatlar tavuğa döndü,
Parlaq düşüncələr bir anda söndü.

¹ Aktörlüğe işarət

Kimi inqilabçı kürkünə girdi,
Kimi yelkənini suya endirdi.
Sərvətlə öyünən yoqsul beyinlər
Şöhrət güdüb “bənim-bənim” deyənlər
Bir şimşək çaqınca boyun bükdülər,
Qüvvət qarşısında hər diz çökdülər.

Bizim köylərdə də işlər dəyişdi,
Bəyzadələr qaçdı, köylülər şişdi.
Varlılar yoqsula əməkdaş oldu,
Başlar quyruq oldu, quyruq baş oldu.
Yoqsullar sevindi cənnət var deyə,
Solğun çöhrələr başladı gülməyə.
Əfsus!... çox az sürdü sevinc izləri,
Dəhşətli bir kabus əzdi bizləri.

Ah, o kabus iştə dəmin gördüğün
Şura sədri idi... Ayıldıq bir gün
Onu başımızın üstündə gördük,
Görünmə mat qaldı hər böyük, kiçik.
Məgərsə məhbəsdə şu canlı fitnə
İnqilabçı soyu vermiş kəndinə.
Yeni rəngə girmiş dünkü bir xəbis,
Səhər mələk olmuş gecəki iblis.

Hərif öncə pək də qaba degildi,
Yoqsullara qarşı bir az əgildi.
Unutdular köhnə kiçik Neronu,
Şura sədri seçdi köylülər onu.
Bir ay keçmədi ki, o donmuş yılan
Canlanıb başladı yeni bir tuğyan.
Yenə hər gələmə bir tuzaq qurdu,
Yenə söyüb döydü, yenə qudurdu.
Mirzə hər tərəfdə çıxardı qavğa,
Qarşı çıxdı bütün bu haqsızlığa!
Hərif həməən onun evini aldı,
Məktəblərdən qovub çörəkdən saldı.

Hökumətə yalan xəbərlər verdi,
“İnqilab düşmanı” deyə göstərdi.
Sonra qızını da bəyənməz oldu,
Üç gün keçmədi ki, evdən qovuldu.
İki yavrusunu əlindən aldı,
Qadına ancaq bir göz yaşı qaldı.

(Qarşıdakı evə işarətlə)

Sonra şü evdəki qıza vuruldu,
Bir zaman keyfini sürüb yoruldu.
Bu da gözdən düşdü... ondan çıxalı,
Mə'sum bir qız ikən oldu “el malı”.

Ən sonunda əvət, bu son aylarda,
Başqa bir qız buldu bizim civarda.
O bir afət, o bir sevda yıldızı,
Ədalı, işvəli bir knyaz qızı...
Gecə-gündüz dinlər onun sazını,
Dünya batsa çəkər onun nazını.
Bizim sədrin içi-tışı başqadır,
Maymun kibi bizi əldə oynadır.
Nasırlı əllərə qarşı daima
Qəsidələr söylər, alqışlar, ama
Aclıqdan yanaraq dönsələr külə,
Yüzlərinə baqmaq istəməz belə.
Əfsunlamış onu yosma qadını,
İncə əllər başdan alır aqlını.
Çünki zevq əhlidir, incə ruhu var,
İkiyüzlü şeytan hər işdən çıxar.

A z ə r

Fənalığı, zülmü tərviç edənlər,
O pis bataqlıqda kəndisi inlər.
Bir alçağa qarşı quyruq sallayan,
O alçaqdan daha səfildir, inan!

Gənc

Köylü nə yapsın ki, nerəyə getsə,
Rast gələcəkdir şu xain iblisə,
Postaxanə, divan onun əlində...
Kim e'tiraz etsə... Həmən bir gündə
“İnqilab düşmanı” deyə həbs edər,
Yurdundan, evindən olur dərbədən.

Azər

O halda bir molla çağır... Bir kərə
Fatihə söyləsin sizin köylərə.
Bir ölkə ki, səsi-ünü çıqmaya,
Haqsızlığa qarşı yumruq sıqmaya,
O bir məzarlıq ki, görənlər şaşar,
İçində həp canlı ölümlər yaşar.

Bu halda bir tatlı səs uzaqdan “Azər!” dedi,
Köyləri təftiş için gəlmiş o bir gənc idi.
Anlatdı ki, üç gündür işdən başı yorulmuş,
Vəzifələr bitmiş də şimdicə rahat olmuş...
Azər dedi: Təftişdən nələr buldun, nə varmış?
Gənc müfəttiş söylədi: Balıq başdan qoqarmış!?

Azər

Nerdə misafirsiniz?

Müfəttiş

İştə cicim pək yaqın...

Azər

(istehzalı təbəssümlə)

Diyorlar sədrin evi gözəlmiş!..

Saqın! Saqın!..
 Dəmin sana dedim ya balıq başdan qoqarmış,
 Sədrin sayğısızlığı çıqılmaz yola varmış...
 O, inqilab xırsızı, bir rəzil ki, yoq eşi,
 Bu gündən sökülməli quduz qaplanın dişi...
 Azərin yanındakı köylü gəncin gözləri
 Nəş'ədən gülümsədi duyarkən bu sözləri.
 Bu halda köy qarışdı davul-zurna səsindən,
 Çoluq-çocuq qoşardı, hoplardı nə'rəsindən.
 Hər kəs toplandı məscid yanındakı meydana,
 Qosqoca bir makinə səs salmışdı hər yana.
 Qomşudakı tarlada işlədikcə traktor,
 Yarıb yerin bağrını bir dev kibi gurluyor.
 Diksinən çocuqların bərəlmışdi gözləri,
 Qadın-erkək süzərkən gülümsərdi yüzləri.
 Uzaq köylərdən gələn məraqlılar da vardı,
 Hər baqışda heyvətlə sevinc izi parlardı.
 Epey zaman keçdi də seyr edənlər bıqmadı,
 Şura sədri nədənsə, hənuz gəlib çıqmadı.
 Biri dedi avtoda¹ əldə süngü üç nəfər,
 Onu alıb götürdü, bəlli dutsaq² etmişlər.
 Bunu görən sevgili metrəsi kınağına
 Aldı bütün dəyərlə şeylərini faytona,
 Köyə vida eylədi sallayaraq qolunu,
 Ömürlük bir sərvətlə tutdu şəhər yolunu.
 Hər kəs dedi: çoq şükür şu taundan qurtulduq...
 Getsin də hiç gəlməsin, yetər bunca qul olduq.
 Bu sırada bir çoban
 Qalın səslə uzaqdan
 Bağırıldı: "Hey yoldaşlar!
 Aman gəlin, yanğın var!"
 Hər kəsi dəhşət aldı,
 Sevinc izi azaldı.

---

¹ Avtomobil

² Dutsaq

Erkək-qadın coşdular,
Yanan yerə qoşdular.
Məraq edib Azər də
Müfəttişlə bir yerdə
Yardım için getdilər.
Yaqlaşırkən bir nəfər
Dedi: İştə bu müdhiş!?
Yanan sədrin eviymiş.
Görünür, son qadını
Məxsus yapmış yanğını.

Başdan-başa evi alev sarmışdı,
Toz, duman ta bulutlara varmışdı,
Köylülərdən kimi edərdi yardım,
Varmadı yaqına kimi bir adım.
Çoqu sevinirdi içindən buna,
Yalnız qoca Mirzənin qızı Sona
Sədrin ilk hərəmi o solmuş qadın
“Yardım edin!” dedi: “Aman, durmayın!”
Alıcı bir şahin kibi soquldu,
Alevlər içinə həməən qayb oldu.
Çünki yanıyordu iki yavrusu,
Onu qorqutmadı ölüm qorqusu.
Üç dəliqanlı da verib əl-ələ
Yardıma qoşdular onun iziylə.
Çoq sürmədi qadın geriyə döndü,
Qucağında baygın bir qız göründü.
Qızı ısmarlayıb qomşu qadına,
Yenidən soquldu azan yanğına.
... Bir az sonra çıxdı dəliqanlılar,
Dedilər: Mirzənin, qızı həp sizlər,
“Yavrum!.. Oğlum!” deyə çırpınıb durur,
Yazıq ki, oğlundan iz belə yoqdur.
Çıq deyə yalvardıq, baqarmı? Asla
Çılğın kibi qoşur həp sağa-sola,
Hıçqırır, bağırır, inildər, ağlar,
“Yavrum!..” deyə hər kölgəyi qucaqlar.

Bir gənc “Aman!” – dedi – həməən getməli,
Getməli də onu xilas etməli...

Bu halda bir “Yavrum!..” səsi duyuldu,
Tavanlar çöküb də qadın məhv oldu.
Ana qurban getdi evlad uğruna,
Hər gönüldə qopdu acı fırtına.
Qız-gəlindən həzin bir ah yüksəldi,
Köyün qadınları fəryada gəldi.
Yüksələn fəryadı Azər dinlədi,
“İştə ana qəlbi... seyr edin – dedi.
Ana qəlbi, ana vicdanı başqa...
Yanğın, fırtına, yıldırım, qasırga
Titrədir bəlkə ən güclü erkəyi,
Fəqət incə ruhlu ana yürəyi
Yavrusunu xilas için hər dərddə,
Hər dəhşətə qarşı isyan edər də,
Qorqu bilməz o bir şəfqət heykəli!..
Hər kəs o heykəli təqdis etməli...”

Atəşlər içində ana sönərkən
Oğlu bulunmuşdu bir evciyəzdən.
Yanğından ürkərək şu qumral çocuq
Qorqudan sararmış, bət-bəniz uçuq...
Bağçadan savuşub yaqın qomşuda
Bulmuş saqlanacaq gizli bir oda,
Bir yük arqasına sığınıb qalmış,
Hər kəsdən xəbərsiz... uyquya dalmış...
Süzərkən çocuğu həp gənc, ixtiyar
Kül olmuş bir vücud için yandılar.
Bütün köyü sardı acı bir sızı,
Dillərdən düşmədi Mirzənin qızı.

Bir ay keçmədi ki, ağlar gözləri
Bir səhər bürüdü sevinc izləri.
Dərdli köyə şən bir xəbər yayıldı,
O gün hər kəs için bayram sayıldı;

Çünkü haq almışdı o gün yerini,
Şəhər məhkəməsi "Şura sədri"ni
"İnqilab xırsızı" e'lan etmişdi,
Həmən həbsə alıb divan etmişdi.

İSYAN

Azər düşünür, dalğa keçərkən...
Birdən-birə həp dalğalı, həp şən
    Bir vəlvələ qopdu,
Bir fırtına, bir zəlzələ qopdu.
Sarmışdı bütün ölkəyi heyrət,
    Lakin...
Çoq yüzdə gülümsərdi şətarət,
    Hər nəş'əli gəncin
Ruhunda açılmışdı çiçəklər,
    Coşmuşdu diləklər.
Bir yanda şəfəq dalğalı, nazəndə aqınlar,
    Qızlar və qadınlar
Oynar, sevinir, şənlik edərlər,
Həp pəmbə dodaqlarda zəfər şarqısı gürlər.
Qızlar və qadınlar!..
Həsərkən işıq aləmə onlar,
Zillətdə asırlarca bunalmış da əzilmiş,
Hürriyyəti ancaq yeni bilmiş...
Sıyrıldı Günəş sisli bulutdan,
Hər kəs süzüyorkən onu heyran...
    Parlarkən üfüqlər,
Birdən-birə çarşafklar atıldı,
    Həp coşdu nütüqlər.
Erkəklərə meydan oqunurkən,
    Onlar da qatıldı,
Çarşaf kibi, qalpaq da yoq olsun... deyə birdən
Erkək və qadın dalğalanıb gürlədi, coşdu,
Mə'bədlərə qoşdu.

Gənclik dedi: "Onlar da dəyişsin,
Məktəb və kütübxanəyə keçsin."

İsyan!..

İsyan diyə hər gözdən, ağızdan
Bir nifrət uçardı.

İsyan!..

Keçmişlərə, keçmişdəki adətlərə isyan!
Hər yüzdə təhəkküm izi vardı.

İsyan!..

Mə'bədlərə, qalpaqlara, çarşaflara isyan!..
Şaşqınlığa yox zərrəcə imkan.
Hər fəlsəfə, qanun dəyişirkən,
Bir nöqtədə dursan da düşünsən,
Məqbər yapacaqlar kəmiyindən.

İsyan!..

Həp əski hürufata da isyan!..

İsyan!..

Həp köhnə xurafata da isyan!..

Ətrafi süzən yaşları keçkin

Erkək və qadınlar buna şaşmış...

Çarşafların altında duyulmaqda qəzəb, kin,
Həp hövsələ daşmış...

Bir baq nə rəzalət!..

Artıq nə həya qaldı, nə ismət!..

Gənclik azaraq, həddini bilməz,

Yox, yox, bu çəkilməz,

Hər gün bir oyun, bir yeni fitnə,

Mə'bədlə işin nə!?

Bən Tanrıya tapdım, nə vəzifən,

Mən' etmədim əsla səni yoldan sapıyorkən...

Çarşaflar atılsın! diyən əlbət

Namusa təcavüz ediyor, bəlli həqiqət.

Onlar köpürürkən...

Azər gülərək söylədi: "Sizdən

Hiç bir yenilik ummadı bir kimsə, əzizim!

Bilməm bu köpürmək nəyə lazım?..
Yoq, sizlərə aid deyil əsla çalınan saz;
Bəsbəlli, kötüklər aşılanmaz.
Yalnız yəşərən tazə fidanlar
Az-çoq yenilik zevqini anlar.
Əcdadımızın adəti bəlli,

Hər haləti bəlli...

Lakin biz o adətləri atdıq,
Atdıq, bu gün artıq
Onlardakı əfsanəli şeylər,
Bizlərcə sönük uyquya bənzər.
Söz yoq ki, bu gün gəncliyə baqsan,
Bir sel kibi hər an

Sağlam, yeni məfkurələr izlər.

Bizlər!?

Bizlərdəki adət də təbii

Bunlarca sönük, yıpramış əski...

Bilməm ki, bu yorğun yürüyüşlə

Gənclik niçin uysun bizə, söylə!

Bizlər yeniləşsək bilə, daim

Bir əskilik az-çoq bizə hakim...

Ən doğru yol iştə!

Heç olmayalım onlara əngəl bu gedişdə.

Onlar qoşacaq, çarpışacaqlar,

Bir çoq uçurumlar aşacaqlar.

Lazimsə cəhalətlə güləşmək,

Bir çarə var: ancaq yeniləşmək!..

Onlardakı himmət və mətanət

Qırbaclayacaq Şərqi nihayət.

Onlardakı qüdrət və məharət

Er-gec verəcək xalqa səadət.

Onlar mədəniyyətlə günəşlər yaqacaqlar,

Keçmişlərə üstdən baqacaqlar.

Onlar güləcək, yüksələcəklər,

Həp yüksələcək, həp güləcəklər.

Onlar güləcək, güldürəcəklər,

Bizdən daha xoş gün görəcəklər!”

LÜĞƏT

A

Afaq – Üfüqlər
Afəl – Keçici, sönmüş, yox olmuş
Afyon – Tiryək
Aqça – Pul
Alam – Ələmlər, kədərlər, qüssələr
Alay – Zarafat, istehza
Alayışı-cahan – dünyanın bulaşmış işləri, boş, mənasız dəbdəbə və ziynətləri
Alıq – Axmaq, səfeh
Alihə – Yaradan
Alinihijat – Əsilzadə
Aşüftə – Aşiq, vurğun, məftun, *dilaşüftə* – qəlbdən aşiq olmuş, vurulmuş
Ati – Gələcək, növbəti

B

Bahəm – Birgə
Baqır – Mis
Balıq ət – Əzələ
Bar – Yük
Baziçə – Oyuncaq
Bədaye – Bədiilik, gözəllik
Bədəl – Əvəz
Bədiə – Nadir, gözəl şey
Bəid – Uzaq; *xəyali-bəid* – uzaq xəyal
Bəliğ – Gözəl danışan
Bəni-bəşər – İnsan oğlu
Bərfalud – Qar kimi, ağ
Bərg – Yarpaq, *bərgi-ümmid* – ümidin olması
Bərq – Şimşək
Bəstər – Yataq

Bəşarət – Xoş xəbər
Bəzl – Səxavətlə paylamaq, sərf etmək
Bəzm – Məclis
Biəsər – Təsirsiz
Biləkis – Əksinə
Bimar – Xəstə
Bipərva – Qorxmaz, cəsur
Bir qaç – Bir neçə
Bisəmər – Boş, nəticəsiz
Bıyıq – Bığ
Bora – Çovğun
Budala – Axmaq, səfeh
Bud'i-xilqət – Yaradılışın ibtidası, başlanğıc
Bunalmaq – Əldən düşmək
Bü'd – Başlanğıc
Bürhan – Dəlil
Büti-tərsa – Xristian gözəli

C

Caməxab – Gecə paltarı
Camid – Donmuş; *heykəli-camid* – heykəl kimi hərəkətsiz
Cangüza – Əzab verən, incidən
Cavid – Əbədi; *baharistani-cavid* – həmişəbahar olan yer
Cəbhə – Alın
Cəbin – Alın; *cəbini-lətif* – gözəl alın
Cədəlgah – Vuruşma meydanı, qovğa yeri
Cərihə – Yara
Cifə – Leş
Cilvənüma – Parlayıb görünən, cilvələnən
Cühələ – Cahillər, avamlar

Çah – Quyu
Çan – Zəng
Çamlıq – Şam meşəsi
Çapqın – Dəcəl, ərköyün, quldur
Çapuq – Cəld
Çatıq – Çatma; düyünlənmiş (qaş)
Çeşmi-məxmur – Xumar göz
Çəlik – Polad
Çığlıq – Qışqırıq
Çıldırmaq – Ağlını itirmək
Çin – Qırıq
Çingənə – Qaraçı

D

Dahiya – Dahi adamlar, böyük ağıl sahibləri; böyük işlər; bəla, müsibət;
Dami-bəla – Bəla toru
Darülfünun – Universitet
Dayaq – Kötək, zopa
Dəmin – İndicə
Dəni – Alçaq
Dərağuş – Qucaqlamaq
Dərnək – Yeyib-içmək məclisi
Dil – Ürək, könül
Dilaşub – Könül qıran, ürəyi həyəcanlandıran
Dilaşüftə – Ürəyi sınıq
Dilfıkar – Qəlbi yaralı olan
Dilgüşa – Könülaçan, qəlbə fərəh verən
Dilxun – Ürəyi qana dönmüş
Dügün – Toy
Dünbalə – Burada: son
Dünkü – Dünənki, keçmiş
Dürlü – Cürbəcür

Ehtiraz – Çəkinmə
Erkək – Kişi
Eş – Yoldaş
Eşsiz – Taysız
Etiyad – Adət, vərdiş
Etizar – Üzr istəmək
Evdət – Qayıdış

Ə

Əbd – Qul, kölə; bəndə
Əcz – Acizlik
Əflak – Göylər
Əf'al – İşlər, hərəkətlər
Əhbab – Dost, yaxın yoldaş
Əhrar – Hürri adamlar, azad yaşayanlar
Əxlaf – Xələflər, övlad
Əkşi – Turş
Əl'aman – Aman istəmək
Əl'an – İndicə
Əlhan – Nəğmələr, təranələr
Əlmö'münün üxüvvə – Möminlər qardaşdır
Əlvah – Lövhələr
Ə'ma – Kor
Əmcə – Əmi
Əməl – Arzu
Əmniyyət – Əminlik
Ənbiya – Nəbilər, peyğəmbərlər
Əndəlib – Bülbül; *əndəlibanə* – bülbül kimi
Ənin – Ah-nalə, sızıltı
Ənis – Dost
Ənud – İnadkar, tərs
Ərbabi-hal – Hal əhli olanlar
Ərşi-pürəxtər – Ulduzlu göy
Ərus – Gəlin

Ərvah – Ruhlar
Ərvəğan – Tünd qırmızı; gül alı
Ərz – Yer, yer kürəsi
Əsəfiştimal – Təəssüf doğuran
Əslaf – Sələflər, ata-babalar
Əşkbar – Ağlayan, göz yaşı tökən
Əşraf – Aristokratlar, varlı və nüfuzlu adamlar
Ətmək – Çörək
Əza – Yas
Əzabi-əlim – Şiddətli əzab
Əzdad – Ziddiyyətlər
Əzhar – Çiçəklər, güllər
Əzvaq – Zövqlər

F

Fahiş – Hiddətini aşan
Fasiq – Pozğun
Fənn – Elm
Fərar – Qaçmaq
Fəriştə – Mələk, mələikə; çox gözəl
Fərrüxbal – Xoşbəxt, rahat qəlbli
Fərş – Yer; *ərşü fərş* – yer və göy
Fərt – Həddən artıq, ifrat
Fərzanə – Aqil, alim, biliyi ilə fərqlənən
Fəzlə – Artıq
Firdövs-i-ə'la – Uca göylərdəki cənnət
Fitrət – Yaradılış, xilqət, təbiət
Fünun – Elmlər
Füruzan – Parlayan, parlaq
Füyuzat – Feyzlər

G

Gevşəmək – Zəifləmək, yumşalmaq
Gəm – Cilov
Gidi – Yaramaz, sırtıq

Giryan – Ağlar
Giryənümun – Ağlar, ağlar görünən
Guşeyi-üzlət – Təklük bucağı
Gürbüz – Sağlam, güclü, möhkəm

H

Hafizəpira – Xatirə bəzəyən, yadda saxlayan
Hal – İndi
Hami – Himayə edən, saxlayan
Həbbə – Dən, toxum
Həfrə – Çuxur, quyu
Həqaiq – Həqiqətlər
Həmduş – Çiyin-çiyinə
Həmiyyə – Qeyrət, nəcabət
Həmşirə – Bacı
Hənuz – Hələ
Həpsi – Hamısı
Hərasan – Qorxan, ürkən
Hərim – Özgəyə, naməhrəmə girmək qadağan olan yer
Həzyan – Boş söz, cəfəngiyyat
Hiçləgah – Gərdək
Hiçləgahi-ədəm – Yoxluq otağı, qəbir, məzar
Humma, atəşi-humma – Qızdırma
Hübut – Enmə, yuxarıdan aşağı düşmə
Hüdüd – Sərhəd
Hüma – Dövlət quşu, cənnət quşu, səadət gətirən
Hürriyyət – Azadlıq

X

Xabalud – Yatmış
Xak – Torpaq, yer
Xalt etmək – Qələt etmək

Xamuş – Sakit, dinc
Xavyar – Dənəvər kürü
Xəndənisar – Gülən, gülüş və sevinc
 saçan
Xətvə – Addım
Xırpalamaq – Geyib köhnəltmək,
 kobud davranmaq
Xırsız – Oğru
Xızlı – Sürətli
Xoşbin – Nikbin, optimist
Xudkam – Özünü sevən, egoist
Xuşəçin – Başaq yığan
Xüsrən – Ziyən, zərər

I

İssız – Sahibsiz, kimsəsiz, ucqar

İ

İbtilayi-qəram – Eşqə mübtəla olma,
 sevdəyə tutulma
İctihad – Din yolunda cidd-cəhd ilə
 çalışma; müctəhidlik
İdbar – Bəxtsizlik
İffət – Bəkarət, namusluluq
İğbirar – Qəmə düşmə, qubara qa-
 pılma, qüسسə
İğfal – Azdırmaq, adlatmaq
İhzar – Hazır etmə
İxtilal – Qarmaqarışıqlıq, üsyan
İxtiyar – Qoca
İqbal – Xoşbəxtlik, uğur
İlqa – Təlqin etmə
İllət – Xəstəlik; səbəb
İltica – Pənah aparma, sığınma
İma – İşarə, işarə ilə anlatma, bil-
 dirmə
İmrənmək – Arzulamaq, qibtə etmək
İncizab – Cazibə, məftunluq, böyük
 həvəs

İnfial – Qəmlənmə, kədər duymaq,
 ruhi narahatlıq
İnşad – Deklamasiya, ifadəli oxu
İrşad – Doğru yola yönəltmə,
 müşidin müridlərinə həqiqət
 yolu göstərməsi
İsar – Saçma, yayma; səxavət gös-
 tərmə, bağışlama
İste'la – Ucaltma, yüksəltmə
İstiğna – Ehtiyacsız olmaq, özünü
 varlı bilmək
İstikrah – İyrənmə, nifrət etmə
İstiqbal – Gələcək
İstimdad – Kömək istəmək, yardım
 diləmək
İstirham – Rəhm istəmək, əfv istəmək
İştə – Bax, budur
İştika – Şikayət etmə
İttihad – Birlik
İz'an – Ağıl, zəka, fərasət

K

Kahin – Ruhani rəis, qeybdən xəbər
 verə bilməyi iddia edən
Kədərza – Kədər gətirən
Kələbək – Kəpənək
Kəndi – Özü
Kəsrət – Çoxluq, bolluq
Kizb – Yalan
Kötü – Pis, yaramaz
Kövkəb, kövkəbi-dirəxşan – Ulduz,
 parıldayan ulduz
Köy – Kənd
Külxanbəyi – Xuliqan, fırldaqçı
Küməs – Hin
Künh – Bir şeyin və ya bir məsələnin
 kökü, ən dərin nöqtəsi, mahiyyəti
Kürreyi-ərz – Yer kürəsi

Q

- Qafa* – Baş, kəllə
Qandırmaq – Aldatmaq
Qeyd – Qayğı
Qə'vr – Çuxurun dərin yeri, dibi;
 məc.: bir işin kökü, həqiqəti
Qəhr – Qəzəb, acıq
Qəhrxənd – Acı-acı, əsəbi gülüş
Qəla – Bahalıq, qəhtü gəla – qıtlığa
 görə şeylərin qəhət olması
Qəsvətnüma – Sıxıntılı, hüznü,
 qüssə gətirən
Qəvi – Güclü
Qılavuz – Bələdçi
Qıvılcım – Qığılcım
Qoşmaq – Qaçmaq
Qurnaz – Hiyləgər, oyaniq, zirək
Quşqulanmaq – Şübhələnmək,
 ehtiyatlanmaq
Qüdsiyyət – Müqəddəslik, paklıq
Qülbə – Otaq
Qürb – Yaxınlıq, qürbi-həq – Allaha
 yaxınlıq

L

- Laf* – Boş danışmaq
Lafü gəzaf – Lüzumsuz, mənasız
 laqırtı, boş söhbət, boş sözlər
Lahuti – Ruhani aləmə mənsub,
 mənəvi aləm, üluhiyyət aləmi
Levs – Çirk, murdarlıq; *levsi-riya* –
 riyakarlığın çirkinliyi
Leyl – Gecə
Leylaq – Yasəmən
Leylü nahar – Gecə-gündüz
Ləbbərləb – Ağzına kimi
Ləbriz – Dolu, ağzına qədər dolu;
ləbrizi-səadət – səadətlə dolu

- Ləm'an* – Parlama, parıldama
Ləm'anisar – Şölələnen, parıldayan,
 ləməsaçan
Lərzən – Titrək, titrəyən
Lərzədar – Titrək, titrəyən; *ruhi-
 lərzədari-şəb* – gecənin titrəyən
 ruhu
Lərziş – Titrətmə
Lisan – Dil
Lisançı – Dilçi

M

- Madər* – Ana
Mafət – İtirilmiş, zərər
Mazi – Keçmiş zaman
Məvt – Ölüm
Məbhut – Çəşmiş, özünü itirmiş
Mə'dələt – Ədalət
Mə'mur – Abad
Mə'nus – Dost, yoldaş
Mə'tuf – Tuş gəlmiş: gözləri bir
 aynaya mətuf oldu – baxdı
Mə'va – Yer, məskən
Məczub – Cəzb olunmuş; aşiq
Mədar olmaq – Xeyir işə vasitə
 olmaq, xalq xeyrinə sərf olunmaq
Mədfən – Qəbir
Mədid – Uzun, sürəkli
Məfsədət – Fitnə-fəsad, pozğunluq
Məhabət – Heybətli görünüş
Məhasin – Güzəlliklər
Məhtab – Ay işığı, aylı gecə
Məhzun – Hüznü
Məhzur – Təhlükə, qorxu, təhlükəli
Məqabir – Məqbərələr, məzarlar;
teyfi-məqabir – qəbristanlıq kabusu
Məlcə' – Sığınacaq yeri, pənah yeri
Mələkiyyət – Mələklik, pak, güzəllik
Mələkrüxsar – Mələk yanaqlı, güzəl

Mənzuc – Qarışıq, qarışdırılmış
Mən' etmək – Çəkindirmək
Mənazir – Mənzərələr
Mənəkşə – Bənövşə
Məraq etmək – Narahat olmaq
Mərarət – Acılıq, təlxamlıq, dilxorluq
Mərdud – Rədd edilmiş, qovulmuş
Mərdümgiriz – İnsanlardan qaçan
Mərkəb – Minik heyvanı
Məsərrət – Şənlik, şadlıq
Məshur – Sehr edilmiş, sehr ilə aldadılmış; vurğun, vurulmuş
Məsiha – İsa peyğəmbərin ləqəbi
Məshud – Şahid olunmuş
Məzalim – Zülmələr, ədalətsizliklər
Məzbəh və məzbəhə – Sallaqxana; qırğın yeri. Caviddə: insan məzbəhi, müharibə meydanı
Mini-mini – Balaca-balaca
Miralay – Polkovnik
Misafir – Qonaq
Möhnətfəza – Qəm artıran, əziyyət çoxaldan, bəlaya salan
Möhtəmil – Ehtimal olunan
Möhtəriz – Çəkinən, qorxan
Möhtəsir – Ehtirashı, yangılı
Mö'tad – Adət etmiş
Mövcə – Dalğa, ləpə
Mövcid – Yaradan, doğuran; *mövcidi-ilham* – ilham gətirən, ilhama gətirən (şair)
Mucib – Səbəb
Mübrəm – Möhkəm, dəf edilməz; *ehtiyaci-mübrəm* – ödənilməsi zəruri ehtiyac olan
Mücəhhəz – Təchiz olunmuş
Mücrim – Günahkar
Müəlla – Yüksək, əzəmətli
Müəzzəb – Əzab çəkən, əziyyət içində olan

Müftəris – Yırtıcı
Müğbər – Acıqlı, incik
Müğfil – Aldadıcı, yalançı; *sərabimüğfil* – aldadıcı ilğım
Mühal – Qeyri-mümkün, çətin
Mühəyy – Hazır, bir işi görməyə hazır olmaq
Mühib – Qorxunc, heybətli
Mühlik – Həlakedicisi, öldürücü
Müxəyyəl – Xəyala gətirən, xəyali
Mükəddər – Kədərli, tutqun
Mükərrər – Təkrar olunan, dəfələrlə
Müqtədir – Qüdrətli, bacarıqlı
Mülazim – Leytenant
Müləvvəs – Murdar, çirkin, bulaşlıq
Mültəci – İltica edən, pənah aparan, sığınan
Münəvvər – İşıqlı, nurlu
Münfəil – Pərt olmuş, utanmış
Münkəsir – Sınıq, qırıq
Mürtəsəm – Rəsm edilmiş, surəti çəkilməmiş
Müsəlləm – Doğru, inkar edilməz
Müsəllət – Zəhlətökən
Müsri – Yoluxucu
Müstevli – Fəth edən, hakim olan
Müstəğrəq – Qərq olmuş, batmış; *ənvarə müstəğrəq* – başdan-başa nur içində
Müstəid – Meylli, hazır, qabil
Müşəvvəş – Həyəcanlanmış, qarışmış
Mütəcəssis – Arayıb axtaran, bilmək istəyən
Mütəfəkkir – Burada: fikirli, qayğılı
Mütəhəssiranə – Həsərlə
Mütəsəvvər – Təsəvvür olunan
Mütəvərrim – Vərəmli, xəstə
Müzlüm – Qaranlıq, zülmət içində olan; məchul
Müztərib – İztirablı

N

Naçaq – Burada: dərvişlərdə olan təbərzin
Nadim – Peşman
Nafilə – Boş yerə, hədəv
Naim – Yatan; *hüsni-naimi-cavid* – əbədi susan gözəllik
Nam – Ad
Nari-hicr – Ayrılıq odu
Naseh – Nəsihətçi
Nasıl – Necə
Nasiyə – Alın
Nasut – İnsanlıq, insan aləmi, lahutun əksi
Naşinidə – Eşidilməmiş
Nazir – Baxan, tamaşa edən
Nevdəmidə – Yeni göyərmiş (çəmən)
Nev'arus – Təzə gəlin, məc.: ilk bahar
Nevşüküftə – Yeni açılmış (gül)
Nevzad – Yeni doğulmuş, bala; *nevzadi-təbiət* – təbiətin balası (günəş haqqında)
Nəcmi-geysudar – Quyruqlu ulduz, kometa
Nədamət – Peşimanlıq
Nəfəxət – Nəfxələr, nəfəslər
Nəğəmat – Nəğmələr, mahnılar
Nəhy – Qadağa
Nəş'əpəzir – Nəşə alan
Nəşidə – Nəğmə, şeir, şərqi
Nəşvəza – Nəşəli
Nəzafət – Təmizlik
Nəzreyi-xunin – Qanlı baxış, qanlı gözlər
Nigah – Baxış
Nimxab – Yarıyuxulu
Nisan – Aprel
Nisyan – Unudulma

Nişimən – Oturacaq yer, yaşayış yeri; məclis
Niza' – Çəkişmə, dava-dalaş

O

Obur – Çox yeyən, qarınqulu
Orman – Meşə
Oyalamaq – Fikrini yayındırmaq, əyləndirmək

Ö

Öksüz – Yetim
Örsələmək – Əzmək, dağıtmaq, əldən salmaq
Örsələnmək – Əzilmək, büzüşmək

P

Paçavra – Əski, cır-cındır
Peydərdərpey – Dalbadal
Peyröv – Birinin arxasınca gedən, birini izləyən
Pək – Çox
Pəki – Çox yaxşı
Pəmbə – Çəhrayı
Pərran – Uçan, qanadlanan
Pəyam – Sifariş
Pınar – Bulaq
Pir – Qoca; rəhbər; *piri-mürşid* – qoca rəhbər, yol göstərən
Pırlanta – Brilyant
Pişgah – Ön tərəf; *pişgahi-nigah* – göz qabağında olan yer, tərəf
Pür'əzhar – Çiçək dolu yer
Pürfikrət – Fikirli, əndişəli; ağıllı
Pürğübar – Tozlu, toza bulaşmış; dərddli, kədərli
Püriğbirar – Tozlu, qubarlı

Pürıştika – Şikayətli, çox şikayətli olan
Pür'itab – Töhmətli, məzəmmətli
Pürməal – Mənalı
Pürməali – Yüksək keyfiyyətləri olan
Pürməlal – Çox qəmgin, çox kədərli
Pürsükun – Səssiz, sakit
Pürteyf – Kabusla dolu
Pürzəfər – Zəfərlə, qalibiyyətlə; qələbəli
Pürzəhəb – Qızıl dolu, qızıllı

R

Rahzən – Yolkəsən, quldur
Rəbii – İlk bahara məxsus
Rə'd – İldırım
Rəhakar – Xilasedici, qurtarıcı
Rəhnümayi-Şər – Şərə aparan, ziyan yolunu göstərən
Rəxavət – Süstlük
Rəqiq – İncə, zərif
Rə'na – Gözəl
Rəncur – Xəstə, kədərli
Rəyyan – Sudan doymuş; *ləbi-rəyyan* – sudan doymuş dodaq; dəniz
Rəzmgah – Müharibə yeri, hərbi meydanı
Rical – Böyük, hörmətli adamlar; dövlət adamları
Rihlət etmək – Ölmək, vəfat etmək, köçmək
Rövşən – Işıqlı
Rövzə – Bağça, bağ, güllü-çiçəkli yer
Rüzü şəb – Gündüz-gecə

S

Sakin – Sakit
Saqın – Bax ha, ehtiyatlı ol
Samiə – Dinləyən, qulaq asan qız, qadın

Semiz – Kök
Seyhə – Qışqırıq
Səbahət – Güzəllik
Səbz – Yaşıl
Sədr – Döş, sinə
Səfvət – Buludla örtülü; səhabəpuşi-hicab – hicab pərdəsilə örtülü
Səhabə-puş – Saflıq, təmizlik, paklıq
Səhhar – Sehr edən, sehrbaz; məc.: çox cazibəli gözəl; *ləbi-səhhar* – çox gözəl dodaq
Səqət – Şikəst
Səlim – Sağlam
Səm – Zəhər; *səmli böcək* – zəhərli cücü
Səmli – Zəhərli
Səngdil – Daşqəlbli, rəhmsiz, mərhəmətsiz
Sər'ədar – Epileptik
Sərgəştə – Avara; heyrətdə olan
Sərmədiyyət – Əbədilik
Sərşar – Dolu, ağızına qədər doldurulmuş; bol, gen-bol
Sərvətü saman – Var-dövlət
Sıcaq – İsti
Simax – Qulaq, qulaq yolu, eşitmək yolu
Simin, təni-simin – Gümüşü, gümüş bədən
Sinək – Milçək
Sinsi – Gizli; *sinsi məraz* – gözə görünməz xəstəlik
Sırtmaq – Sırtılıb gülmək
Sırma – Gümüşü və ya qızılı sapla vurulmuş bəzək
Sıtmalı – Qızdırmalı
Sitarə – Ulduz
Siyəhrəng – Qara rəngli
Sokaq – Küçə
Somurtqan – Qaşqabaqlı

Soytarı – Məsxərəçi, yaltaq, xalqı gü-
lünə hərəkətlərilə güldürən adam
Sur – Ziyafət, toy, şadyanalıq
Suziş – Yanğı
Süfli – Alçaq, yerə məxsus
Süfliyyət – Alçaqlıq
Sükut – Sakitlik
Sümt – Səssizlik, sükut
Süslü – Bəzəkli

Ş

Şahmari-üsyən – Asilik ilanı; məc.:
cinayətli hərəkət
Şahrah – Baş yol, prospekt
Şaka – Zarafət, əylənmə
Şayan – Layıq
Şəbab – Gənclik
Şəbnəvərd – Gecə gəzib dolaşan;
şəbnəvərdi-səma – gecələr sə-
manı, göyləri dolaşan (ay)
Şəbrəng – Qara, qaranlıq gecə rən-
gində olan
Şəhamətli – İgid, vüqarlı
Şəhpər – Qanad; uçuş lələkləri
Şəkkiyyat – Şəklər, şübhələr
Şəms – Günəş
Şərarə – Qıgılcım
Şə'səəbar – Şöləsaçan, ziya saçan
Şətarət – Cəldlik, vurnuxma
Şitaban – Tələsən, tələsmə
Şum – Uğursuz
Şükufəzar – Güllük, çəmənlik

T

Taban – Parlaq, işıq saçan
Tabfərsa – Gücdən, taqətdən salan
Taqətsiz – Taqətdən salan

Taslamaq – Özünü yalandan hünərli
göstərmək, özündə olmayan şeyi
var kimi göstərmək, lovğalanmaq
Tatlı – Şirin
Təbah – Dağılmış, pozuq
Təbdil – Dəyişmək
Təbəsbüs – Yaltaqlıq, alçalma
Təcəddüd – Yeniləşmə
Təcəlli – Parıltı, görünmə
Təcərrüd – Ayrılıb təkləşmə, qarış-
mama
Təəb – Əziyyət, iztirab
Təfərrücgah – Gəzinti yeri, səyahət
yeri
Təğafil – Xəbərsizlik, özünü xəbər-
sizliyə vurmaq
Təğənni – Nəğmə oxumaq
Təhəkküm – İstehza
Təhəssür – Həsət çəkmək
Təhəvvül – Dəyişmə, çevrilmə
Təhəvvür – Şiddət və qəzəb göstər-
mə, acıqla üstünə hücum etmə
Təxəttür – Yada salma
Təkmə – Təpik
Təqdis – Müqəddəsləşdirmə, şöhrət-
ləndirmə
Təqərrüb – Yaxınlaşma
Təlxkam – Kəfi pozuq, bədbəxt
Təmcid – Ehtiram göstərmə, böyütmə
Təməddün – Mədəniləşmə, mədə-
niyyət
Təməllüq – Yaltaqlıq
Təməsxür – Ələ salma, istehza etmə,
təhqir etmə
Təməvvüc edən – Dalğalanan, titrəyən
Təmyiz – Seçmə, fərq qoyma
Tənəffür – Nifrət etmək
Təni-simin – Gümüş bədən; məc.:
ay, qəmər
Tənnaz – Gözəl, boylu-buxunlu

Təpsi – Məcməyi
Tərcih – Üstünlük; *tərcih etmək* – üstün tutmaq
Tərəb – Sevinc, şadlıq
Tərəbnisar – Sevinc saçan, sevindirən
Tərəbzə – Zövq verən, sevinc yaradan
Tərəhhüm – Rəhm etmək
Tərsa – Xristian
Təsəttür – Bürünmək
Təsxiri-qülub – Ürəkləri fəth etmə, məftun etmə
Təsmim – Zəhərləmə
Təvərrüm – Vərəm olmaq, vərəmləmə
Təzyin – Bəzəmək
Təzyir – Saxtılıq, qeyri-səmimi
Tiflanə – Uşaqcasına
Timarxana – Xəstəxana; dəlilər xəstəxanası
Tir – Ox
Tirə – Qara, qaranlıq
Tizpərvaz – İti uçan, tez qanadlanan
Toqat – Sillə
Tren – Qatar
Tuhaf – Qəribə, əcaib
Tuzaq – Tələ
Türrəyi-şəbrəng – Qara saçlar
Tüyyur – Quşlar

U

Ufaq – Kiçik
Uğraşmaq – Çalışmaq
Uslanmaq – Dinc durmaq, yaramazlıq etməmək
Uslu – Ağıllı

Ü

Übudiyyəət – Qul olma, itaət etmə
Ürəfa – Ariflər

Ürəfa taslağı – Yalançı ruhani, saxta ariflik
Üryan – Çılpaq

V

Va əsəfa – Heyif, çox təəssüf
Validə – Ana
Varəstə – Azad olmuş, qurtulmuş, *varəsteyi-məzalim* – zümlərdən xilas olmuş
Venüs – Venera
Vəcdalud – Vəcd içində, özünü itirmişcəsinə eşqə tutulmuş
Vəcdəfruz – Vəcdə gətirən, vəcd artıran, həyəcan oyadan hadisə
Vəğə – Gurultu, qovğa
Vəhdət – Birlik
Vəq'ə – Hadisə
Vəqf – Bir xeyir işə ayrılmış (mal); *vəqfi-sevda*; yaşarmış vəqfi-sevda, *safü üryan* – özünü eşqə, sevdəyə vəsf etmiş, vermiş...
Vəqur – Vüqarlı
Vəsvəsə – Şeytan pıçiltısı
Vird – Dua, təkrar-təkrar oxunan Quran ayəsi, ya hər hansı bir hədis, söz
Vühuş – Vəhşi heyvanlar
Vüslətgüzin – Vüsal axtaran, məşuqəsinə çatmağa çalışan

Y

Yaldızlı – Qızıl suyuna çəkilmiş; aldadıcı
Yarın – Sabah
Yavru – Bala, körpə
Yavuz – Sərt, cəsur
Yekavaz – Bir səslə
Yeltənmək – Gücə düşmək
Yosma – Şən, nazlı

Z

Zahir – Parlaq, aydın; *nücumi-zahirə*
– parıldayan ulduzlar

Zaid – Üstəgəl, üstün; artıq

Zair – Ziyarət edən, ziyarətçi

Zəbun – Zəif, köməksiz

Zə'f – Zəiflik

Zəhralud – Zəhərli, zəhərə bulaşmış;
çox acı (söz və s.)

Zəhrxənd – Acı gülüş, istehzal gülüş

Zəki – Ağillı

Zəlam – Qaranlıq, zülmət; *zəlamitəhəyyür* – heyrət qaranlığı

Zərəfət – Zəriflik, incəlik

Zərrinpər – Zərqanadlı, *səyyahizərrinpər* – quyruqlu ulduz, komet

Zib – Bəzək, yaraşlıq

Zift – Qır

Zill – Kölgə

Zində – Yaşayan, diri

Ziştbin – Pis görən, çirkin bilən

Züll – Zillət, alçaqlıq

Zünun – Zənnlər, gümanlar, şübhələr

Züvvar – Ziyarətçilər

MÜNDƏRİCAT

Bir neçə söz.....	4
Hüseyn Cavidin yaradıcılığı.....	7

ŞEİRLƏR

Keçmiş günlər

Hübuti-Adəm.....	27
Bakıda.....	30
Yadı-Mazi.....	34
Otuz yaşında.....	36
Gecəydi... ..	38
Bir rəsm qarşısında	40
Elmi-bəşər	41
Qadın!.....	43
Küçük sərsəri	45
Öksüz Ənvər	46
İlk bahar	48
Qız məktəbində.....	49
Çiçək sevgisi	50

Bahar şəbnəmləri

Hərb və fəlakət.....	51
Dəniz tamaşası	55
Şeyx Sən'an	58
Rəqs.....	59
Hər yer səfalı, nəş'əli... ..	61
Çəkinmə, gül!.. ..	62
Sevinmə, gülmə, quzum!.. ..	63
Pəmbə çarşaf.....	64
Xuraman-xuraman	65
Uyuyor.....	67
Görmədim	69
Bən istərim ki.....	70

Vərəmli qız	71
Kars və Oltu ətrafında səbəbsiz (!?) olaraq alçaqcasına qətl və yəğma edilən məzlumlar üçün	72
Çoban türküsü	74
Dün və bu gün.....	76
Qürubə qarşı.....	77
Hərb ilahı qarşısında	79
İştə bir divanədən bir xatirə	80

Unutulmuş şeylər

Ey ruhi-pürsükun!.....	90
Küçük bir levhə.....	92
İki həmsireyi-lətafətvan	93
Bir qızın son fəryadı, yaxud zindan guşəsindən bir səs.....	95
Qomşu çiçəyi	97
Nəcmi-geysudar.....	98
İbtilayi-qəram	99
Şe'r məftunu.....	100
Dəniz pərisi.....	101
Bilməm kimə?.....	102
Bu gecə.....	103
A...h, yalnız sən!	104
Qəmər.....	105
Niçin!?!	106
Get	107
Mə'yus bir qəlbin fəryadı	108
Son baharda	110

Müxtəlif şeirlər

Verdim o gün ki, zülfü-pərişanə gönlümü.....	112
Qəzəl	113
Qəzəl	114
Qəzəl	115
Qəzəl	116
Hacı Zeynalabidin Tağıyevin yardımı münasibətilə	117

Mərsiyə	120
Növhə	121
Hali-əsəf – istimalımı təsvirdə bir ahi-məzlumanə	124
Qoca bir türkün vəsiyyəti	127
Bənim tanrım	130
Bir zamanlar	131
Novruz bayramı.....	132
“İsmayıl bəy”	134
Türk əsirləri	136
Qaçqın	138
Solğun mənəkşələr	139
Çəlik qollar.....	140
Şərq qadını	141

POEMA

Azər.....	145
-----------	-----

Buraxılışa məsul:	<i>Əziz Güləliyev</i>
Texniki redaktor:	<i>Rövşən Ağayev</i>
Tərtibatçı-rəssam:	<i>Nərgiz Əliyeva</i>
Kompyuter səhifələyicisi:	<i>Rəvan Mürsəlov</i>
Korrektor:	<i>Pərvanə Məmmədova</i>

Yığılmağa verilmişdir 03.08.2004. Çapa imzalanmışdır 14.02.2005.

Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 16. Ofset çap üsulu.

Tirajı 25000. Sifariş 23.

Kitab "PROMAT" mətbəəsində çap olunmuşdur.

